

Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

ΑΓΓΕΛΟΥ

ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

19 Ιουνίου 1951

ΓΙΑΝΝΗ

ΚΕΦΑΛΛΗΝΟΥ

27 Φεβρουαρίου 1957

ΝΙΚΟΥ

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

26 Οκτωβρίου 1957

1

Απ' το πολύ φως έβλεπα τον κόσμο μαύρο. Ο ήλιος είχε καρφώσει τα δόντια του στις πλάτες μου, μα στα γόνατά μου αποκρατούσε το κρύο του βυθού. Το κολύμπι με είχε κάψει και δροσίσει! Τ' αυτιά μου ήταν ακόμα βουλωμένα, το στομάχι μου γεμάτο θάλασσα, τα χείλια μου γλυφίζαν. Δρασκέλιζα τη στεριά, γυρίζοντας στο σπίτι μας, κι ο δρόμος σκαμπανέβαζε.

Ένα παράθυρο κουφάνοιξε σ' ένα χαμώι. Στη σκοτεινή πληγή που έγινε ανάμεσα στα δυο παραθυρόφυλλα, ξεχώρισα τη γειτόνισσα μας την Αννέζα. Φύλαγε και σήμερα καρτέρι πίσω από τις γρίλιες, μες στο καταμεσήμερο, να δει αν θα μ' έφερναν πνιγμένο.

— Τη γλίτωσες πάλι, σιχαμένο! Ο Θεός λυπήθηκε τη μάνα σου! φώναξε δυνατά να την ακούσω.

Δεν ήξερα αν ήθελε τη ζωή ή το θάνατό μου.

Αντιπέρασα χωρίς να δώσω απόκριση, μα ο λόγος της πήγε καρφί μες στην καρδιά μου. Το φταιξιμό μου δεν το αρνιόμουν, ήξερα τι λαχτάρεις έδινα στη μάνα μου. Όμως εκεί που μ' έβλεπε εκείνη να με τρων τα ψάρια, εγώ χαιρόμουν να γνωρίζω την άγουρή μου δύναμη.

Ήλιος και νερό! Φως και σκοτάδι του βυθού! Τα παιδικά κορμιά μας έτρεμαν στην άκρη του γκρεμού προτού πάρουν τη βουτιά, κι έφρισσαν μαργωμένα σκαρφαλώνοντας το βράχο. Ο βράχος είχε χαράξει το πετσί μας με τ' αγκύλια του. Δεν είχε περάσει μήδ' ένα καλοκαίρι χωρίς μια μάνα να θρηνήσει το παιδί της. Εκείνη η ίδια το 'χε πάρει απ' τις μασκάλες κάποια μέρα και του ακούμπησε τα ποδαράκια του στο κύμα. Κάμε το σταυρό σου! του παράγγειλε παραΰστερα, όταν το 'δε μεστωμένο, έτοιμο να βουτήξει κατακέφαλα.

Στα κοπετά της, ωστόσο, έριχνε το άδικο της θάλασσας.

Τα κρέπια που ήταν κρεμασμένα γύρω από την πόρτα μας, τα πήρα πως τα γέννησε το θάμπος μου. Διάβηκα αποκάτω τους ανέγνοιαστος, και χίμησα ν' ανεβώ τη σκάλα. Στη δροσιά του σπιτιού, οι κόκκινες αναλαμπές που φλόγιζαν τα μάτια μου καταλάγιασαν μεμιάς. Πρόλαβα να δω τις πατημασιές στα σκαλοπάτια, που τις είχαν αφησμένες ξένα πόδια. Τη βοή μες στ' αυτιά μου, την ξέσκισε μια ασυνήθιστη βαβούρα· ένα κουβάρι φωνές ξεχύνουνταν απ' το βάθος του σπιτιού.

Είχαμε γιορτή; Είχαμε ξόδι; Ένα σύγκρουο διάβηκε τη ράχη μου. Δίχως να το νιώσω, βρέθηκα γονατισμένος μπρος στα πόδια της μητέρας μου. Δε στράφηκε να με κοιτάξει, το βλέμμα της ήταν ρουφηγμένο μέσα της καθώς το φως της λάμπας που το 'χουν χαμηλώσει. Τριγύρω, οι γυναίκες που τρέξανε στη λύπη μας άλεθαν σα μύλοι. Είχαν και κείνες τους άντρες τους χαμένους, ξέρανε τι θα πει χηριά! Καθεμιά τους ήθελε τρανότερο τον πόνο το δικό της. Η μητέρα είχε βουβαθεί. Ξέχασε πού βρισκόταν, το 'νιωθες πως είχε κατεβεί σ' ένα πηγάδι όπου δεν έφτανε η ταραχή του κόσμου. Κάποτε έκλεινε τα μάτια, η χλωμάδα της γινόταν μεγαλύτερη. Έκανε σαν το βουτηχτή που αγκαλιάζει μια πέτρα να τον πάει με το βάρος της στον πάτο.

Κάτι είχε αδειάσει γύρω μου. Δεν ήξερα πού να πατήσω. Ο πατέρας είχε φτάσει αθώρητος, από τον ξένο τόπο που τον ήξερα, και μου πήρε τη μητέρα. Της τράβηξα δυνατά την άκρη από τη φούστα, όπως συνήθιζα. «Μ' αγαπάς;» Αυτό ήθελε να πει εκείνο το σημάδι. «Ναι! Ναι!» μου αποκρινόταν άλλοτε, κι η αγωνία μου γαλήνευε. Τώρα δε σάλευε, δεν έβγανε μιλιά. Ήτανε σαν ξένη που δε μ' ήξερε.

Ένας άντρας ντυμένος στα μαύρα, σφιχτοκουμπωμένος, μπήκε μες στη σάλα. Τον ακλουθούσε με σέβας ο παππούς μου. Στάθηκε μπρος στη μητέρα, έβγαλε ένα χαρτί από την τσέπη του. Με τον πρώτο λόγο που πήρε να διαβάξει, οι γυναίκες σηκώθηκαν στα πόδια τους. Η μητέρα μήδε διάνεψε τα μάτια της. Ο μαυροφορεμένος κοντοστάθηκε, ξανάπε με δύναμη ένα όνομα, όπως ρίχνεις το νερό

στο πρόσωπο του κοιμισμένου. Ο παππούς με άρπαξε απ' τις μασκάλες και μ' έστησε ολόρθο. Γύρισε στον ξένο:

— Κύριε νομάρχη, να συχωρέσετε την κόρη μου, την τσάκισε το άγγελμα.

«Την τσάκισε!» είπα μέσα μου. «Αυτό είναι. Την τσάκισε, την έκαμε λιώμα, μου την πήρε!»

Πρέπει να έκαμα τότε τίποτα αταίριαστο, γιατί ο παππούς μου στραμπούλισε το χέρι και μ' έφερε, δίχως να στραφεί να με κοιτάξει, πίσω από τη ράχη του, όπως σούρνεις την καρέκλα να καθίσεις. Η μύτη μου βρέθηκε κολλημένη στο σακάκι του, μα ένα άλλο χέρι με πήρε δυνατά από το σβέρκο και με τράβηξε έξω στο διάδρομο:

— Πνίγηκε ο πατέρας σου! Βούλιαξαν το καράβι που τον έφερνε!

Δεν είχα ν' αναρωτηθώ ποιος μου κατέβασε την κοτρόνα στο κεφάλι. Η Γιακουμίνα μύριζε κουζίνα, ήταν το μόνο πλάσμα που δεν είχε αλλάξει φυσικό μέσα σε κείνη την αναστάτωση.

— Έλα να σε πλύνω, να σ' αλλάξω!

Με το κεφάλι κάτω από τη βρύση, άκουα τις κουβέντες που έκαναν τριγύρω μου. Η Γιακουμίνα έτριβε το σαπουνί στα μαλλιά μου, κι εγώ κρατούσα ανοιχτά τα μάτια μου να με τσούζει η σαπουνάδα.

«Μπερεγκάρια»... «Μπερεγκάρια»...

Τι ήταν η παράξενη λέξη που γύριζε στην ομιλία τους σαν τσάκισμα; Δε θα ξεχάσω ποτέ τη γέψη της: πικρή και αρμυρή πάνω στα χείλη μου, καυτερή μέσα στα μάτια μου. Πιο ύστερα έμαθα και το νόημα της: ήταν το ξένο ποστάλε που τορπιλίστηκε απ' το υποβρύχιο, το βαπόρι που πήρε τον πατέρα στ' άπατα, την ώρα που ερχότανε στο σπίτι του απ' το μέτωπο της Σαλονίκης.

Το σπίτι άδειασε. Στρώσαν το τραπέζι. Ο παππούς έστειλε μήνυμα της νόνας, που ήτανε κατάκοιτη, πως θ' απομείνει να φάει μαζί μας. Κάθισε στη θέση του γαμπρού του, μου έγνεψε να καθίσω αντίκρου του. Η μητέρα δε φαινότανη Γιακουμίνα πήγε κι ήρθε κάμ ποσες

φορές ίσαμε την πόρτα της. Πήγε κι ο παππούς' άκουσα που έστριψε το πόμολο. Γύρισε χολωμένος κι άπραχτος:

— Βάλε να φάμε. Η ώρα είναι τρεις.

Ξεδίπλωσε την πετσέτα κάτω από τα γένια του, έσκυψε στο πιάτο του. Χτυπούσε μ' ευχαρίστηση τα χείλια του.

— Γιατί δεν τρως, Γιωργάκη;

— Δεν πεινώ.

— Φάε! Κι άλλα παιδιά απόμειναν ορφανά. Ο πατέρας σου θυσιάστηκε για την πατρίδα.

— Εκείνος πνίγηκε! είπα μ' έναν κόμπο στο λαιμό: στο λαρύγγι μου είχε ανέβει η θάλασσα που είχα καταπιεί.

Μια αποστροφή με κυρίεψε μεμιάς. Ξέσπασα σε αναφιλητά, έτρεξα στην κάμαρα της μάνας μου. Τόση ήταν η φόρα μου, που κόντεψα να τη ρίξω κάτω.

Ήταν ορθή μπρος στο παράθυρο, με κουφωμένα τα σκούρα, και κοίταζε ασάλευτη την τρομερή λευκότητα της θάλασσας.

— Μανούλα, τι κοιτάζεις;

— Τίποτα.

«Αχ, μου μίλησε!» Μου μίλησε, κι ας βγήκε από τα χείλη της μια λέξη που αρνιότανε τον κόσμο, ένας ψίθυρος ανάκουστος: ένα Τίποτα.

— Μανούλα! Μ' αγαπάς;

— Δεν ξέρω.

— Μα μ' έχεις εμένα!

— Όσο μ' έχεις και συ. Σώπα!

Τα μάτια της βυθίστηκαν πάλι στην απεραντοσύνη του νερού. Παρακολούθησα το βλέμμα της: μ' έπιασε ένας τρόμος. Δίχως να το συλλογιστώ, άρπαξα το χέρι της και το 'βαλα πάνω στην καρδιά μου.

— Αχ, σφίξε με δυνατά. Κάμε με να πονέσω, ψιθύρισε σα να ξυπνούσε.

Έσφιξα τα παγωμένα της δάχτυλα, η κρυάδα τους πέρασε στο αίμα μου.

— Πιο δυνατά! είπε. Δε νιώθω το σώμα μου.

Τα δάκρυα πετάχτηκαν στα μάτια μου. Έπιασα καλύτερα στις φούχτες μου το χέρι της, ακούμπησα απάνω το μάγουλό μου, και το 'σφιξα, το 'σφιξα με όλη τη δύναμη των δεκατριών χρόνων μου, σα να ζητούσα να λευτερώσω, με κείνη την ακρότατη προσπάθεια, την πηγή της ζωής.

Οι βίζιτες πλάκωσαν ξανά. Η οξώπορτα είχε μείνει ανοιχτή, όπως συνηθιζόταν στη χαρά και στη λύπη: άκουες ολοένα πατήματα στη σκάλα κι ένα σούσουρο ατέλειωτο. Η μητέρα δεν έστρεγε να βγει από την κάμαρά της. Κάτι ξαδέρφες είχαν σταθεί στο πόδι της, φλυαρούσαν με τις βίζιτες, κι ολοένα ζύγωναν στην πόρτα της, χτυπούσαν επίμονα, θα 'λεγες πως το 'χαν πάρει στο φιλότιμο ποια να τη φέρει πίσω στον απάνω κόσμο.

Κατά το απομεσήμερο, ο παππούς ξανάρθε. Φορούσε τα καλά του, είχε αρωματισμένα τα γένια του, το μάγουλό του ήταν κόκκινο. Δεν πρόφτανε να δέχεται τα συλλυπητήρια και να γυρίζει στον καθένα το λογάκι του. Η συφορά του σπιτιού μας του 'χε δοσμένη ζωή καινούρια. Το φέρσιμο της κόρης του, ωστόσο, έδειχνε να τον σκοτουριάζει.

— Είπα του παπα-Ζήση να 'ρθει να της μιλήσει... Αυτά δε γίνονται! Δε σκέφτεται τι θα πει η κοινωνία.

Ο παπάς βρέθηκε άξαφνα μες στο διάδρομο, με τα λαστιχένια παπούτσια του, χωρίς να τον πάρει κανένας είδηση.

— Πού είναι η μητέρα σου; με ρώτησε και μου 'δωσε το χέρι του να το φιλήσω.

Του έδειξα την πόρτα.

Με είχαν μαθημένο να μην κρυφακούω. Κάθισα χάρω, δυο τρία πατήματα από τον τοίχο, και το σαγόνι μου έτρεμε απ' το παράπονο. Στ' αυτιά μου έφτανε ένα μούρμουρο, από το γέροντα που μιλούσε ολομόναχος. Κρατούσα την ανάσα μου ν' αρπάξω κανένα λόγο της μητέρας, να καταλάβω τουλάχιστο το μέρος που καθόταν. Δεν άκουγα παρά τον ίδιο ψίθυρο. Θαρρούσες πως ο πνευματικός διάβαζε την ψυχολαλούσα σε κανένα ετοιμοθάνατο.

«Εκείνη δε μιλάει παρά μονάχα σε μένα! συλλογίστηκα», κι ο νους μου πήρε αέρα.

Η πόρτα άξαφνα κουφάνοιξε, φάνηκε ένα κομμάτι από το ράσο του παπά. Τα λόγια του φτάσανε καθαρά στ' αυτιά μου:

— Εκεί που ο άνθρωπος βρίσκει μπροστά του τοίχο, εκεί πίσω κάθεται ο Θεός.

— Μιλάει η πίστη σου, γέροντα, άκουσα τη μητέρα μου ν' αποκρίνεται με πικρία και σταθερότητα.

— Πίστεψε κι εσύ, κόρη μου. Σύντριψε το λύχνο του λογικού σου, και θα λυτρωθείς.

— Αχ, γέροντα! Πίσω από τον τοίχο όπου σκόνταψα, δεν υπάρχει για μένα τίποτα.

Είπε το «τίποτα» σα να έφτυνε ένα άχερο που της κόλλησε στη γλώσσα.

— Έφερες παιδί στον κόσμο.

— Για να το φάει και κείνο η θάλασσα.

— Δυστυχισμένη! Θα σε ρημάξει η απελπισία.

Ο παπα-Ζήσης έκλεισε πίσω του την πόρτα και τράβηξε κατά την έξοδο. Άκουσα που η μητέρα μου έβαλε το μάνταλο.

— Μανούλα! Μανούλα! φώναξα, και χτυπούσα το σανίδι με τους γρόθους μου.

Μου άνοιξε δίχως να μιλήσει. Το δωμάτιο ήταν ολοσκότεινο.

— Άφησέ με. Θέλω να μείνω μονάχη. Σύρε με τους φίλους σου στη θάλασσα.

«Στη θάλασσα;» Σκίρτησα ολόβολος. Είχα λοιπόν το λεύτερο να πηγαίνω κολύμπι πρωί κι απομεσήμερο; «Στη θάλασσα!» Η αναγούλα που μου είχε έρθει στο τραπέζι μ' έπιασε ξανά. Ένα γλυφό νερό ανεβοκατέβηκε μέσα στο λαιμό μου:

— Μα η θάλασσα θα με φάει. Το 'πες μοναχή σου!

— Θα μας φάει!... Ο παππούς σου κι όσοι του μοιάζουν θα ζήσουν στο ποδάρι μας.

Έβαλα τα κλάματα: «Τι θέλουν να πουν αυτά τα λόγια;»

Η μητέρα μ' έσπρωχνε απ' τους ώμους να με βγάλει έξω. Η πόρτα έκλεισε.

Έπεσα μπρούμυτα πάνω στο κρεβάτι μου. Τα δάκρυα μού μούσκευαν το μαξιλάρι. «Είμαι ορφανό! Είμαι ορφανό!» έλεγα μέσα στ' αναφιλητά, και μια ασήκωτη πέτρα μου πλάκωνε το σβέρκο. Ένιωθα πως κάτι τρομερό είχε λάχει στο σπίτι μας, τρομερότερο κι από το θάνατο. Δε συλλογιζόμουν τον πατέρα στον υγρό τάφο του. Αυτό που μου έδινε τον ίλιγγο ήταν ο ζωντανός θάνατος της μάνας μου. «Είμαι ορφανό! Είμαι πεντάρφανο!» μουρμούριζα στο μαξιλάρι. Ήμουν ένα τυφλό βρέφος που το ξεκόλλησαν απ' το βυζί που θήλαζε. Ο κόσμος γύρω μου ήταν καθαρό σκοτάδι.

Η Γιακουμίνα έβαλε το χέρι της κάτω απ' την κοιλιά μου και, μ' ένα βάνουσο κίνημα, με γύρισε ανάσκελα:

— Έλα μέσα να φας! Δεν ντρέπεσαι να κλαις;

Είχε νυχτώσει: δεν την ξεχώρισα παρά από τη μυρουδιά. Ξαναγύρισα με πείσμα μπρούμυτα, κόλλησα το πρόσωπό μου στο μουσκεμένο μαξιλάρι. «Να φάω; Εγώ που δεν πήγα κολύμπι όταν μου έδωσε την άδεια η μητέρα;»

— Δεν πεινώ!

Δεν πεινούσα στ' αλήθεια. Να βάλω μονάχα στο νου μου το φαί, μου ερχόταν αναγούλα. Αν η μητέρα δε μου το 'δινε με το ίδιο της το χέρι,

θ' απόμεινα για πάντα νηστικός. Δεν πεινούσα. Δε διψούσα. Έτρεμα από φόβο.

Ο ύπνος με νίκησε... Στον πάτο της θάλασσας, η μητέρα κι εγώ γυρεύουμε τον πνιγμένο μας αφέντη. Τα μάτια μου με τσούζουν αβάσταχτα, ένα φριχτό σφουγγάρι έχει κολλήσει στα βλέφαρά μου, κάνω να το ξεκολλήσω, μα τα χέρια μου δεν το φτάνουν. Χάνω τη μητέρα μου, θέλω να της φωνάξω, μα τη φωνή μου την πνίγουν τα νερά. «Πού βρίσκουμαι;» Απλώνω τα χέρια, η θάλασσα δεν έχει δρόμους, μια λευκή τυφλότητα χύνεται από τις κόγχες των ματιών μου ίσαμε βαθιά στα σωθικά μου, και τα γρατζουνίζει όπως το φως τα πληγωμένα μάτια. Ύστερα γίνεται γύρω μου τετράβαθο σκοτάδι, βουλιάζω σα ν' ανοίγει κάτω από τα πόδια μου μια καταπαχτή, ένα ψυχρό στρώμα θάλασσα με σκεπάζει, χάνω τη μάνα μου για πάντα, καινούρια καταπαχτή με ρουφάει, βουλιάζω, βουλιάζω, σε μια σιωπηλή καταβόθρα...

— Μανούλα!

Η φωνή μου πρέπει να 'σκισε τα νερά. Το χέρι της μ' έσουρνε απ' τα μαλλιά, μ' ανέβαζε πάνω στον αφρό. Χτύπησα με ορμή τα πόδια μου, στριφογύρισα να γλιτώσω από τη φασκιά της θάλασσας. Η μητέρα έσκυφτε αποπάνω μου.

— Μανούλα! Μ' αγαπάς;

— Σώπα.

— Μ' αγαπάς;

— Δεν ξέρω.

Ο κόσμος γύρω μου σκοτεινίασε. Άπλωσα τα χέρια σαν τυφλός. Λιποθύμησα.

Η αρρώστια μου βάστηξε κάμποσες βδομάδες. Πρέπει να τις πέρασα στο βύθος, μέσα σε ανετάραχη σιγαλιά: στη μνήμη μου έχουν απομείνει σαν ένα ατέλειωτο θερινό απομεσήμερο οπότε δεν ακούγεται μήδε φύλλο να θροεί. Μερικοί θόρυβοι — παραμικροί, ανάκουστοι: ένα πόμολο που γύρισε στην πόρτα αγάλι αγάλι, ένα κουταλάκι που γλίστρησε γύρω στο φλιτζάνι,— μου πλήγωσαν έτσι βαθιά την ακοή, που και σήμερα υποφέρω να τους θυμούμαι. Κάτι φαρμακωμένοι λογισμοί με είχαν βασανίσει. Νόμιζα πως θα έχανα το φως μου αν κοιμόμουν, και πως δε θα το ξανάβρισκα στον ξύπνο μου· φοβόμουν πως μέσα σε κείνο το άβαθνο σκοτάδι θα μου παίρναν τη μητέρα μου... Όλο μου το είναι είχε πολεμήσει τη νάρκη όπου βούλιαζα, πάσκισε να κρατηθεί στο γλιστερόν όχτο όπου είχα κυλήσει.

Όταν αναπήρα και στάθηκα στα πόδια μου, με τι ξάφνιασμα ξαναβρήκα τα πράματα στη θέση τους, με τι αχορτασιά τα ξαναγνώριζα! Η παρουσία τους μου φαινότανε αλλόκοτη, και συνάμα απεριόριστα ποθητή: το κλίμα που σάλευε μπρος στο παράθυρο, το πουλί που κελαηδούσε στο κλουβί, ο ήλιος που έγλειφε τα χέρια μου σα σκύλος... Τι συνέπαρμα ήταν εκείνο! Κοντά στο σπίτι μας βρισκόταν η εκκλησιά της Παναγιάς, κάθε μεσημέρι ακουγόταν η καμπάνα της σα να τη βαρούσαν πάνω από τα κεραμίδια μας. Πέρασαν τόσες βδομάδες και δεν την άκουσα! Το μεσημέρι που ξαναμέτρησα τους δεκατρείς χτύπους που βαρούσε ο Ανέστης, νόμισα πως ξανάρθα στη ζωή.

— Μανούλα! Μανούλα! Άκουσες τις δεκατρείς; Η φωνή μου τρύπησε τον τοίχο, η μητέρα έτρεξε κοντά μου:

— Εγώ μέτρησα δώδεκα. Δεν ξέρεις να μετράς!

Ήταν το παλιό παιχνίδι μας. Ξέραμε κι εγώ κι εκείνη πως ο Ανέστης, ο γιος του καμπανάρη, βαρούσε δεκατρείς αντί για δώδεκα. Κάθε φορά που ο πατέρας του ξεχνιόταν στην ταβέρνα, ο μικρός θεομπαίχτης χαλούσε την τάξη, σκανταλίζοντας ολάκερη την πολιτεία. Τα παιδιά γιορτάζαμε την τόλμη του, οι μεγάλοι αρνιόντουσαν το πράμα τ' ολοφάνερο. Την ίδια κείνη ώρα, ο ήρωάς

μας σπάρασσε στα χέρια κάποιου σταυρωτή, χωρίς να ξέρει τη μακρινή λατρεία μας.

— Μανούλα! Μα δεν τις άκουσες;

— Ναι! Ναι! Ήταν δεκατρείς. Κρεμάστηκα στο λαιμό της, τη φίλησα στο στόμα.

Ερχόταν και κείνη με το μέρος μας, δυνάμωνε τον παιδικό στρατό μας.

— Μανούλα! Θα το πω του πάππου πως τις ακούεις κι εσύ!

Ξεστόμισα το λόγο, και μονομιάς φοβήθηκα πως η μητέρα θα με μάλωνε. Όχι, δε με μάλωσε!

— Να του το πεις! αποκρίθηκε με κάποιο πείσμα στη φωνή της. Από δω και πέρα, εμείς οι δυο θ' ακούμε κάθε μέρα δεκατρείς.

«Εμείς οι δυο!» Ξεχωρίζαμε λοιπόν από τον κόσμο ολό; Ήμασταν οι μόνοι που είχαμε αυτιά; Μα αυτό ήτανε θαυμάσιο! Ήταν η ευτυχία! Η νεκρανάσταση!

Ωστόσο η μητέρα έλιωνε. Παραμελούσε τον εαυτό της, απόμενε αχτένιστη. Αποστρεφόταν το φαΐ, δεν είχε ύπνο. Κοντά της παιδευόμυνα κι εγώ, ένα σκουλήκι κουφοδρομούσε μέσα μου.

Μια μέρα, η Γιακουμίνα έβγαλε απ' το ντουλάπι την καλή μου φορεσιά, τη βούρτσισε και την άπλωσε πάνω στην καρέκλα· το απομεσήμερο θα ερχόταν ο Κοσμάς ο αμαξάς να μας πάει περίπατο με τη μητέρα.

«Περίπατο; Με τ' αμάξι;» Αχ, ξαναγύριζε ο παλιός καιρός, ξαστέρωνε ο ουρανός! Το αμάξι είχε σταθεί για μένα το σύμβολο της ευτυχίας του σπιτιού μας. Κάθε φορά που κυλήσαμε στις ρόδες του, μας έφερε στην ευφροσύνη και στην πλησμονή. Ο πατέρας κι η μητέρα καθόντουσαν πλάι πλάι στα βαθιά καθίσματα, κι εγώ, μονάχος αντικρύ τους, με τα πόδια μου πιασμένα μέσα στα γόνατά τους, τους έβλεπα σα θεϊκό ζευγάρι. Δεν είχα ανάγκη να τους βλέπω, έφτανε να τους ακούω. Ο πατέρας της ψιθύριζε: «Είσαι ευτυχισμένη, Παντοτινή

μου;» Η μητέρα δεν έβγανε άχνα. Ήξερα πως του έσφιγγε το χέρι και, με τα μάτια ανοιχτά, ονειρευόταν. «Παντοτινή μου, φτάσαμε!» Πότε ήτανε καμιά ακρογιαλιά, πότε η καρδιά του δάσους. Ο πατέρας άρπαζε τη γυναίκα του από τη μέση και την απίθωνε στο χώμα. «Άντρα μου, με χαλάς. Άφηνε με κάπου κάπου να πορεύουμαι και δίχως σου! — Θέλω να σου λείψω όταν πεθάνω.»

Άκουσα τ' άλογα που τριποδίζανε στο δρόμο. Σταμάτησαν στην πόρτα μας. Η μητέρα κατέβαινε κιόλας τη σκάλα του σπιτιού, έτρεξε στο αμάξι. Δεν πρόλαβα να καμαρώσω τ' άλογα, που τα 'χα τόσο λιμπιστεί βρέθηκα καθισμένος μέσα, στην παλιά μου θέση.

Ο Κοσμάς χτύπησε τη γλώσσα του, έκαμε μια στράκα με το καμουτσίκι του. Μα ξαφνικά έσφιξε τα γκέμια. Κοίταζε πάνω από την κουκούλα του αμαξιούκάποιος του είχε κάμει νόημα να περιμένει.

Η πόρτα του αμαξιού άνοιξε, ο παππούς έβαλε το πόδι του στο σκαλοπάτι. Μια μυρουδιά από σαπούνι ξεχύθηκε από τα γένια του.

— Ήρθα να σε συνοδέψω, είπε στην κόρη του.

— Α, όχι, πατέρα! Έχω το Γιωργάκη.

Έσυρε κοφτά το χέρι της, έγνεψε του άμαξα να φεύγει.

— Γιωργάκη, κάθισε εδώ πλάι μου. Μου έδειξε τη θέση του πατέρα μου.

— Κοσμά! Θα σταματήσεις εκεί που θα βρεις το χωματόδρομο.

Ήξερα. Είχαμε ξανάρθει άλλη φορά με τον πατέρα, μια χειμωνιάτικη λιακάδα. Ήταν το πιο άγριο μέρος σ' όλη την ακρογιαλιά. Το είχαμε ονομάσει «Το Βασίλειο του Κύκλωπα».

Η μητέρα κατέβασε το στόρι απ' τη μεριά της, που 'βλεπε τη θάλασσα· οι αντιφεγγιές από τις φυλλωσιές της δεντροστοιχίας μας κυνηγούσαν απ' την άλλη. Ένα παιδί που ήταν ανεβασμένο σε μια μουριά μου πέταξε στα μούτρα ένα κλωναράκι.

— Μητέρα!...

Κρατούσε κλειστά τα μάτια της, Στο φουραμένο στήθος της τρεμόπαιζε το ανάριο φόρεμα. Πάνω στο χλωμό της πρόσωπο, τρέχανε πράσινα νερά.

Στο γύρισμα του δρόμου, ο Κοσμάς ανακράτησε τα άλογα. Είχαμε πέσει πίσω από ένα ξόδι, κολλήσαμε στην ουρά του ανήθελά μας. Ένα κίτρινο σύννεφο μπουκάρισε στο αμάξι. Οι ρόδες τριζοβόλησαν, αλέθοντας τη σκόνη. Μια ανυπομονησία με κυρίεψε: ντροπή κι αγανάχτηση συνάμα.

— Μανούλα, θέλεις να γυρίσουμε;

— Κατέβασε το στόρι σου!

Βρεθήκαμε μέσα στο σκοτάδι, τριγυρισμένοι από φοβερά τριξίματα. Οι ψαλμωδίες περνούσαν την κουκούλα του αμαξιού σα να τις διάβαζαν πάνω στα κεφάλια μας. Το μαρτύριό μας δεν έλεγε τα τελειώσει.

Ξάφνου, μια βίαιη κίνηση έριξε πίσω τα κορμιά μας: τ' άλογα τριποδίζαν ανεκράτητα. Στη σκοτεινή κάσα όπου βρισκόμασταν, εκείνη η φευγάλα με αγρίεψε περισσότερο. Η μητέρα ανασήκωσε το στόρι απ' τη μεριά μου, το ηλιοβασίλεμα μας βάρωσε. Άναψε μίαν αθρακιά στα κουμπιά του σακακιού μου, κόλλησε χρυσές πλάκες στα πέτσινα καθίσματα. Μια οσμή από βερνίκι αναδύθηκε ολούθε. Αχαμνοτήραξα, φρίσσοντας, τη μάνα μου. Μέσα στα σκοτεινά της μάτια, που ήταν μεγάλα σαν αυγά, κυλούσαν παραταριά τα δέντρα, πάνω σ' ένα παραπέτασμα φωτιά...

Μια βροντερή αλαλαχή ξέσκισε τ' αυτιά μου ύστερα από λίγο. Μέσα στα μάτια της μητέρας, κυλούσε ένα δάσος λόγχες: αντιδιαβαίναμε ένα τάγμα στρατιώτες που γύριζαν απ' τα γυμνάσια. Πρόλαβα να ξεχωρίσω στο τραγούδι τους πως ο θάνατος είναι γλυκός.

Τ' άλογα κόψαν την πιλάλα κατάλαβα πως ανεβαίναμε το στήθωμα του λόφου. Το αμάξι βογκούσε στον ανήφορο.

Ξεβουνίσαμε. Το ηλιοβασίλεμα μάς τύλιξε τούτη τη φορά.

— Μητέρα, φτάσαμε.

— Λέγε με Μαρία. Είσαι πια μεγάλος.

— Θα σε λέω Παντοτινή μου.

— Ναι! Λέγε με έτσι. Αυτό θέλω.

— Παντοτινή μου, φτάσαμε!

Τα μάτια της άστραψαν σα να 'χε ξαναβρεί κάτι που το γύρευε. Πέζεψε πρώτη απ' τ' αμάξι, με τράβηξε απ' το χέρι. Είχαμε πια αποκάτω μας τη θάλασσα, τα θεόρατα βράχια όπου στεκόμασταν πέφτανε κοφτά ίσαμε το νερό. Ο γκρεμός ήταν τρομερός.

Η μητέρα με κρατούσε πάντα από το χέρι. Πήγαμε άκρη άκρη ως εκεί που τέλειωνε το πλάτωμα. Το ακύμαντο πέλαγο έλαμπε κάτω μας σα χάλκωμα, κι εκεί που ξεψυχούσε, μπρος στα βράχια, ανατρίχιαζε κι έκανε μια σγουρή ούγια όλο χρυσάφι. Ο αέρας ήταν πυρωμένος, η σιγή αβάσταχτη.

Ήθελα να ζήσω; Ήθελα να πεθάνω; Δεν ήξερα. Ένιωθα πως η Παντοτινή μου με όριζε κείνην τη στιγμή. Εκεί στην άκρη του γκρεμού, μάντευα πως το πνέμα της ανάδευε κάτι φοβερό. Μια πνοή απ' άλλον κόσμο, μια ανάσα νύχτας πάγωσε ξαφνικά το πρόσωπό μου. Σφάλισα τα μάτια μου, η ζάλη με κλόνισε πάνω στα πόδια μου. Έζωσα τη μητέρα με τα χέρια μου. Λαγγέψαμε δώθε κείθε αγκαλιασμένοι: μια απόκοσμη μέθη με συνάρπασε. Εκείνος που μας είχε φύγει ήτανε κοντά μας, ανέβαινε από τα βάθη του πελάγου, ψιθύριζε: «Παντοτινή μου, φτάσαμε!» Περίμενα να μας αδράξει από τη μέση και να μας απιθώσει στο κατώφλι του παλατιού που κατοικούσε...

— Το σώμα είναι δειλό! είπε άξαφνα η μητέρα με καταφρόνια.

Εύπνησα απ' το βύθος μου:

— Ποιο σώμα;

— Σώπα. Μιλώ στον εαυτό μου... Πάμε!

Το αμάξι μας ρούφηξε ξανά. Η μητέρα σωριάστηκε στο κάθισμα. Μια τρεμούλα ανατάραζε τα μέλη της, τα δόντια της χτυπούσαν.

— Το σώμα είναι δειλό! Είναι δειλό! έλεγε τώρα με συντριβή, και τα μάτια της τρέχανε σα βρύσες.

Οι ρόδες τριζοκοπούσαν στον κατήφορο, ζορισμένες απ' τα φρένα. Ο Κοσμάς μιλούσε με καλοσύνη στ' άλογά του. Ένιωθα στο σώμα μου έναν ιδρώτα, που έκανε να κολλούν τα ρούχα απάνω μου. Η μητέρα σκούπισε με το μαντίλι της το μέτωπό μου, έσκυψε και με κοίταξε πονετικά:

— Τι θα γίνεις όταν με χάσεις;

— Θα πεθάνω.

— Όχι! Θέλω να ζήσεις. Θέλω να ζήσεις. Τα παιδιά δεν πεθαίνουν. Εσύ θα γιατρευτείς!

Το αμάξι έπιασε το στρωτό δρόμο, και σταμάτησε. Ο Κοσμάς κατέβηκε από το κάθισμα του ν' ανάψει τα φανάρια. Η μητέρα έδειχνε γαληνεμένη:

— Κοσμά, μην τα τρέξεις, σε παρακαλώ.

Μου πήρε τα χέρια μου στις φούχτες της, με τράβηξε κοντά της:

— Έχεις πυρετό. Κλείσε τα μάτια σου και μη μιλάς.

Το σιγανό κύλισμα με λίκνιζε. Ακούμπησα το κεφάλι μου στον ώμο της.

— Παντοτινή μου!

— Εδώ είμαι. Μη μιλάς.

— Μα θα πεθάνω αν σε χάσω.

— Σώπα!

Η ψυχή μου μέρευε στη θαλπωρή εκείνη, βούλιαζα σε μια νάρκη όλο γλυκύτητα. Μισόκλεισα τα μάτια μου, κι ένιωσα το φως απ' τα φανάρια του αμαξιού ν' αφήνει στα βλέφαρα μου ένα χάδι.

— Κοιμήθηκες, Γιωργάκη;

Δε μίλησα. Μου άρεσε να κάνω τον κοιμισμένο. Όμως πρέπει να κοιμόμουν! Δεν κατάλαβα πότε με κατέβασαν απ' το αμάξι, και τα λόγια που μου φάνηκε πως άκουσα, θα 'ταν φαντασία του ύπνου μου. Η μητέρα είχε πει του Κοσμά ψιθυριστά:

— Περίμενε με. Θα γυρίσουμε εκεί πάνω. Έχασα κάτι πολύτιμο.

— Να πάω εγώ να το βρω, κυρά!

— Όχι! Όχι! Θα το βρω μονάχη μου... Θα το βρω μονάχη μου.

3

Μια μεσοκαιρίτισσα καθότανε πλάι στο προσκεφάλι μου. Φορούσε μαύρο τσεμπέρι στα μαλλιά, το ρούχο της ήταν κουμπωμένο ως πάνω στο λαιμό. Έκλεισα τα μάτια μου, τα ξανάνοιξα: ήταν ακόμα εκεί!

— Ποια είσαι; Από πού ξεφύτρωσες;

— Είμαι η θεια σου η Ρουσάκη.

— Η μητέρα του Λευτέρη;

— Ναίσκε.

Γύρισα, την καλοκοίταξα. Στο παχουλό της πρόσωπο, το σταρένιο, έλαμπαν δυο μάτια σαν του καματερού' μαύρα, γαληνά, πιτσιλισμένα από καφετιές κουκκίδες. Το στήθος της ήτανε γεμάτο. Δεν έμοιαζε σε τίποτα του πρωτοξάδερφού μου του Λευτέρη που, δυο τρία χρόνια τώρα, τον είχα είδωλό μου.

Ξανάκλεισα τα μάτια μου. Το παλικάρι διάνεψε μπροστά μου όπως το είδα τη μέρα που μας αποχαιρέτησε: ντυμένο στο χακί, με τον γκρα στο χέρι, ζωσμένο τις μπαλάσκες του... Μα η εικόνα του έσβησε μεμιάς.

— Θεια! Εσύ θα ξέρεις! Τι γένηκε η μητέρα μου;

Μου έβαλε στο μέτωπο την παλάμη της, μαλακιά σαν πρόσφορο:

— Πήγε να βρει τον άντρα της, η καλότυχη.

— Πέθανε;

— Την ανάπαψε ο Θεός.

— Θα πεθάνω κι εγώ.

— Εσύ θα ζήσεις. Θα σε πάρω μαζί μου.

— Μα εγώ είμαι άρρωστος

— Εγώ θα σε κάμω καλά.

Πήγε στη γωνιά της κάμαρας, έψαξε το ταγάρι της, ανάσυρε ένα μασούρι από καλάμι.

— Σου 'φερα τη φλογέρα που έπαιζε ο Λευτέρης μου όταν είχε τα χρόνια σου. Στο χωριό θα βρεις και το ραβδάκι του, και το σκαμνάκι του, που το 'χω στρωμένο με λαγού προβιά, και το σκύλο του τον Καρτσόνη.

Έβαλα στα χείλη μου το καλάμι, το 'καμα να λαλήσει.

— Και κείνο το γκόλφι με την αλυσίδα, που το φορούσε προτού πάει στρατιώτης; ρώτησα δειλά δειλά.

— Το 'χω και κείνο, γιε μου. Σου το φυλάγω.

Μια ζέστη έγλειψε τα φυλλοκάρδια μου.

— Θείτσα, σ' αγαπώ!

Έριξα τα χέρια μου γύρω στο λαιμό της:

— ...Μ' αγαπάς κι εσύ;

— Σαν το φως μου!

— Μα με αγαπάς πολύ;

— Το αίμα μου, καλέ, δε θ' αγαπώ; Τ' αδερφού μου το παιδί;

Έσκυψε πάνω απ' το κρεβάτι μου, με φίλησε στα μάγουλα. Τα μάτια της ήταν βουρκωμένα. Πήγε ίσαμε το παράθυρο, έκαμε πως κοιτούσε έξω:

— Τον ξέρεις καλά το Λευτέρη μου; Ερχόταν και σας έβλεπε;

— Πώς δεν ερχόταν! Μ' άφηνε να παίζω με το όπλο του.

Γύρισε ξαφνικά το πρόσωπό της, με καλοκοίταξε:

— Καλέ, είσαι φτυστός εκείνος! Έχεις τη φωνή του, έχεις τα μάτια του!

«Αλήθεια; Του μοιάζω;» είπα μέσα μου. «Έχω τα γαλανά του μάτια, τα χρυσά του τα μαλλιά; Θα κάμω μια μέρα τη δύναμή του;» Η άπληρη ψυχή μου τον είχε θαμαστεί από την πρώτη ώρα που διάβηκε το κατώφλι μας. Φορούσε τότε την κρητικιά του φορεσιά, το σταυρογέλεκο, την κοντή του βράκα, τα ψηλά ποδήματα, και το κεφάλι του το 'χε σφιχτοτυλιμένο στο μαύρο του μαντίλι. Πιο ύστερα που τον έντυσαν στο χακί, τον θαμάστηκα ακόμα περισσότερο: δεν ήτανε πια παλικαράκι, ήταν άντρας! Κάθε Κυριακή που είχε έξοδο, έτρεχε να μας δει. Έμπαινε σαν άνεμος στο σπίτι, μυρίζοντας πετσί και κουραμάνα: την έβγαζε με μια απ' το γυλιό του, την ακουμπούσε στο τραπέζι: «Την έφερα για το Γιωργάκη!» Ξεκούμπωνε το ζωστήρα του με το μπρούντζινο θηλυκωτάρι, τον πετούσε κι αυτόν πάνω στο τραπέζι. Απ' το λουρί κρεμόταν μια πέτσινη θήκη. «Θα μ' αφήσεις να δω;» του έλεγα παλαβός από λαχτάρα. Έβγανε από μέσα το πιστόλι, του 'δινε μια με το δάχτυλο να γυρίσει ο μύλος του, κι άφηνε να πέσουν τα φυσέκια μες στη φούχτα του: «Να! Πάρε το.» Τι ευτυχία ήταν εκείνη! Μου φαινόταν πως έριχνα μπόι ξαφνικά, ή πως βρισκόμουν καβάλα στο άτι του πατέρα μου. Μια μεταμόρφωση! Η Γιακουμίνα κρεμούσε το κεφάλι της από την πόρτα της κουζίνας, μουρμούριζε γνοιασμένη: «Βρε σεις παιδιά, το νου σας μην πάρει φωτιά!» Ο Λευτέρης άγγιζε το ξανθό μουστάκι του, χαμογελούσε μαριόλικά, και τη φοβέριζε: «Κάμε στην μπάντα, μαυρομάτα! Θα ρίξουμε τα συμπάρα!» Η κοπελιά κοκκίνιζε ως τα ριζαύτια. Το μάγουλο της σπούσε κι έλαμπε...

Ο παππούς μπήκε νυχοπατώντας στην κάμαρα.

— Μπα, δεν έχει τίποτα' είναι ξυπνητός, είπε η θεια.

— Είσαι καλύτερα, Γιωργάκη;

Δεν του αποκρίθηκα. Ο παππούς, όπου έμπαινε, γέμιζε ίσκιο ο τόπος.

— Θα τον πάρω μαζί μου, είπε η θεια· τα συμφωνήσαμε.

— Έχετε γιατρό στο χωριό;

— Θεός φυλάξει! Οι φτωχοί δεν αρρωσταίνουν.

«Είναι λοιπόν φτωχή η θεια; Βγαίνει άραγε στη ζητιανιά;»

Θα το είδε στα μάτια μου τι μου πέρασε απ' το μυαλό:

— Μη φοβάσαι, γιε μου. Δε θα σου λείψει τίποτα. Η γης το βγάνει το ψωμί.

Μα εγώ, την είχα κιόλας παρμένη την απόφαση, να την ακολουθήσω, ακόμα και στα πέρατα του κόσμου.

— Εκεί 'ναι δα που θ' απογίνει! Είναι που είναι ακοινώνητος, είπε ο παππούς χαϊδεύοντας τα γένια του.

— Άσε το, το αθώο! Δεν είναι αυτό σαν τους μεγάλους. Ο κόσμος έγινε για τα παιδιά!

Το γνώρισα δα και το δικό σου ένα κριάρι! αντιλόγησε ο παππούς, λίγο πικαρισμένος.

— Εμ, έτσι τα κάνει το βουνό. Δεν ξέρουν τεμενάδες.

— Στον τρίτο τεμενά, πέφτουν οι πόρτες στο σεράγι. Δεν το 'χεις ακουστά;

— Τι τα θέλουν τα σεράγια τα παιδιά μας; Καλύτερη σκέπη κάνει ένα δέντρο.

— Ξέρεις πολλά, κοκόνα Ρουσάκη. Μα να δούμε τι θα βγει από το αγρίμι που ανάστησες.

— Να δούμε, σιορ Δημήτρη, να δούμε. Συμπάθα με που πήρα το μέρος του. Βελούδο είναι το πετσί του παιδιού μου! λέει κι ο σκαντζόχοιροι

Πάτησα τα γέλια. Δεν είχα ακούσει ποτέ μου τέτοια γλώσσα.

— Γέλασε, αγόρι μου. Ξεδίπλωσε τα φυλλοκάρδια σου! Δεν είναι κρίμα.

Ο παππούς με κοίταξε αυστηρά. Έπιασα τη θεια από το χέρι, κι είπα σταθερά:

— Παππού, δε σας αγαπώ! Μήδε η μανούλα σας αγαπούσε.

Μουρμούρισε κάτι μες στα γένια του. Θα 'ταν πολύ πειραχτικό, γιατί η θεια ανασηκώθηκε από την καρέκλα της κι αναφρύδιασε:

— Ας κάμουμε αγάπη, σιορ Δημήτρη. Γιατί μαλώνουμε;

Μιλούσε και συνάμα μ' έδειχνε με το μάτι.

Ο παππούς έσυρε την πόρτα πίσω του, δίχως να μιλήσει. Ακούσαμε που κατέβαινε τη σκάλα. Στο κάθε του πάτημα, το σπίτι μας αλάφρωνε.

— Θείτσα! Σου το 'πα πως σ' αγαπώ;

— Μου το 'πες. Κι εγώ σου το 'πα. Δε θα μας χωρίσει πια παρά ο θάνατος.

— Θείτσα! Είναι μακριά το χωριό που θα με πάρεις;

— Τον ξέρεις τον Ψηλορείτη το βουνό;

— Τον βλέπω στη βδιά από το παράθυρο της σάλας.

— Εκεί στα ριζά του είναι η Πηγή. Τον έχουμε αποπάνω μας. Ο συχωρεμένος ο άντρας μου σουρίζε απ' το κατώφλι μας, και τα ζωντανά μας σαλεύαν τα κουδούνια τους στη ράχη.

— Ήτανε βοσκός ο θείος μου;

— Είχε ένα κοπαδάκι γίδια.

— Και τι τα 'καμες;

— Εμ, τα πήρε πίσω το βουνό. Χάσαν τον αφέντη τους, πήγαν με τ' αγρίμια.

Ένας αγνώριστος κόσμος ξανοιγότανε μπροστά μου. Η θεια έστεκε πλάι μου με το μαγικό ραβδάκι της και τον έκανε ήμερο και ποθητό.

— Έχει νεράιδες, θεια, στα μέρη σας;

— Εμ, γίνεται να μην έχει;

— Και τα πειράζουν τα παιδιά;

— Να τα πειράξουν, γιε μου; Φτάνει να τους πεις, όπου τις ανταμώνεις: «Μέλι και γάλα στη στράτα σας!»

— Μα εμένα μου είπαν να τα φοβούμαι τα στοιχειά!

— Να μη φοβάσαι, γιε μου, παρά το Θεό... και τους ανθρώπους που δε φοβούνται το Θεό.

«Ποιοι να 'ναι αυτοί που δε φοβούνται το Θεό;»

— Τους ληστές, θείτσα, θες να πεις;

Ξεροκατάπτε. Έμεινε μια στιγμή συλλογισμένη:

— Θα σου τους πω έναν έναν, μόνο να μεγαλώσεις πρώτα.

— Κι αν με πειράξουν ωστόσο;

— Κι εγώ, πού θα 'μαι; Στις βρούβες;

— Ποιες βρούβες;

— Εμ, βγαίνω κάπου κάπου να μάσω τα χορταράκια που θα φάμε.

Ο κόσμος που είχα να γνωρίσω μ' έκανε κιόλας να σαστίζω. Τις ήξερα τις βρούβες, είχα μυρίσει το μέλι που ξεχύνουν όταν τις βράζουν. Μα πως πηγαίνουν οι γυναίκες στην πλαγιά και τις μαζεύουν, δεν το 'χε βάλει ο νους μου. Θαρρούσα πως τις κηπεύουν σαν τα λάχανα.

— Έχεις πολλά να μάθεις, γιε μου... Με τι μοιάζει το δέντρο που κάνει την πατάτα; ρώτησε η θεια, και τα μάτια της σπιθίσαν πονηρούτσικα.

— Με τη μηλιά!

Χαμογέλασε· τα μάγουλά της κάμαν δυο λακκάκια.

— Να τα!... Γιωργάκη, την πατάτα τη σπέρνουν, και τη βγάζουν απ' το χώμα με την τσάπα!

Ένωσα να με καιν τ' αυτιά μου.

— Εμ, κι εγώ είναι τόσα που δεν ξέρω, είπε η θεια. Δε μου μάθαν γράμματα! Όταν μου γράφει ο Λευτέρης μου απ' το μέτωπο, το πάω του δασκάλου και μου το διαβάζει.

— Τώρα θα σ' το διαβάζω εγώ! είπα, κι ανασηκώθηκα από το μαξιλάρι μου: δεν το είχα συλλογιστεί πως θα 'χαμε γραμματαλλαγή με το είδωλό μου!

— Τα βλέπεις; Ένα σου κι ένα μου. Θα 'μαστε βασιλιάδες εκεί πάνω!... Τώρα, πολλά είπαμε. Κλείσε τα ματάκια σου να κοιμηθείς.

— Θα μου δώσεις το χέρι σου να σ' το κρατώ;

— Όχι. Στον ύπνο, θα 'σαι μοναχός... ώσπου να διαβείς κάτω από τα στέφανα.

«Ποια στέφανα; Και ποιος θα μου κρατάει τότε το χέρι; Μυστήρια!»

Με κλόνιζε ο ύπνος. Του παραδόθηκα αποκαμωμένος από τα ρωτήματα.

4

Ευπνούσα σε καινούριο κόσμο! Ίσαμε τη μέρα που ξαρρώστησα, είχα πάει κι έρθει στο φως και στο σκοτάδι, μην ξέροντας ποιο από τα δυο θα με κρατούσε. Ο ύπνος μου ήταν μισός θάνατος. Τώρα περπατούσα πάνω σ' ένα ποτάμι φως. Περπατούσα... ο λόγος το λέει. Ήμουν καβάλα σ' ένα γαϊδουράκι, και το κάτασπρο ποτάμι ήταν ο σκονισμένος δρόμος. Πίσω μου ακλουθούσε ένα άλλο γαϊδουράκι, με τη θεια στη ράχη του, και παραπίσω ο αγωγιάτης. Τα δυο βασταγερά άφηναν τ' αχνάρια τους στη σκόνη, και πάνω τους ποδολατούσε ο άνθρωπος και τα 'σβηνε με τις πατούσες του. Κάπου κάπου, το πολύ φως σήκωνε στον αέρα το στρατοκόπο και τα ζωντανά: κουνούσανε τα πόδια τους, μα δεν αγγίζανε τη γης. Ο γερο-Φώτης ο Καρύδας

έδινε τότε μια δυνατή παλαμιά στα καπούλια του Τριφυλλιού — για να τους πω και τους δυο με τ' όνομά τους — όπως χτυπάς ένα πράμα να το πας στη θέση του. Το γαϊδουράκι ξανάβρισκε το χώμα, κι έπαιρνε να το τυλιγαδίζει με τα πόδια του, σηκώνοντας στο κάθε του πάτημα μια φούντα σκόνη.

Περάσαμε κάτι σπιτομαζώματα που δεν μπορείς να τα πεις χωριά, βγήκαμε στον ανοιχτό κάμπο, που κατεβάζει τους κήπους του ίσαμε το κύμα. Το πέλαγο φανερώθηκε ζερβά μας. Μετασέλισα το πόδι μου, κάθισα σαμαράδικα, και πήρα να κοιτάζω δεξιά μου τα βουνά. Η θεια έκαμε το γαϊδούρι της να γρηγορίσει το πάτημά του, βρέθηκε κοντά μου:

— Το μέρος που περνούμε το λένε Πλατανιά. Κοίτα δέντρα θεόρατα, Γιωργάκη! Όπου νερό και πλάτανος.

Δεν αποκρίθηκα. Η θάλασσα, που την ένιωθα στη ράχη μου, με αγρίευε.

— Πιο πέρα θα βρεθούμε μες στ' αμπέλια, ξακολούθησε η θεια
ξεδιψάσουμε με τα πρώιμα σταφύλια.

«Πού το ξέρει πως νιώθω το στόμα μου στεγνό;»

— Μα δε δίψασα!

— Διψούμε! Διψούμε! Μας έψησε ο ήλιος.

Μέρευα να νιώθω απάνω μου το βλέμμα της.

— Θα βάλουμε και τίποτα στο δόντι! απόσωσε.

Ήξερε τι έλεγε; Ποιο ένστιχτο την οδηγούσε; Για να κάμει το νου μου να ξεδώσει, ξυπνούσε την πείνα και τη δίψα μου.

— Το βλέπεις κείνο το χρυσάφι που σκεπάζει την πλαγιά; με ρώτησε πιο πέρα. Αυτά είναι τα γαϊδουράγκαθα. Ανθίσανε κι αυτά!

Διαβαίναμε μπρος από κάτι χωματόσπιτα, χτισμένα στην τελείωση των κήπων. Τ' αγιοκλήματα κι οι άγριες τριανταφυλλιές τα είχανε ντυμένα, και στα παράθυρά τους φούντωναν μερικές γλάστρες με

βασιλικά. Ένα κίτρινο γιασεμί είχε κάμει κρεβατίνα μπρος σε μια πόρτα.

Στα μονοπάτια σούρνονταν κάτι μαβιά αγριολούλουδα, ξεθωριασμένα από τον ήλιο.

— Τι 'ναι κείνα τα λουλουδάκια, θεια;

— Χριστός και Παναγιά! Δεν ξέρεις τις μολόχες;

Δεν τις ήξερα, κι ας ήταν αχόρταγο το πνέμα μου.

Για το κάθε αστρολάκι της γης που είχα ρωτήσει τη δασκάλα μου στη χώρα, μου αποκρίθηκε: «Είναι λουλουδάκι. — Τι λουλουδάκι; — Λουλουδάκι!» Απόμεινα πάντα με την πείνα μου.

Ένα γιοφύρι έκοψε το δρόμο μας. Τα γαϊδουράκια ξεστράτισαν, θαρρείς δείλιαζαν να το περάσουν. Κατρακύλησαν τη ρεματιά, τσαλαβούτησαν στον ποταμό, που ήταν πατητός, και διάβηκαν αντίπερα, τυπώνοντας τα νύχια τους στο μουσκεμένο χώμα. Θυμήθηκα την άλλη μου δασκάλα, που μας μάθαινε να πηδούμε και να χορεύουμε καταχτυπώντας ένα πιάνο. Έριχνε ένα σκοινάκι στο πράσινο χαλί, και μας έκραζε: «Ιδέστε, παιδιά, το ποταμάκι πως κυλάει στο γρασιδάκι!» Πηδούσαμε πάνω απ' το σκοινί, προσέχοντας μη βρέξουμε τα πόδια μας. «Ιδέστε, παιδιά, κείνο το δέντρο! Ελάτε να σκαρφαλώσουμε!» έλεγε συνάμα η δασκάλα. Το «δέντρο» ήταν ο καλόγερος που κρεμούν τα ρούχα.

Η θεια κάτι μουρμούριζε στον κυρ-Φώτη:

— ...Ίσαμε σήμερα την είχαμε παρηγοριά μας. Τώρα τη βλέπουμε σα μνήμα ανασκαμμένο...

«Για ποιαν μιλάει;»

Ο δρόμος περνούσε καταμεσής απ' τα γεννήματα, αφήνοντας πίσω του τη θάλασσα. Τα στάρια ήτανε καστανιασμένα, κι έκλιναν το κεφάλι τους να το πάρει το δρεπάνι. Στην κορφούλα όπου ξεβούνιζε η πλαγιά που ανηφορίζαμε, μαυρολογούσε ένας πευκιάς.

— Το βλέπεις, Γιωργάκη, κείνο το σύδεντρο; Εκεί θα κολατσίσουμε.

Ο γερο-Φώτης έδεσε τα γαϊδουράκια του στον ίσκιο, πήρε από τα σαμάρια τα κιλίμια και τα 'ριξε κάτω από ένα πεύκο. Οι κουκουνάρες σκάζαν αποπάνω μας, κροτώντας δυνατά. Η θεια σήκωσε ψηλά τα μάτια της, καμάρωσε το δέντρο:

— Πεύκο! Πεύκο! Τι καράβι θα γενείς; Πού θ' αρμενίσεις;

Το ρώτησε έτσι, επειδή το πεύκο δίνει το ξύλο του για το καράβι.

Κάτι πουλάκια πουρπουλίζαν στα χαμόδεντρα. Έγειρα δίπλα στον αγκώνα μου, κι άφησα τα μάτια μου να τρέξουνε στις πρασινάδες που 'χαμε μπροστά μας. Τ' αμπέλια ήταν θρασεμένα, η ρώγα είχε γυαλίσει εδώ κι εκεί. Ο γερο-Φώτης μας έφερε στις φούχες του μερικά τσαμπιά.

— Είναι δικό μας, θείτσα, το αμπέλι;

— Εδώ κάτω! Τι δουλειά έχουμε μεις εδώ;

— ...Να μη μαλώσουν τον κυρ-Φώτη!

... Βάλανε κι οι δυο τα γέλια.

— Έχει κι ο διαβάτης μερτικό στα πωρικά! είπε η θεια. Αν είναι μικρό παιδί, παίρνει και στο σακούλι του.

Το κολατσιό μας ήταν τυρί και παξιμάδι. Ο γέροντας έβγαλε από τον ντορβά του μια φούχτα τσακιστές ελιές κι ένα κρεμμύδι. Τ' άλεσε σιγά σιγά στα δόντια του, κρατώντας μισόκλειστα τα μάτια του. Το σταφύλι μας ξεδίψασε. Τ' αποφάγια μας, τα καθάριζαν κιόλας κάτι σταρομέρηγκοι. Ένας από δαύτους έχασε το δρόμο του και πήρε ν' ανεβαίνει με ασπούδα το καλάμι του ποδιού μου. Ο γερο-Φώτης τον πρόλαβε πάνω στο γόνατό μου.

— Μην τον σκοτώνεις, καημένε! πάτησε μια φωνή η θεια μου. Η ζωή είναι γλυκιά!

— Γλυκιά! Γλυκιά! είπε μωροθάμαχτα ο γέροντας, τινάζοντας απ' την παλάμη του το σκοτωμένο μέρηγκα.

Ξαναπήραμε τη στράτα. Αντιπεράσαμε ένα κοπάδι κουρελήδες, μακρυγένηδες, που καθόντουσαν αραδιαστά κάτω από τα δέντρα

και σπάζανε χαλίκι. Θα 'τανε ξενομερίτσο 'βλεπες από τους σκούφους που φορούσαν, από τα λουροτσάρουχα και τα πανιά που 'χαν τυλιμένα τα πόδια τους. Η θεια τους πέταξε το καλαθάκι με το παξιμάδι που μας είχε απομείνει. Με χειρονομίες και στραβομουριάσματα τους έλεγε: «Πάρτε! Πάρτε! Αυτό έχω. Δεν έχω περισσότερο!» Αυτοί δε μας είπαν μηδ' ένα ευχαριστώ. Οι περισσότεροι ούτε γύρισαν να μας κοιτάξουν.

Ο γερο-Φώτης βαρούσε τα ζωντανά με το ραβδί του, που δεν το 'χε σηκώσει ως εκείνη την ώρα μήδε μια φορά. Θαρρείς του 'χε χτυπήσει στη μύτη καμιά βρώμα και βιαζότανε να προσπεράσει.

— Τι τους ελεείς, κυρα-Ρουσάκη, τους πλατσομύτηδες; Αυτοί τρώγαν ζωντανά τα παιδιά μας όπου τα πιάναν.

— Μην ακούς, κυρ Φώτη! Είναι χριστιανοί κι αυτοί. Σαν' εμάς ορθόδοξοι χριστιανοί.

— Έχει, καλέ, πίστη ο Βούλγαρος;

— Θείτσα! Ποιοι είναι αυτοί;

— Βούλγαροι αιχμάλωτοι, παιδί μου. Τους πιάσανε στον πόλεμο.

— Και τι τους κάνουν;

— Τους έχουν και φτιάνουν δρόμους να κερδίζουν το ψωμάκι τους.

— Θα τους σκοτώσουν;

— Χριστός και Παναγιά! Θα τους γυρίσουν στα σπίτια τους μόλις γενεί αγάπη με το βασιλιά τους.

— Θείτσα! Αυτοί είναι που δε φοβούνται το Θεό;

— Όχι! Όχι! Δεν τους είδες που κρίνονται και βασανίζονται;

— Τα κρίματα που 'χουν καμωμένα τους ακλουθούν! μπήκε στη μέση ο κυρ Φώτης.

Δεν το 'χε βάλει κάτω. Έφτυσε με δύναμη μπροστά του: ήθελε να το δείξει πως το στομάχι του ανακατώθηκε.

— Είναι ορθόδοξοι, κυρ Φώτη! ξανάπε η θεια με σταθερότητα. Προσκυνούν τον Ιησού Χριστό. Στα μέρη τους, έχουν και κείνοι φαμελιές που τους πονούν, παιδιά που τους κοιτάζουνε στα μάτια.

— Να μη σ' ακούω, κυρα-Ρουσάκη! Δεν τον ήξερες τον Αναγνώστη του Λουκά που πέθανε στα χέρια τους;

— Εκείνος ο συχωρεμένος πέθανε στην αιχμαλωσία.

— Αυτό είναι! Όσους κάνουν σκλάβους, τους χαλάνε.

— Σώπα! Σώπα, να ζήσεις, κυρ Φώτη... Έχουμε τα παιδιά μας εκεί πάνω!

Ήθελε να πει το μέτωπο της Σαλονίκης.

Πέσαμε στα λιόφυτα. Οι ελιές έκαμαν ένα θόλο από πάνω μας. Τα τζιτζίκια δουλεύαν τα πριόνια τους. Σ' ένα γύρισμα του δρόμου, η δροσιά μας πήρε καταπρόσωπα. Μια κρεμασιά γκρεμιζόταν σε μια ξύλινη ποτίστρα, κι από κείνη κυλούσε σ' ένα χτιστό αυλάκι κι έπεφτε σε μια χαβούζα. Εδώ τα τζιτζίκια δε λαλούσαν: η δροσιά τους είχε μαργώσει τα φτερά. Το τραγούδι το πλέκαν τα βατράχια.

— Το βλέπεις κείνο το περβολάκι; Είναι δικό μας, είπε η θεια, και μου έδειξε ανάμεσα στα νεροκάλαμα, χαμηλά στη ρεματιά, ένα λουρί χωράφι. Ήτανε πράσινο σαν είχα το Λευτέρη μου.

- Τώρα θα το ποτίζω εγώ!

— Ο Θεός να με αξιώσει να το δω! Έχεις να μοιάσεις.

Ήθελε να πει το συχωρεμένο τον πατέρα μου κι όλη τη γενιά μου.

Ήταν η ώρα να τους θυμηθεί: περνούσαμε από το κοιμητήρι του χωριού. Ένα ζευγάρι κυπαρίσσια — το ένα αρσενικό, το άλλο θηλυκό — μαυροσαλεύανε μπρος στο κλησιδάκι: οι ρονιές από τα κεραμίδια τα 'χανε κάμει να τρανέψουν. Στο σαμάρι του μαντρότοιχου, φύτρωναν κάτι αγριόχορτα. Η καγκελωτή πόρτα ήταν σαπημένη. Το μάτι μου πρόφτασε να πάρει κάτι πλάκες που τις είχαν ξεχαρβαλώσει τα φουσκωμένα μνήματα.

— Χορτάριασε το κοιμητήρι μας! ανάκραξε η θεια. Τα παλικάρια μας πεθαίνουν σ' άλλους τόπους.

- Καλά λες, κυρα-Ρουσάκη! Τους γερόντους τους ξέχασε ο Χάρος.

Αναστέναξε βαθιά, απόσωσε το λόγο του:

— Μια φορά λέγαμε: «Άφησ' με, Χάρο, να χαρώ!» Τώρα: «Έλα να με πάρεις!»

— Δεν έλαβες γράμμα από το Στυλιανό σου;

— Αχ! Από τ' Αϊ-Κωσταντίνου έχει να μας γράψει.

— Εμ, δεν έκλεισε ένας μήνας. Μη σεκλετίζεσαι!

— Ξέρεις από δικό σου.

Οι ομπλές των ζωντανών κροτήσανε στο καλντερίμι.

— Φτάνουμε, Γιωργάκη, είπε η θεια.

Οι μαντρότοιχοι μας έκρυβαν τους κήπους. Από μια καφασωτή πόρτα πρόλαβα να δω κάτι βερυκοκιές απάνω στον καρπό τους, συκιές στους γύρους, και κρεβατίνες. Μια αμπολή κυλούσε κακαρίζοντας σύντοιχα στους κήπους κι έμπαινε από μια τρύπα σε κείνον που ήταν η σειρά του να ποτιστεί. Το χωριό μύριζε καβαλίνα και γιασεμί.

— Αυτή 'ναι η Πηγή.

Στρίψαμε δυο τρία σοκάκια, χωρίς ν' ανταμώσουμε ψυχή. Μπρος σε μια δοξαρωτή πόρτα, βαμμένη λουλακιά, το γαϊδουράκι μου σταμάτησε από μόνο του.

— Αυτό είναι το σπιτάκι μας, είπε η θεια.

Πήδησε σβέλτα σβέλτα απ' το σαμάρι. Έσυρε μια κλειδάρα από τη μέση της και τη γύρισε με τα δυο της χέρια μες στην κλειδωνιά. Η αυλόπορτα βόγκηξε πάνω στα στροφίδια της. Ο γερο-Φώτης λευτέρωσε από μέσα και το δεύτερο θυρόφυλλο, με τρομερό πάταγο από σίδερα που πέφταν. Προτού προλάβω να πεζέψω, βρέθηκα σε μια χοχλαδωτή αυλή, με πολλές γλάστρες ολοτρόγυρα και μια

κληματαριά αποπάνω. Η θεια ξεκλείδωνε τη μέσα πόρτα του σπιτιού, την ώρα που ένα κανελί σκυλί, με τσουράπια άσπρα, αναχούμιζε τη φούστα της.

— Πάρε τον Καρτσόνη από τα πόδια μου!

Έσκυψα ν' αρπάξω το σκυλί. Μια μυρουδιά μου ήρθε από μέσα σα να 'χε ανοίξει καμιά σταροκασέλα.

— Καλωσόρισες, παιδάκι μου! είπε η θεια.

5

Πρώτη ήρθε στην αποσπερίδα η Καρύδαινα. Ήξερε από τον άντρα της για το μουσαφίρη που έφτασε, και του έφερε, σ' ένα κλειδοπίνακο, μερτικό από το δείπνο τους.

— Καλέ αυτός, Ρουσάκη, είναι ο ίδιος ο Λευτέρης σου!

Στράφηκε σε μένα:

— Σ' αρέσει το χωριό μας να σε παντρέψουμε εδώ;

— Ε, είναι μικρός ακόμα, είπε η θεια.

— Καλά λες. Τώρα είναι που ξυπνάει τον κόσμο και τον πίνει.

— Ο Θεός να τον έχει πάντα διψασμένο! Αυτό είναι, η νιότη η παντοτινή.

Δειπνήσαμε, βγάλαμε τα σκαμνιά μας στην αυλή. Εγώ είχα το δικό μου, στρωμένο με τη λαγουδοπροβιά. Η θεια κρέμασε σ' ένα ξυλοκάρφι το λυχνάρι.

Δεν είχαμε προλάβει να καθίσουμε, οπότεν ένα βασανισμένο πρόσωπο πρόβαλε στο πανωπόρτι της αυλόπορτας.

— Κόπιασε μέσα, Βασιλικούλα. Θέλεις τίποτα;

— Κυρα-Ρουσάκη, έχεις να μου δώσεις δυο κλωνιά ζάχαρη που έχω τον Παναγιωτάκη μου άρρωστο;

— Άκου τη μικρομάνα! Δυο κλωνιά! Πάρε από μέσα το ζαχαροκούτι μοναχή σου, κάμε τη δουλειά σου.

— Να 'σαι καλά! Δυο κλωνιά μου φτάνουν, να τα ρίξω στο βραστάρι του.

Φεύγοντας, η Βασιλικούλα μου 'βαλε στο χέρι δυο καρύδια.

— Θεια! Κοίτα τι μου 'δωσε! Δεν είναι ντροπή;

— Ντροπή είναι για μας, παιδί μου, μα εκείνη αλαφρώνει την καρδιά της.

Μια γερόντισσα έσπρωξε την πόρτα. Πίσω της ερχόταν μια μεγαλόσωμη γυναίκα, αγέλαστη σαν Πλατυτέρα.

— Καλώς τη Μύραινα! Καλώς τη Σπιθούραινα!

Είχανε παιδιά στο μέτωπο κι οι δυο τους, κι η κουβέντα καταστάθηκε γι' αυτά. «Πήρες γράμμα;» ρωτούσε η μια την άλλη. «Τι σου γράφει; Είδε το δικό μου;» Είπανε και σε μένα το λογάκι τους, θυμήθηκαν το συχωρεμένο τον πατέρα μου, που τον ήξεραν από μικρό.

Κάτι γυναίκες ήρθανε να σμίξουνε τη συντροφιά μας: άλλες κοντογειτόνισσες, κι άλλες αλαργογειτόνισσες. Άκουσαν πως γύρισε η θεια μου από τη χώρα, κι έλπιζαν να μάθουν τίποτα για τον πόλεμο, όπου είχανε κι αυτές παιδιά ή συγγενάδια.

— Αχ! Τι να κάνουν τα καημένα εκεί πάνω; είπε μια απ' τις μανάδες.

— Αχ! Αχ! αναστέναξαν κι οι άλλες μ' ένα στόμα, δυνατότερα όσες δεν είχανε παιδιά.

— Δε θα κάμεις, Θε μου, και για μας; Μας αλησμόνησες;

— Σώπα, σώπα, Κατερίνα! είπε η θεια. Ελεημοσύνη να ζητάς του Θεού, όχι δικαιοσύνη.

— Να ήξερα σκιάς πως μας ακούει!

— Δάγκωσε τη γλώσσα σου! Όλα τ' ακούει ο Παντοδύναμος. Τίποτα δε γίνεται χωρίς το θέλημά του.

— Αχ, καλότυχη! Μου 'βαλες την καρδιά στον τόπο της.

Αναστέναξαν πάλι, αλαφρωμένες. Έβλεπαν το Θεό σαν καπετάνιο στο τιμόνι, το καράβι να πατάει το φουσκωμένο κύμα, και ν' αρμενίζει γι' απάνεμο λιμάνι.

Μπήκε μια στρουμπουλή κοπέλα, με μάγουλα νεράντζια, με το πολκάκι της γεμάτο στήθια.

— Καλώς την Κοκκινοχειλού! την καλωσόρισε η θεια.

— Όχου! Τρίχα και μαχαιριά είναι τα μαλλιά σου! της μουρμούρισε μια άλλη, μισό να την παινέσει, μισό να την πειράξει.

— Κυρούλα, μη με περγελάς!

— Ω τη μυγιάγγιχτη! Την αγκύλωσε το αυγό!

— Ελάτε δα, κυράδες μου, με αγάπη να μιλούμε, είπε η θεια.

— Αγάπη έχουμε. Δεν έχουμε; έκαμε η πρώτη και άγγιξε το γόνατο της κόρης.

Η Σπιθούραινα πήρε να λέει για τον πρωτοκάρη της τον Ηλία, που τον ήξερε στον πόλεμο και κείνη, στον ίδιο λόχο με το Λευτέρη το δικό μας. Γνώρισε δύσκολη γέννα όταν τον έφερε στον κόσμο, και θαρρείς η τρομάρα που 'χε για λόγου του παρμένη τον έκανε στην καρδιά της ακριβότερο. Το δευτερόκλαδό της το Μιχάλη, που τον είχαν και κείνον καλέσει να τον γυμνάσουν, τον είχε προσώρας ξεχασμένο.

— ...Μ' έζωσαν οι πόνοι, δάγκωνα την πλεξούδα μου να μη φωνάξω. Το παιδί δεν έβγαινε! Οι συγγένισσες κι οι φιλενάδες μου άνοιξαν τα πορτοπαράθυρα, ξέπλεξαν τα μαλλιά τους, έλυσαν όπου βρήκαν κόμπο, ξεκλείδωσαν τα σεντούκια, λευτέρωσαν τα πουλιά από τα κλουβιά, έβγαλαν τα μαχαίρια απ' τα θηκάρια... Και φώναζαν: «Έβγα, έβγα, δράκο! Η γης σε προσκαλεί!» Μα το παιδί δε φαλάγγωσε παρά όταν ετάχτηκα του Αϊ-Λευτέρη, που συντρέχει τις ετοιμόγεννες.

— Εμ, χαλάλι του οι πόνοι σου! Έκαμες ένα λεβέντη! της είπε η θεια με την καρδιά της.

— Να σου ζήσει, και με το καλό να τον αποδεχτείς! απόσωσε μια άλλη. Κι όλες μας, με καλό ν' αποδεχτούμε τα δικά μας!

— Αμήν! Αμήν!

— Ας τον δω στην πόρτα μου, — είπε με πάθος η Σπιθούραινα, — κι ας στερηθώ το φως μου!

— Μην κακομελετάς! τη μάλωσε η θεια. Κάμε καλύτερα ένα τάμα, και μην καταριέσαι.

— Καλά λες. Θα πάω του αγίου του μια λαμπάδα του μπογιού του... Και σε σας, καλορίζικες, θα κάμω ένα τραπέζι, ένα τραπέζι που δεν ξανακούστηκε. Θα μαργελώσω την τάβλα με τρεις γύρους πιάτα!

— Δε θ' αργήσουμε να το δούμε, είπε μια γερόντισσα, που είχε ορنيθοτυφλιά κι έβλεπε καλύτερα τη νύχτα παρά τη μέρα μου τ' ονειρεύε η Παρθένα πως ο πόλεμος παίρνει τέλος τον Τρυγητή που έρχεται.

— Αχ! Να δώσει η χάρη της!

Η Μύραινα άναψε και κήκε από τη ζούλια ν' ακούσει τη Σπιθούραινα να παινεύει το γιο της. Πήρε και κείνη να ξομπλιάζει το δικό της:

— ...Ο Σπύρος μου εμένα, όταν είχε την ίδια μέρα δυο ξεφάντωσες, — να πούμε στη Λούτρα και στην Πηγή, — χόρευε γεμάτα και στις δυο. Πετούσε σαν αϊτός από το ένα χωριό στο άλλο, και κανείς δεν τον χαμπάριζε πως έφευγε και ξαναγύριζε.

— Αμ ξέραν να τρέχουν και να πηδούνε τα καημένα! είπε μια άλλη. Το δικό μου τον είχαν έναν καιρό αρραβωνιάσει στανικώς στη Μεσαρά, που πήγε στ' αλογοπάζαρο να πουλήσει το μουλάρι μας. Τον κρατούσαν μέρα νύχτα κλεισμένο στον οντά, δεν τον άφηναν να ξεμυτίσει. Η κοπελιά του 'χε τριγυρισμένο το κρεβάτι του με γλάστρες, καθότανε στα πόδια του και του τραγουδούσε. Μα κείνος, την παραμονή της στεφάνωσης, τους λέει: «Γίνεται γαμπρός δίχως

λουτρό; Αφήστε με να πάω στο χαμάμι. — Όχι! Όχι! Καλός είσαι συ κι ανάλλαγος.» Τότες ο καλός σου δίνει ένα σάλτο απ' το παράθυρο και βρίσκεται στο δρόμο. Και πού τον πιάνεις!

— Έτσι κάνουν τα καλά παιδιά;

Είχε μιλήσει μια νιούτσικη, συνωροπαντρεμένη, που 'χε και κείνη τον καημό του άντρα της.

— Όταν ήμουν αρραβωνιασμένη με τον Κωσταντή, τον κρατήσαμε μια νύχτα να ξωμείνει σπίτι μας. Η μάνα μου έριξε δίπλα δίπλα στον οντά τα στρώματα που θα πλαγιάζαμε, κι ανάμεσα έβαλε ένα σανιδάκι. Την άλλη μέρα βγήκαμε περίπατο. Ο αέρας πήρε το μαντίλι μου και το πήγε μέσα σ' ένα δεντρόκηπο. Δε χάνει καιρό ο Κωσταντής, πηδάει τον τοίχο και μου το φέρνει. «Βρε», του λέω, «εσύ δε στάθηκες άξιος να πηδήσεις ένα σανιδάκι, τώρα πού βρήκες την παλικαροσύνη να καβαλήσεις κοτζάμ τοίχο; — Ε, αυτό είναι η τιμή!» γυρίζει και μου κάνει.

— Άιντε! Άιντε! Ποιος σε πιστεύει; είπε μια γερόντισσα.

— Μα την τρομάρα που πήρα την πρώτη νύχτα στην αγκάλη του, έτσι έγινε όπως σας το λέω!

— Το ζώο δεν ξέρει τη δύναμή του. Ο άνθρωπος την ξέρει και την εξουσιάζει. Αυτό θα πει άνθρωπος! είπε η θεια.

Συλλογίστηκε μια στάλα, κι απόσωσε το λόγο της, κάνοντας πως δε με βλέπει:

— Το παλικάρι πρέπει να 'ναι άψεγο καθώς το αηδόνι, που, ευθύς ως πατήσει την κόπρο του, ψοφά.

Κάτι πήγε να μουρμουρίσει η Μύραινα...

«Μπρρρρ!...» Τι 'ταν αυτό; Νομίσαμε πως γκρεμιζόταν η αυλόπορτα.

Ο Τριφυλλιός είχε σπρώξει με τη μουσούδα του το πανωπόρτι κι είχε μπουκάρει μέσα την κεφάλια του.

— Ωχου! Καλώς τότε! έκαμε η θεια, και το πρόσωπό της ξαστέρωσε. Τον έδωσα του άντρα σου, — γύρισε κι είπε στην Καρύδαινα,— για

να μη μου ξυπνάει το ανιψίδι με τις φωνάρες του, μα να! εκείνος πόθησε το παλιό του αχούρι.

Ένα μαλλιαρό χέρι χώθηκε δίπλα στη γαϊδουροκεφαλή και την άρπαξε απ' τις αυτούκλες. Το πανωπόρτι λευτερώθηκε, μα πρόβαλε μια καινούρια κούτρα. Δε δυσκολευτήκαμε να γνωρίσουμε τον κυρ-Φώτη, και φημίσαμε τη νίκη του.

— Στάσου! Στάσου! Πάρε κείνο το χερόβολο την ταγή. Δώσ' του το για ποδοκόπι! ανάκραξε η θεια.

Όλοι μας γελάσαμε. Έγινε προσώρας σιγαλιά.

— Άκου!... έβαλε μια φωνή η Κοκκινοχειλού. Πλακώνει η Ζορμπίνα!

Μια ξυπόλυτη, μελαψή σα γύφτισσα, διάβηκε μέσα στην αυλή. Την είχαν καταλάβει από το πάτημα πως ζύγωνε, γιατί τα γυριστά νύχια της κροτούσαν στο καλντερίμι σα χαλίκια.

— Καλησπέρα της αφεντιάς σας. Καλώς τα πολεμάτε!

— Καλησπέρα σου' κάθισε, είπε η θεια.

Η νιοφερμένη διπλογονάτισε στη γωνιά, κι ακούμπησε τη ράχη της στη γούρνα.

— Αλήθεια, μωρή Ζορμπίνα, το 'πιες το κρασί που βρήκες στο μνήμα του άντρα σου όταν έκαμες την ανακομιδή; ρώτησε ψιμογελώντας η Μύραινα.

— Αφού ήταν αχάλαστο μες στο μπουκάλι!

— Κι ευκήθηκες του νεκρού, μωρή Ζορμπίνα;

— Αμέ; Καλή ψυχή κι άσπρα κόκαλα! του 'λεγα στο κάθε ποτηράκι.

— Σ' αγαπούν και σε πειράζουν, της είπε η θεια με σπλαχνοσύνη.

Είχα αλλού το νου μου, δεν άκουσα τι αποκρίθηκε η Ζορμπίνα. Τα μάτια μου τα 'χα καρφωμένα σ' ένα σαμιαμίθι, που είχε κολλήσει στον τοίχο, πάνω απ' το λυχνάρι. Έμενε ασάλευτο, με γουρλωμένα μάτια, κι οι νυχτοπεταλούδες πήγαιναν μόνες τους και χώνουνταν στο στόμα του.

— Θεια Ρουσάκη! Κοίτα! Τρώει τις πεταλούδες! Περίμενα να τη δω να σηκώνει την κουντούρα της και να σκοτώνει το φονιά. Δεν ήταν η ζωή γλυκιά, ακόμα και για το μερμήγκι; Όχι, δεν τη σήκωσε:

— Άσ' το. Κάνει όπως το δίδαξε ο Θεός. Το λογικό το 'χει μονάχα ο άνθρωπος.

Ξανάπιασε την κουβέντα εκεί που την είχε αφήσμένη. Εγώ είχα τα μάτια μου στον τοίχο. Την άκουσα που κάτι ρούφηξε κι από τα δυο της τα ρουθούνια, κι ύστερα φταρνίστηκε. Γύρισα και την είδα που σφάλιζε ένα ξύλινο κουτάκι και το 'χωνε στην τσέπη της στο μεσοφόρι. Το 'χε πάρει το μάτι μου στα χέρια της κάμποσες φορές.

— Δώσε μου, καημένη, και μένα ένα κλωνί ταμπάκο, είπε μια απ' τις γερόντισσες.

Η θεια έβγαλε την ταμπακέρα από την τσέπη της:

— Πάρε, πάρε!

Ρουφήξανε μια δυο. Τα φταρνίσματά τους σείσανε τους τοίχους. Θαρρούσαν πως έδιωχναν απ' το κεφάλι τους ένα βάρος, που το 'νιωθαν αποκάτω στο μεσόφρυδο.

Η Σπιθούραινα έλυσε το τσεμπέρι κάτω απ' το πηγούνι της για να το σφίξει δυνατότερα: σημάδι πως ετοιμαζόταν να πηγαίνει. Σηκώθηκε, χτύπησε με τις δυο παλάμες της τις δίπλες απ' τη φούστα της για να 'ρθουνε στα ίσια.

— Πάμε, κυράδες! Καληνύχτα, Ρουσάκη.

— Καληνύχτα. Καλό ξημέρωμα...

Η αυλή αδειάζει. Η θεια συμμαζεύει τα σκαμνιά, βάνει την αμπάρα στην αυλόπορτα:

— Ώρα, Γιωργάκη, να γείρουμε κι εμείς. Τώρα θα δεις τι ονταδάκι σου ετοίμασα.

Μια ξύλινη σκάλα ανέβαινε τοίχο τοίχο από το κατώγι στο ανώγι. Εκεί που το κεφάλι σου έβρισκε το ταβάνι, έσπρωχνες πάνω μια μπουκαπόρτα και πατούσες τον οντά. Τριγύρω από την γκλαβανή είχε κάτι κάγκελα, και πάνω από δαύτα, ένα ράφι. Η κάμαρα είχε δυο παράθυρα που βλέπαν στην κληματαριά, ένα παραθυρόπουλο στο βοριά και την πόρτα που 'δινε στο δώμα.

— Βγάλε τα παπούτσια σου. Άλλη φορά, θα τ' αφήνεις κάτω.

Πρόσεξα που και κείνη περπατούσε με τις κάλτσες. Από κείνο το τίποτα, θαρρούσες πως έμπαινες σ' άλλο κόσμο.

Δεν είδα στημένο κρεβάτι πουθενά. Το στρώμα μου το 'χε κατάχαμα βαλμένο, πλάι στο γιούκο. Το πάτωμα τριγύρω γυάλιζε σαν κεχριμπάρι.

— Εκεί 'ναι το γιατάκι σου. Εγώ κοιμούμαι κάτω... Κάνεις προσευκή προτού να πέσεις;

Ένωσα ένα λιγοκάρδισμα. Η προσευκή που μου είχαν μαθημένη ήτανε δυο λόγια: «Θε μου, φύλαγε τον πατέρα και τη μητέρα μου...»

— Θα σου μάθω εγώ μια προσευκή:

Πέφτω, κάνω το σταυρό μου,
άρματα 'χω στο πλευρό μου,
δούλος του Χριστού λογούμαι,
και κανένα δε φοβούμαι!

Έκαμα να γονατίσω.

— Μπα, δεν πειράζει. Οι άντρες μιλούν ορθοί του Μεγαλοδύναμου.

Είπα την προσευκή μου. Γύρισα στη θεια:

— Μα εγώ δεν έχω άρματα.

— Το βλέπεις κείνο το ραβδάκι; Αυτό είχε κι ο Λευτέρης. Βάλε το χάμω δίπλα σου μπορεί να μπει μέσα ο Καρτσόνης να σου φάει τίποτα.

Άνοιξε την πόρτα που 'βγανε στο δώμα. Το φεγγάρι έστρωσε ένα μαλαματένιο χαλί ίσαμε το στρώμα μου.

— Βλέπεις ομορφιά; Μα θα σου ανάψω και το καντηλάκι, γιατί το φεγγάρι θα πάει και κείνο να δειπνήσει.

Στο ράφι, πάνω από την γκλαβανή, είχε τρία τέσσερα κονίσματα κι ένα κρασοπότηρο με λάδι και καντηλήθρα. Το φωτάκι του το ρούφηξε η γεμοφεγγαριά.

— Και τι 'ναι, θείτσα, κείνο το σεντούκι;

— Εκεί έχω φυλαμένα τα ρούχα του Λευτέρη μου.

— Εκεί μέσα έχεις και το γκόλφι;

— Εκεί, γιε μου. Καληνύχτα σου.

Κατέβηκε μερικά σκαλοπατήματα, έσυρε στο κεφάλι της την μπουκαπόρτα.

Βρέθηκα μονάχος. Εδώ ήτανε πια το βασίλειό μου.

6

— Το 'πες, καλέ, ή μου φάνηκε, πως θα μου δίνεις ένα χέρι στις ξωτάρικες δουλειές;

— Το 'πα, το 'πα!

— Τότε, θα πάμε σήμερα στον κήπο να δούμε τι γίνονται τα δεντροulάκια μας.

Έριξε στο σακούλι της το σκαλιστήρι και το μαχαίρι, μου 'δωσε και μένα να βαστώ το καλαθάκι όπου έβαλε το κολατσιό μας.

Πήραμε το δρόμο που περνάει μπρος από τη βρύση και βγάνει σε κάτι λιόφυτα και μπουστάνια, κι απέκει σ' ένα γειτονικό χωριό που λέγεται Αϊ-Δημήτρης. Εκεί η θεια είχε ένα κηπούλι, που της το 'χε δοσμένο προίκα ο πατέρας της.

Καλημερίσαμε κάτι κοπέλες, που διάβαιναν με τις στάμνες τους στον ώμο, κι αντιπεράσαμε τους δυο καφενέδες της Πηγής. Στο έβγα του χωριού, είδαμε σ' ένα σώχωρο ένα αγκρισμένο τράγο που η βρώμα του μαγάριζε τον τόπο. Τραβούσε το σκοινί του και μπεμπέριζε, με σηκωμένο το απανώχειλο, κατά το μέρος μιας κατσίκας, που τη βαστούσε από τα κέρατα ένας γέροντας.

Η θεια λοξοκοίταξε απάνω μου:

— Εμ, ήρθε ο καιρός τους να πηδηχτούν θα μας κάμουν ριφάκια το πρωτοχειμώνα.

— Να πηδηχτούν;

— Πηδιούνται τα ζωντανά, οχιάζονται τα πετεινά... Πώς θες να ξαναγεννηθεί ο κόσμος;

Μου 'δειξε με το χέρι της δυο πεταλούδες που κυνηγούσαν η μια την άλλη στον αέρα:

— Βατεύουνται κι οι πεταλούδες!

Στο διπλανό σώχωρο, ένας χωριάτης κούρευε κάτι ψιμάρνια. Τα 'χε μαζωμένα στον ίσκιο μιας ελιάς, καθότανε κατάχαμα και κείνος, και χρατς χρατς το αρνοψάλιδο, τ' αλάφρωνε από τη γούνα τους. Η θείτσα κοντοστάθηκε:

— Ωρα καλή, Βαγγέλη! Τι κάνει το αγοράκι σου;

— Να 'σαι καλά, κυρα-Ρουσάκη! Καλύτερα πηγαίνει.

— Είναι ο άντρας της Βασιλικούλας, γύρισε και μου 'πεκουρε ύει τ' αρνάκια του να ντύσει τον Παναγιωτάκη του.

Παραπέρα βρεθήκαμε σε κάτι καμποχώραφα, χρυσάφι από τα στάρια. Σε μια μεριά, που 'χε ψωμοπάρει το σπαρτό, είχαν αρχίσει να

θερίζουν. Έβλεπες τις θερίστρες να σαλεύουν μες στο γέννημα, και κάπου κάπου ν' αστράφτουν τα δρεπάνια τους.

— Πού 'ναι οι άντρες μας; Πού 'ναι τα παλικάρια μας; είπε με παράπονο η θεια.

Στο νου της είχε διανέψει η εικόνα απ' άλλους χρόνους, οπότεν έβλεπες τους νέους να στοιβάζουν τα δεμάτια και να χτίζουνε τις θημωνιές. Τώρα δεν είχε παρά γερόντους και γυναίκες. Έβλεπες κι εδώ ένα χαμογέροντα, που 'χε ακλουθήσει τις θυγατέρες του στο θέρο. Μα δε φελούσε ο καημένος! Είχε καθίσει στον ίσκιο που έριχνε ο φράχτης, έστριψε τσιγάρο σ' ένα κομμάτι εφημερίδα, και τώρα τσακμάκιζε το σίδερο στο πυρολίθι να δώσει φωτιά της ίσκας.

Διαβαίναμε μέσα από κάτι κοντόρεια, οπότεν ακούσαμε το κακάρισμα της πέρδικας.

— Ω την καλή μου! είπε η θεια. Έφαιε το λιανοστούρναρο, λαγάρισε τη φωνή της... Αυτή 'ναι η μάνα των μανάδων! Όταν πάρει χαμπάρι κανέναν κυνηγό, διώχνει με τη φτερούγα τα πουλιά της, και κείνη χωματοκυλιέται μπρος στα πόδια του. Κι αν τύχει και γλιτώσει, κράζει και μαζώνει πάλι τα πουλάκια της.

Μίλησε έτσι για τη μάνα, κι ύστερα το συλλογίστηκε πως ήμουν ορφανό. Κοντοστάθηκε, με κοίταξε στα μάτια:

— Εγώ 'μαι μάνα για σένα. Να το ξέρεις!

Πήραμε τσίμα τσίμα ένα βατόλακκο, πατώντας στο σύρμα που 'χαν χαράξει τα γίδια με τα πόδια τους.

Αντίπερα φάνηκαν οι κήποι του Αϊ-Δημήτρη, χωρισμένοι ο ένας απ' τον άλλο με ξερότραφους.

Η θεια παραμέρισε έναν αρκουδόβατο, βρεθήκαμε μέσα στο κηπούλι της.

— Θα καθίσουμε πρώτας να βάλουμε τίποτα στο δόντι, κι ύστερα βλέπουμε.

Βρήκα μες στο καλαθάκι μου κάτι κριθοκούλουρα, ένα ρονί με λάδι κι ένα χωνάκι ζάχαρη. Η θεια έσκυψε στο τρεχούμενο νερό,

μούσκεψε τα κουλούρια και τ' άπλωσε σ' ένα ξύλινο πινάκι. Τα πότισε με λάδι και τα ζαχάρωσε:

— Τώρα θα δεις γλύκισμα! Αηδονόπιττα!

Δεν ξέρω αν θα την έτρωγα και σήμερα με την ίδια όρεξη, μα τότε με ξετρέλανε.

Η θεια μάδησε από μian κερασιά μερικά κεράσια, τα περισσότερα τσιμπημένα απ' τα πουλιά:

— Χαλάλι τους! Χαλάλι τους! Αν περίμεναν από τους ανθρώπους, θα 'χανε ψοφήσει... Πόσο στάρι σέπεται, και πόσα πουλιά ψοφούν!

Ένας σκάθαρος κυλούσε μπροστά μας το κουβάρι του.

— Καλώς τον ψωμά! είπε με συμπόνια η θεια. Ήτανε ψωμάς, άνθρωπος και κείνος, σαν εμάς. Μα είχε τα ζύγια ξίκικα και τον καταδίκασε ο Θεός να κάνει ψωμιά από κοπριά.

Είδε στα μάτια μου το ξάφνιασμα.

— Ναίσκε! Ναίσκε! Τα περισσότερα πουλιά και ζούμπερα ήταν άνθρωποι. Ο γκιώνης ήτανε δραγάτης. Μια νύχτα, μπήκε στο αμπέλι ο αδερφός του να κλέψει κάνα σταφύλι — καλή ώρα σαν εμάς προψές!— και κείνος τότε σκότωσε. Παρακάλεσε το Θεό να τον κάμει πουλί να κλαίει τον αδερφό του τον Αντώνη. Γι' αυτό φωνάζει: Ντων! Ντων!... Το σφαλάγγι ήταν νεκροθάφτης. Μα κάποτε έθαψε έναν ζωντανό, κι ο Θεός τον καταράστηκε να τυφλωθεί και να σκάφτει παντοτινά το μνήμα του... Έχω να σου πω κι άλλα, μα βιάζει η δουλειά.

— Όχι, πες μου! Θα προλάβουμε.

— Θα σου πω άλλο ένα. Τον ακούς τον τσοπανάκο; Μου έδειξε ένα ξερό κλαρί στην κορφή της βελανιδιάς:

— Τον ακούς; Μα δεν τον βλέπεις εκεί πάνω. Είναι ένα πουλί με βούλες σταχτερές και μακριά μύτη. Ήτανε τσοπανάκος, κι είχε σκληρόν αφέντη. Κάποτε έχασε τα προβατάκια του, κι από φόβο μην τον παιδέψει ο αφέντης του, παρακάλεσε το Θεό να τον κάμει πουλί.

Τώρα ανεβαίνει στο ψηλότερο κλαρί, σφυρίζει και γυρεύει το κοπάδι του.

Στάθηκε μπρος σ' ένα δεντρολάκι, πήρε να το μονοβεργίζει με το μαχαίρι της. Ξεμασκάλιζε γύρω γύρω τα κλωναράκια, δεν άφησε παρά τη μάνα βέργα.

— Με θυμάσαι: έλεγε στο δεντρολάκι. Σε μπόλιασα την άνοιξη. Ήρθα να σε βεργολογήσω.

Διάβηκε στο παρακάτω, το χέρι της έτρεχε πάνω του σα να 'ταν κανένα κορίτσι και το χτένιζε. Ύστερα έπιασε το σκαλιστήρι και βάλθηκε να ξεχορτίζει τις βραγιές.

Μου φάνηκε πως με ξέχασε:

— Θείτσα! Μα δεν είπες πως θα σου δίνω ένα χέρι στις δουλειές;

— Ναίσκε! Ναίσκε! Έχει και για λόγου σου. Κοίτα με πως κάνω.

Διάλεξε μian κερασιά και πήρε να της κόβει τους περίσιους κλάδους:

— Βλέπεις πως την καθαρίζω; Τα κλαδιά θα τα βάλω να ξεραθούν στον ίσκιο, να τα 'χω για τη γίδα το χειμώνα... Έλα! Δοκίμασε κι εσύ.

Μου έδειξε μian αμυγδαλιά, μ' άφησε μονάχο μου:

— Μη με ρωτάς! Τώρα έμαθες.

Έκοβα ένα ένα τα ξεραμένα κλωναράκια, και είχα τη λαχτάρα μήπως κάνω το δέντρο να πονεί.

Η θεια είχε διαβεί στις άκριες που φύτρωναν οι συκιές, και κορφολογούσε τους κλάδους που είχαν τον καρπό.

— Έλα να δεις πως την αλάφρωσα! Τώρα δε χάνεται ο χυμός της. Θα φάμε χοντρά σύκα τον άλλο μήνα.

Γύριζε σαν την κλώσα μέσα στα πουλιά της, όλο και μουρμουρίζοντας.

— Θείτσα, δε σε καίει ο ήλιος;

— Ώχου, το άπλερο, το αμάθητο! Βάλε στο κεφάλι σου την ψάθα σου... Όχι! Κάθισε καλύτερα στον ίσκιο. Όπου να 'ναι, ξεμπερδεύουμε.

Ζύγωσε μιν άλλη συκιά, κάτι της έλεγε και κείνης και την κλαδολογούσε.

Στον ίσκιο όπου κάθισα, θα τσάκισα τίποτα βοτάνια κι ο τόπος μοσκοβόλησε. Θυμήθηκα τη μάνα μου. «Πού είσαι; Πού είσαι;» της έλεγα από μέσα μου. «Γιατί να μην έρθουμε εδώ όταν εζούσες; Γιατί να χαθείς στη θάλασσα;»

Η θεια μου στάθηκε αποπάνω μου. Ήξερε τι γινόταν μέσα μου;

— Θα σου πω άλλον ένα ζώμυθο. Είδα πως σ' αρέσουν.

Μα δεν πρόλαβε. Κάτι παιδιά διαβαίνουν μονοσκοϊνι μπροστά από τον κήπο, με σημαία ξεδιπλωμένη, με τρουμπέτα, με σκυλιά λυταρωμένα.

— Είναι ο παιδικός στρατός, είπε η θεια· κάθε χωριό έχει το δικό του.

— Στρατός αληθινός;

— Παιδιά, καλέ! Ζούλεψαν τους μεγάλους και παίζουνε τον πόλεμο... Θέλεις να πας μαζί τους; Πήγαινε. Εγώ έχω δουλειά μπροστά μου.

Δε γύρευα άλλη παρακίνηση. Έτρεξα να προλάβω τη φάλαγγα που βάδιζε στο ξέσκεπο.

Φτάσαμε μπρος σ' έναν γκρεμισμένο ανεμόμυλο, ο αρχηγός βραχνοκοκόρισε ένα «Αλτ!» και σταματήσαμε.

— Θα κάμω προσκλητήριο! φώναξε, και στάθηκε κούτελο στα παλικάρια του.

Ήταν καμιά τριανταριά, όλα τους αμούστακα, ξυπόλυτα τα περισσότερα, αρματωμένα με σφεντόνες, με ραβδιά και σπαθοράβδια, κοντάρια, λάστιχα, σουγιάδες... Είχανε τον καπετάνιο τους, το πρωτοπαλίκαιο, το γραμματικό, τον τρουμπετάρη και το φλαμπουριάρη. Τούτος κρατούσε τη σημαία του ασκεριού, μιν

κουρελού από δώδεκα λογιώ πανιά. Είχαν και πέντ' έξι σκύλους: αυτοί ήταν η καβαλαρία.

Ο καπετάνιος ξεδίπλωσε ένα άγραφο χαρτί, πήρε να διαβάσει ξεστήθου τα ονόματα:

— Τριαμάτης!

— Παρών!

— Κάβουρας!

— Παρών!

— Κοκοβιός. — Μαστόρισσα. — Σκιζαύτης. - Χότζας. — Λουκουμάς. — Μπλεμπλέμ-Μπλεμπλέμ. — Βεζυργιαννοκωστακάκης. — Αντωνομιχελakoγιωργοδημητρακαράκης (ήταν ένα θάμασμα πως το 'πε μονορούφι!). — Μαυραγκαθιάς (τον είπαν έτσι για τη μελανή αγκαθιά της ήβης του). — Καπετάν Καφές. — Τερτίπ Ηλίας. — Μπεγόπουλο. — Οрниθοπασπατευτής (γιατί πασπάτευε τις όρνιθες να δει αν έχουν το αυγό). — Σπανομαρία. — Σαλτάρ Μουχτάρ. — Αννεζινιό. — Καραμπουρνιώτης. — Ατζέμ Πιλαφιτζής. — Πιπέρ Γαρουφαλάκης. — Σώσον-Ελέησον. — Μπαμπακόκωλος (με το συμπάθιο!). — Κινέζος. — Κόντε Λιοτριβιάρης. — Μελτέμ-Εκμέκ-Κιοπέκ. — Μισέ Κανάτας. — Αρναούτ Αρναουτάκης. — Σεφέρ Τάσος.

Τους είχε φωνάξει όλους, δεν έλειπε κανένας. Γύρισε σε μένα:

— Εσένα πως σε λένε;

— Γιωργάκη.

— Γραμματικέ! έκαμε στο Μπεγόπουλο, που 'χε το γραμματιλίκι γράφ' τότε Χωραϊτ Χωραϊτάκη. Μας ήρθε από τη χώρα εθελοντής.

— Στις προσταγές σου, Καπετάν Δαγκάνα!

Περίμενα να δω το ασκέρι να πατάει τα γέλια. Δεν έχασαν το σοβαρό τους.

Ο καπετάνιος δρασκέλιζε με βια το μάκρος της παραταγής:

— Πρόοσοχή!

Κολλήσαμε τα χέρια στα μεριά μας, περιμέναμε τη διαταγή του. Βρήκα τον καιρό να τον σπουδάσωλι γνός, μαυριδερός, λιγόλογος, με το φόνο μες στα μάτια του: γεννημένος αρχηγός!

— Σήμερα έχει επίθεση από τ' αεροπλάνα, είπε ξερά' εμείς: αντιαεροπορικό και μεταφορά τους τραυματίες.

Πέντ' έξι παιδιά ξεκόψαν από τον ταϊφά και πήγαν να σταθούν μπρος σε κάτι ξερότοιχους, την ώρα που μερικά άλλα πέφτανε στις αγριλιές να κόψουν φούντες και κλαδιά. Τ' αποδέλοιπα ξεριζώνανε θυμάρια ή μάζευαν αγουδούρους. Τα σκυλιά τα μαντρίσανε στο μύλο.

Δεν ήξερα τι να κάνω. Μάζευα κι εγώ φρύγανα, και τα 'ριχνα με τ' άλλα στο σωρό, σα να 'ταν ν' ανάψουμε φωτιές.

Ο καπετάνιος έγνεψε στον τρουμπετάρη. Αυτός κόλλησε τα χείλια του στην караμούζα και βάρεσε συναγερμό. Τα παιδιά που είχαν σταθεί μπρος στους ξερότραφους, στριφογύρισαν τα ραβδιά τους μες στις πέτρες, κι έκαμαν με το στόμα τους ένα βούισμα σα να 'χαμε τα αεροπλάνα στα κεφάλια μας. Δεν άργησαν τα καταραμένα να φανούν! Ήταν οι σφήκες, που τις είχαν ξεσηλιώσει στις φωλιές τους. Ένα σύννεφο!

Τα παιδιά είχαν τυλιμένα τα μούτρα τους μες στα κεφαλομάντιλα οι βράκες και τα ψηλά ποδήματα σκέπαζαν το αποδέλοιπο κορμί. Έτσι καλά συγυρισμένα, δεν είχαν φόβο να χωθούν στη μάχη. Τώρα έβλεπα τι τις θέλανε τις λιόφουντες! Βαρούσαν δεξά ζερβά μέσα στο σύννεφο, και τσαλαπατούσαν τις σφήκες που έπεφταν στο χώμα. Όσοι κιότευαν ή λαβώνουνταν, πισωβολούσαν γύρω στις φωτιές.

Μα εγώ, πώς τα κατάφερνα; Μην τα ρωτάτε! Οι σφήκες σταφύλιαζαν απάνω μου, πατούσαν το κεντρί τους στο πετσί μου και χύναν το φαρμάκι τους. Τι να προφτάσουν τα δυο χέρια μου; Όλο πες το κορμί μου ήταν απροστάτευτο: πρόσωπο, χέρια, πόδια. Σκέπασα με τις παλάμες μου τα μάτια μου κι έμεινα ασάλευτος. Τα παιδιά βαρούσαν απάνω μου τις λιόφουντες: στρήνιαζαν, αρούλιζαν, γκούιζαν, χλιμίντριζαν... Είδα το τέλος μου!

Μερικά χέρια με άρπαξαν μέσα στην αναταραχή και με ξάπλωσαν σε κάτι κοντάρια, που τα κρατούσαν σα νεκρόξυλα... Θα ήταν οι νοσοκόμοι που έπαιρναν τους τραυματίες. Με πήγαιναν στο χειρουργείο. Δεν είχα γλιτωμό!

Γύρω μου ήταν νύχτα. Πότε πρόλαβαν τα βλέφαρα και πρήστηκαν και ράφτηκαν γύρω στα μάτια μου; Το σκοτάδι με αγρίεψε. Χτυπούσα χέρια πόδια, ήθελα να ρίξω κάτω τους βαστάζους μου. Μα δεν έσκουζα. Δεν ήμουν εγώ που 'χα σταθεί σα ριζιμιό χαράκι κάτω από τ' αεροπλάνα; Τίποτα δε μ' έσκιαζε!

Το εχτρικό πεζικό πρέπει να έκαμε αντεπίθεση. Κατάλαβα που με παρατούσανε κατάχαμα, ένιωσα από τα πατήματά τους πως λακήσαν. Μια νοσοκόμα έσκυφτε αποπάνω μου. Μου ακουμπούσε ένα κρύο σίδηρο στα βλέφαρα, μου ψιθύριζε:

— Τι σου έκαμαν, γιε μου! Τι σου έκαμαν οι αντίχριστοι!

Τη γνώρισα που ήταν η θεια μου. Με αναβάστηξε απ' τις μασκάλες, μ' έφερε κοντά στο ρυάκι. Το νερόπραγάλιασε τους πόνους μου.

— Ωχου! Ωχου! Εγώ σε παράδωσα στους σταυρωτήδες!... Να 'χα λίγο ξίδι!

Χτυπιόταν ολοένα, μα δεν τα 'χασε. Ένιωσα πως πάστωνε το κεφάλι μου με βρεμένα κληματοφύλλα, πως πατούσε την κλειδαρά της αυλόπορτας πάνω στα τσιμπήματα. Σιγά σιγά συνέφερνα, κάτι χαραματιές σκάσανε στα μάτια μου. Έβλεπα φως, ξαναγεννιόμουν.

«Ε, αυτά έχει ο πόλεμος!» έλεγα από μέσα μου. «Δεν είμαι δα παιδί! Είμαι άντρας! Είμαι άντρας!»

— Τι μουρμουρίζεις; με ρώτησε η θεια.

— Τίποτα. Τίποτα. Κι έβαλα τα κλάματα.

— Να 'χεις το νου σου, — μου είχε πει αποσπéρας η θεια μου,— όταν ακούσεις το μουλάρι του ταχυδρόμου, να πας στη βρύση να δεις αν έχουμε τίποτα.

Ο αγροτικός διανομέας περνούσε μια φορά τη βδομάδα απ' το χωριό. Πέζεψε στην πλατεία, βαρούσε την τρουμπέτα του, κι ο καθένας πήγαινε να πάρει το γράμμα του.

Με τον ύπνο στα μάτια, άκουσα αξημέρωτα κάτι αλογοπεταλιές στο καλντερίμι. Έσκυψα από την γκλαβανή:

— Θείτσα! Θείτσα! Ο ταχυδρόμος!

— Κοιμήσου. Δεν είν' αυτός. Αργεί ακόμα.

Πιο ύστερα, τα ίδια. Όταν διάβηκε στ' αλήθεια μπρος από την πόρτα μας, δεν τον άκουσα. Με ξύπνησε η τρουμπέτα του.

Η θεια μου βρισκότανε κιόλας στο σοκάκι. Σ' όλους τους πόρους από τις ρούγες που βγάναν στην πλατεία, έβλεπες σμαριασμένες τις μανάδες. Δεν πήγαιναν παραπέρα, από ντροπαλοσύνη για τους άντρες που καθόντουσαν στα καφενεία. Με τα μάτια τους γυρισμένα κατά το μέρος που 'χε πεζέψει ο ταχυδρόμος, περίμεναν να τους φέρει κανένα παιδί το γράμμα τους.

Προχώρησα ως τη μέση της πλατείας. Ο ταχυδρόμος καθόταν στο καφενείο του Μανούσου, είχε βαλμένη την πέτσινη τσάντα του πάνω στο τραπέζι και την ανασκάλευε. Γύρω του στέκαμε τρία τέσσερα παιδιά, ένας γέροντας κι ο νωματάρχης. Κοιτάζαμε τα χέρια του. Πρόλαβα να δω πάνω στο κασκέτο του δυο τρουμπέτες κεντημένες σταυρωτά, μέσα σε κάτι αχτίδες σαν αγκάθια. Άπλωσε το χέρι του στο νωματάρχη μ' ένα στενόμακρο φάκελο:

— Αυτό είναι. Γράμματα δεν έχει. Δεν ήρθε βαπόρι. Ρούφηξε μάνι μάνι τον καφέ του, κούμπωσε την τσάντα του:

— Ωρα καλή!

Πήδηξε στο μουλάρι του, του φτεροκόπησε τα πλευρά, και το φούσκωσε για το γειτονικό χωριό.

Έκαμα να γυρίσω εκεί που είχα αφήσμένη τη θεια μου. Τα 'χασα. Από τέσσερεις μεριές, οι μαυρομαντιλούσες είχαν τα μάτια τους απάνω μου. Κοίταζαν τα χέρια μου αν κρατούσαν το μακροπόθητο χαρτί, κι ένιωθα να με καίγουν οι ματιές τους.

— Δεν είχα τίποτα; Καμιά μας;

Δεν το αποφάσιζαν να γυρίσουνε στα σπίτια τους.

— Πάμε, καλές μου. Δεν είχε βαπόρι. Μη σεκλετίζεστε! είπε η θεια και μπήκε μπροστά.

Αντιπέρασε το σπίτι μας δίχως να σταθεί, τράβηξε για την κάτω γειτονιά. Μερικές την είχαν ακλουθήσει. Απογυρίσαμε την εκκλησιά, πέσαμε σε κάτι άφραγους σπιτότοπους όπου είχε το αργαστήρι του ένας βαφιάς. Σε κάτι σκοινιά, δεμένα ανάμεσα στα πεύκα, είχε απλωμένα να στεγνώνουν τα σκουτιά και τα κιλίμια που 'χε βαμμένα μαύρα. Πήραμε ένα μονοπάτι στην πλαχιά ανήφορος ήτανε μαχαίρι. Τα λιγοστά κυπαρίσσια μας έριχναν έναν ίσκιο εδώ κι εκεί. Πού πηγαίναμε; Δεν το κατάλαβα παρά όταν ξεβουνίσαμε. Η θάλασσα άστραφτε μακριά: μια λευκή λουρίδα πάνω από τα λιόφυτα. Τα δέντρα αχνίζαν σα λιβανιστήρια, το φως γρατζούνιζε τα μάτια. Μα, πέρα κει, οι μανάδες μπορούσαν να μαντεύουνε το πέλαγο, όπου πηγαίνουν κι έρχονται τα καράβια.

Καθίσανε στον ίσκιο δίχως να μιλούν, ασάλευτες στη σιγαλιά της ράχης. Να τις έβλεπες, θα τις έπαιρνες για βράχους.

— Θα μας χυθούν τα μάτια να τηράζουμε τη θάλασσα, είπε καμιά από δαύτες; και τι να δεις;

— Δεν είδαμε τα καράβια που μας τους πήραν κι έφυγαν;

— Τα είδαμε, που να μην τα βλέπαμε!

Η θεια δε μιλούσε.

— Δε μιλάς, Ρουσάκη; Πες μας τίποτα.

— Τι να πω; Όλα είναι στου Θεού το χέρι... Κάποια από μας θα κλάψει...

Ήταν η μόνη που δεν κοίταζε τη θάλασσα. Κάτι γρικούσε μέσα της, και κρατούσε κλειστά τα μάτια της να το ξεκαθαρίσει. Το πρόσωπό της ήταν ακίνητο σαν ξύλο, όμως κάπου κάπου το τσιμπούσε ένας σπασμός, γρήγορος γρήγορος σαν πεταλούδισμα. Ένιωθες πως κάποιο κακό πουλί της σπάραζε τα σπλάχνα. Της άγγιξα το χέρι:

— Θείτσα!

Στράφηκε, μου χαμογέλασε:

— Αχ, αποξεχάστηκα. Θαρρούσα πως είχες απομείνει στο χωριό, κι είχα τον καημό σου.

— Μπα! Εσύ είχες στο νου σου το Λευτέρη, είπα με κάποια ζήλια, που την ένιωθα πρώτη μου φορά.

— Πού το κατάλαβες; Εγώ, εσάς τους δυο, σας έχω σα μονοκοιλίτικα.

— Αλήθεια, καλέ Ρουσάκη! Δεν είδα τέτοια αγάπη! είπε μια απ' τις γυναίκες.

— Εμ, μας τη δίδαξε η μάνα του Χριστού... Μας τη μαθαίνουν του Θεού τα πλάσματα. Ακόμα κι η μοβόρα η αλεπού μαδάει τις τρίχες απ' το στήθος της να στρώσει στα κουτάβια της να πλαγιάσουν.

— Είδες, καλέ; Έχω κάτι πεταρούδια στο κλουβί, κι έρχεται η μάνα τους η καρδερίνα και τα ταΐζει.

— Να τα λευτερώσεις, Αυγουστίνα! είπε η θεια μ' ένα άξαφνο ανατρίχιασμα. Είναι αμαρτία. Κάμε το δικό σου!

— Ωχου, καημένη! Τα πουλιά που κελαηδούν είναι για το κλουβί.

— Είδες τους αιχμάλωτους που φτιάνουνε το δρόμο; έκαμε η θεια, σμίγοντας τα φρύδια της. Τότε να μιλάς!

Γυρίζοντας στο χωριό, πέσαμε σ' ένα παιδομάνι που ακλουθούσαν τον Κανάκη το χασάπη και το μοσκάρι που πήγαινε να σφάξει. Του 'χε τυλίξει τα κέρατα σε κάτι χρωματιστά χαρτιά, και του 'χε

κρεμασμένη μια φούντα κορδέλες στο λαιμό. Το περπατούσε μέσα στο χωριό, και το πουλούσε ζωντανό, κομμάτι το κομμάτι:

— Ποιος είδε τέτοιο ακοπάνιστο ταυρί; Πηγιανοί! Προλάβετε να πάρετε!

Οι αργαστηριάρηδες προβέλναν στο κατώφλι τους κι άλλοι αγόραζαν, άλλοι γύριζαν αμίλητοι στον μπάγκο τους.

Μπρος στο καφενείο του Μανούσου, δυο τρεις χωριάτες σηκώθηκαν μαζί απ' το τραπέζι τους και ζύγωσαν το σφαχτάρι. Κάτι μουρμούρισαν του χασάπη..

— Χάιντε! — φώναξε αυτός,— πουλήθηκαν τα σκωτοφλέμονα και τα κοιλιάντερα!... Χάιντε! Πουλήθηκαν το κεφάλι και τα πόδια!

Το ζωντανό θα 'λεγες περφανευότανε, και σούσε τις κορδέλες του. Ήτανε μια ομορφιά να το θωρείς, με τη μαύρη, γυαλιστερή τρίχα του, το άσπρο του μπάλωμα στο κούτελο, τα νοητερά του μάτια. Δεν ήξερε το δύστυχο τι το περίμενε, και κείνοι που το ήξεραν το είχαν ξεχασμένο. Το καμαρώναν και το περιχαίρονταν σα να το προβόδιζαν στο γάμο του.

Στο παρακάτω καφενείο, του Γρηγόρη του Κουτσού, η αναίμαχτη θυσία ξακολούθησε. Τούτοι κόβανε λουρίδια απ' τα παγίδια, εκείνοι από τη σπάλα. Ένας άλλος κράτησε το τομάρι. Ο χασάπης ήθελε, θαρρείς, να μπλέξει όλο το χωριό στο κρίμα του, και τότε να σηκώσει το μαχαίρι. Τρεις οκάδες ψαχνό ν' απόμενε απούλητο, τη σφαγή θα τη μετάθετε στο άλλο Σάββατο.

Το ψίκι διάβηκε την πλατεία, από τη μια μεριά στην άλλη, και χώθηκε μέσα στα σοκάκια. Σ' ένα γύρισμα του δρόμου, μια δυνατή βαβούρα χτύπησε τ' αυτιά μας. Στο καφενείο του Μαθιού, η μάζωξη ήταν πολυκέφαλη. Εργατιά, τσαπατουριά: όμως καθένας ποθούσε να έχει το μερτικό του.

Το ταυρί έβαλε το νύχι του πάνω στο κατώφλι, έσκυψε μέσα το κεφάλι του και σβάρνισε με τη ματιά του τους ανθρώπους. Ήθελε να τους ξέρει έναν ένα, όταν σε λίγο θα πήγαινε να δώσει αναφορά στον Πλάστη του.

— Βρε Κανάκη, — είπε ο Μαθιός, ένας στραβοκάνης, που δίπλα του το ταυρί έδειχνε Θεός,— μπορείς να μου βαστήξεις την ουρά, να κάμω ένα ξεσκονιστήρι με τη φούντα;

Το ταυρί το έδραμε μια ανατριχίλα: σα να κατάλαβε! Δεν το 'νοιαζε να δώσει τη δύναμή του στους ανθρώπους, μα να γενεί ξεμυγιστήρι στα χέρια εκείνου του κακοσούσουμου!

Ο Μαθιός έβγαλε μια μπακιρένια δεκάρα από την τσέπη του γελέκου του και την έδωσε του σφάχτη. Τίποτα από το ταυρί που σούρναν στο παζάρι δεν έπρεπε να το δώσουν χάρισμα. Κείνη η δεκάρα ήτανε το περατίκι του για τον κάτω κόσμο: δεν έμενε πια απούλητο μήδε το ποδαρόχναρό του!

Ο Κανάκης το 'συρε πρόστυχα απ' το κέρατο να το ρίξει στη στράτα που 'βγανε στο χασαπίό. Του 'δωσε και μια γερή στα καπούλια μ' ένα κοντοράβδι που βαστούσε. Το στολισμένο ταυρί που 'χε διαβεί τις ρούγες του χωριού σα βασιλόπουλο, το πήγαινε τώρα κλοτσοσκούντι ο μακελάρης του.

Τα παιδιά το κατάλαβαν πως η παράτα ξόφλησε. Το καθένα τους θυμήθηκε μονομιάς τη δουλειά που το περίμενε, και γίνανε καπνός. Ένας κιτρινιάρης παραπόμεινε: μακροσκέλης, λεβρός, ροβιθογόνατος. Μου 'πιασε κουβέντα:

— Θέλεις να 'ρθεις στο στρατό μας;

— Ποιο στρατό;

— Έχουμε κι εμείς στρατό. Εγώ 'μαι ο αρχηγός του ιππικού.

— Σκυλιά δηλαδή;

— Σκυλιά. Μα γυμνασμένα.

— Θα ρωτήσω πρώτα τη θεια μου.

— Η Ρουσάκη είναι η θεια σου; Το ξέρει πως ο γιος της σκότωσε τον Ηλία της Σπιθούραινας; Μου κόπηκαν τα γόνατα:

— Εκεί στο μέτωπο;

— Ναίσκε. Το 'πε ο νωματάρχης. Του την άναψε πάνω στον καβγά.

Το κακαθρόπισμα μού γύρισε τη ράχη του. Κάποια δουλειά είχε κι αυτός παρατημένη και βιαζόταν.

Στο σπίτι μας βρήκα κόσμο μαζωμένο. Στάθηκα πλάι στο θυρόξυλο να μη φαίνουμαι, κι αφουκράστηκα.

— Κάλλιο είναι η μάνα του φονιά παρά του σκοτωμένου! έλεγε μια γεροντική φωνή.

— Σώπα! Σώπα! ανάκραξε η θεια. Δε θέλω ν' ακούω τέτοιας λογής παρηγοριές!... Καλά το είδα εγώ στον ύπνο μου το αίμα! Το έπαιρνε το νερό της αμπολής και τύλιγε όλο το χωριό!

— Καλέ, αυτό είναι από το μοσκάρι που έσφαξε ο Κανάκης.

— Όχι! Όχι! Το αίμα θα μας πνίξει! αποκρίθηκε η θεια.

Καθώς την άκουγα δίχως να τη βλέπω, η φωνή της μου φάνηκε πως ερχόταν απ' άλλον κόσμο, που εμείς δεν τότε ξέρουμε. Η φωνή που κάθε φορά απηλογιότανε της θειας μου ήταν από τον κόσμο το δικό μας. Την έφερνε μια στιγμή κοντά μας, μα μονομιás εκείνη μας ξεχνούσε και γύριζε αλλού τα μάτια της. Κάποια δύναμη τάραζε το σπλάχνο της κι οραμάτιζε το νου της, που κανείς άλλος από μας δεν ήταν άξιος της την ώρα εκείνη.

— Λες ο Μιχάλης της Σπιθούραινας να γδικιωθεί το αδέρφι του; ρώτησε κάποιος γέροντας.

— Αχ! Αχ! αναστέναξε η θεια. Πότε έγινε φονικό στα μέρη μας χωρίς να δευτερώσει και να τριτώσει;

— Όσκει! Δε θα τον αφήσει η μάνα του. Όπου μπαίνει στη μέση η Δικαιοσύνη, δε σηκώνει γδικιωμό. Την ώρα τούτη, ο Λευτέρης σου δικάζεται.

— Ας τον παιδέψουν, αν είναι ο αίτιος! Κι εγώ, να πάρω δαρμένα γόνατα να πάω να φιλήσω τα πόδια της χαροκαμένης. Να κόψω τα μαλλιά μου, να μαγουλοτραβηχτώ στο πλάι της!

— Δεν την ξέρεις καλά τη Σπιθούραινα! είπε μια γυναίκα.

— Αχ, την ξέρω! Την ακούω κιόλας να μου λέει: χρωστάς αίμα, θα το γυρίσεις!

8

Την επαύριο, στ' απόσωμα της μέρας, η θεια μου είπε:

— Έλα μαζί μου. Θέλω ν' ακούσεις τι θα πω με τον παπα-Γιάννη. Θα γνωρίσεις έναν άγιο! Είχε βρεθεί στο μοναστήρι το Αρκάδι όταν πέταξαν στον αέρα τα μπαρούτια του, που χάθηκαν εξακόσια γυναικόπαιδα. Τ' ανεμοσίφουνο που γίνηκε τον άρπαξε και κείνον σα σκύβαλο, μα τον απόθεσε άβλαβο στα κεραμίδια της εκκλησιάς. Ήτανε τότε δεκατριών χρονών παιδί...

Την είδα που έβανε στην τσέπη του μεσοφοριού της ένα κουμπούρι.

— Τι 'ναι αυτό, θεια; Θα μας πειράξουν:

— Δεν ξέρεις τι γίνεται.

— Και θα τους ρίξεις εσύ;

— Χριστός και Παναγιά! Το έχω για φοβέρα. Δε σ' το 'πα χίλιες φορές: Με πέτρα σε βαρούν, εσύ βάρα με ψωμί!

— Τότε, δώσ' μου το έμενα να το κρατώ.

— Όχι, παιδάκι μου. Μπορεί να σε ξαρματώσουν, αν καταλάβουν πως είναι αδειανό. Και είναι ντροπή, ας είσαι και παιδί.

Το κονάκι του γέροντα ήτανε φτωχικό σαν το δικό μας. Αυλή κι εδώ, σκεπασμένη απ' την κληματαριά, το σπίτι παραμέσα: χαμώι, ένα πατάρι πάνω απ' το κελάρι αντί για οντά, μαγερειό και φούρνος.

Βρήκαμε τον παπα-Γιάννη καθισμένο πλάι στο παράθυρο, σε μια χοντροπελεκημένη πολυθρόνα, που το κορμί του δεν έφτανε να τη γεμίσει μήδε τη μισή. Τα κοκαλιάρικα χέρια του ακουμπούσανε στα

ξύλα, που γυαλίζανε σαν κόκαλα και κείνα. Το πρόσωπό του ήταν διάφανο σαν το μεταξοσκούληκο.

— Καλώς τη Ρουσάκη! Αυτό 'ναι το ανιψίδι; Καθίσετε.

Η θεια μου έσυρε ένα σκαμνί και κάθισε. Άλλο δεν είχε. Ο γέροντας μου έσπρωξε το μπροσπόδι που πατούσε.

— Αχ, κακορίζικη Ρουσάκη! είπε κι αναστέναξε. Δε μιλιέται. Μήδε με το ήμερο μήδε με το άγριο. Περισσότερη εξουσία έχει ο χωροφύλακας παρά ο λευίτης. Τι δεν της είπα! Δεν άνοιξε το στόμα της παρά για ν' αποκριθεί: «Ο λύκος δε χορταίνει με μηνύματα.» Λύκος! Το 'πε μοναχή της.

— Τι θέλει; Τι γυρεύει;

— Αίμα.

— Ας την κρίνει ο Θεός! Το παιδί μου δικάστηκε. Δεν τη φτάνει;

— Θαρρείς πως έχει λογικό να κρίνει; Η καταραμένη η συνήθεια την πάει και τη φέρνει. Αν έθαψα εκατό χριστιανούς αφόντας αξιώθηκα την ιεροσύνη, οι πενήντα είχανε πάει από βόλι... Γδικιωμός, σου λέει και κείνη, και θαρρεί πως βλέπει το παιδί της να γυρίζει.

— Και δε λυπάται το μικρότερο της το Μιχάλη; Αν κάμει το κακό, θα τον ρίξουνε στα σίδερα.

— Αχ, καημένη! Όποιος πάει για αίμα, την κάπα του την έχει κρεμασμένη στο Μεντρεσέ (ήθελε να πει τη φυλακή). Αυτό ζητάει η τιμή.

— Ανάθεμά τη!

— Ανάθεμα να έχει! Οι άνθρωποι τη βρήκαν όταν ξεχάσαν τις εντολές του Παντοδύναμου. Γυρεύουν τιμή στον ψεύτη κόσμο, και πουλούνε την ψυχή τους.

— Πες μου, παπα-Γιάννη! Της το 'πες πως, δίκια άδικα, θα πάω να σουρθώ στα πόδια της, πως θα βάψω μαύρη την πόρτα μου, πως θα κάμω ένα λυποτράπεζο για την ψυχή του σκοτωμένου; Της το 'πες πως κλαίω μέρα νύχτα το λεβέντη της;

— Ο λύκος δε χορταίνει με μηνύματα! Την άκουσες την απόκριση που μου 'δωκε. Είπε ακόμα: Γκαστρώνεται το κρίμα, κι όταν έρθει ο καιρός του, γεννάει.

— Έπρεπε να 'μαι σαν τη Χαναλίνα: που σκότωσε εκείνον που φοβέριζε το γιο της! Αυτό θα πει μάνα!

— Κολάζεσαι, Ρουσάκη.

— Συχώρα με, παπα-Γιάννη. Ξέρεις την καρδιά μου.

— Την ξέρω. Δε φοβούμαι για σένα. Φοβούμαι για τα παιδιά σας, που τα καβάλησε ο Σατανάς.

— Μα δεν το άκουσες πως ο Λευτέρης μου αθωώθηκε; Σκότωσε για να μην τότε σκοτώσουν!

— Η δικαιοσύνη των ανθρώπων τον έβγαλε λαγάρι. Αμή τα χέρια του φονιά, δεν τα ξεπλένουν οι ποταμοί της γης.

— Μου θέρισες τα σπλάχνα! Με άγγιξες εκεί που με πονεί.

— Εσύ 'σαι αθώα.

— Υπάρχει αθώος, παπα-Γιάννη, εκεί που υπάρχει φταιξιμάρης;

— Καλά το βρήκε η αθώα σου ψυχή. Γι' αυτό τα κρίματα όλων των ανθρώπων τα φορτώθηκε ο Λυτρωτής.

— Αχ, αφόντας τα ξαγόρασε, γενήκανε ξανά ένα βουνό: η κορφή του τρύπησε τον ουρανό!

— Αυτή 'ναι η κόπρος του ανθρώπου.

— Τότε, καλά πάσκουμε! Γιατί δεν πέφτει πάνω μας το θεϊκό σπαθί;

— Και τι 'ναι οι πόλεμοι; Δύση Ανατολή, βροντά ο Μεγαλοδύναμος!

— Αχ, είμαστε ένα τίποτα, μουρμούρισε η θεια με συντριβή.

— Τίποτα είναι ο άθεος. Ρούφηξε μέσα σου Θεό, και θα γίνεις άγγελος! Ξέρεις τι ήταν η νυχτερίδα προτού γίνει πουλί; Ποντικός! Μα έφαε κάποτε το αντίδωρο, κι από τη χάρη του έβγαλε φτερά.

— Το λοιπόν, παπα-Γιάννη;

— Έλπιζε! Έλπιζε! Και μη χάνεις την πίστη σου... Κάποιο τρανό τέλος σε προσμένει. Το διαβάζω μέσα μου.

Στο χαμώι μπήκε η παπα-Γιάνναινα, κρατώντας ένα καλάθι κηπικά. Γύριζε από το περβολάκι τους, κι είχε ακόμα το ηλιοβασίλεμα στα μάτια της.

— Καλέ, τι βλέπω; Εσύ 'σαι, Ρουσάκη; Κι εσύ, παιδάκι μου, τι κάνεις;

Έβαλε χάμω το καλάθι της, κι είδαμε ευτύς να ζυγώνουν δυο κουνέλια, που πήρανε να μασουλίζουνε τα φύλλα. Ο αέρας του σπιτιού μαλάκωσε. Ο Θεός έπαψε να βροντάει πάνω απ' τα κεφάλια μας.

— Εγώ πρέπει να πηγαίνω, είπε η θεια. Ας είσαι καλά, παπα-Γιάννη! Ο Θεός, όταν σε γλίτωνε απ' τη φωτιά, το 'κανε για μας. Καληνύχτα.

— Θέλεις, εσύ Γιωργάκη, ν' απομείνεις; Δεν άνοιξες το στόμα σου όσο μιλούσαμε.

— Ν' απομείνω. Με θέλει ο γέροντας;

— Κάθισε. Θα σου δώσω να μας ξεματίσεις καμιά φούχτα κουκιά, γιατί η παπαδιά κι εγώ είμαστε φαφούτηδες.

Η θεια μου κοντοστάθηκε στην πόρτα. Είδε που 'χε σκοτεινιάσει και με συλλογίστηκε:

— Μην αργήσεις να γυρίσεις. Κι αν ακούσεις καμιά τουφεκιά στο δρόμο σου, πέσε χάμω, ζάρωσε, μη δίνεις γεμάτο πρόσωπο στο σημάδι.

— Και τι 'μαι εγώ; Ζουλάπι να με βαρέσουν;

— Δεν ξέρεις, παιδί μου, την άδικη ώρα. Καληνύχτα.

Ο γέροντας δεν το 'χε πει για χωρατό. Η παπαδιά μου 'φερε σ' ένα πήλινο γαβάθι τα κουκιά, μαζί μ' ένα πινάκι να ρίχνω τα μαυράδια που θα 'κοβαν τα δόντια μου. Έβαλα αρχή. Η γερόντισσα είχε να κάμει έξω στην αυλή με τα κουνέλια της, ο παπάς ξεκούκιζε αμίλητος

το κομπολόι του. Πέρασε κάμποση ώρα στα μωροσκότεινα που μου φάνηκε αιώνας.

— Φτάνει. Τώρα έχουμε γι' αύριο τη μαγεριά μας. Παπαδιά, άναψε το λύχνο. Βάλε να δειπνήσουμε.

Έκαμα να πηγαίνω.

— Όχι! Όχι! Το δούλεψες το ψωμάκι που θα φας.

Καθίσαμε μπρος στο σοφρά, η παπαδιά ακούμπησε στη μαντίλα δυο βρεμένα παξιμάδια, το γαβάθι με τις παστές ελιές και το κουμάρι το κρασί. Ο παπάς ευλόγησε τη βρώση:

— Φάε. Μην ντρέπεσαι... Στάσου, έχω κι ένα πρόσφορο απάνω μου.

Έχωσε το δεξί του σε μian τσέπη μεγάλη σα σακούλα που 'χε στο αντερί του, κι ανάσυρε ένα στρογγυλό ψωμάκι από χάσικο αλεύρι που μύριζε μαστίχα. Ξανάχωσε το χέρι του, έβγαλε μια φούχτα ψίχουλα και μπούκωσε το στόμα του. Μερικά καθίσανε στα γένια του. Μασούλιζε και κείνος σαν κουνέλι, χωρίς να δείχνει πως πεινά ή πως φραίνεται.

«Τούτη είναι η αγιοσύνη, — συλλογίστηκα, — να γεύεσαι ατάραχος και να χορταίνεις με μερικά ψίχουλα, σαν το πουλί.» Πάσκισα να κάμω κι εγώ το ίδιο. Σκούπισα τα χείλη μου στο καπάκι της παλάμης μου, στράφηκα στη γερόντισσα:

— Να βάλω λίγο νεράκι να πιω;

— Βάλε. Θέλει ρώτημα;

Η στάμνα ήταν ψηλά στο σταμνοστάτη, πλαγιασμένη σ' ένα χλωρό αγκάθι. Την έγειρα σ' ένα χαλκωματένιο τάσι που βρέθηκε παρέκει. Όσο έπινα, κοίταζα τη μέσα μπάντα του σπιτιού. Τι ήταν τα συγύρια του; Ένα πιθαρόπουλο που το 'χαν για το λάδι, ένα βαρελάκι που βάναν το κρασί τους, ένα γιατάκι στρωμένο στο χτιστό πεζούλι... Στον τοίχο έβλεπες δυο τρία κονίσματα και μια λιθογραφία, «Το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου». Ο Γούμενος ο Γαβριήλ έστεκε με το δαυλό μπρος στα μπαρουτοβάρελα, είχε αναβλεμματισμένα τα μάτια του, κι ήταν έτοιμος να βάλει τη φωτιά. Γύρω του, ο κόσμος έκανε

μελίσι, σα να ήταν εκκλησιά. Γύρευα εκεί μέσα τον παπα-Γιάννη. Θα 'ταν εκείνο το παιδί που είχε πιαστεί από το φουστάνι τη μάνας του και κοίταζε πάνω στα βαρέλια να δει το πήδημα που θα 'κανε η φωτιά...

Ο γέροντας πρέπει να κατάλαβε τι συλλογίζόμουν.

— Όποιους αγαπά ο Κύριος, τους βάφει στο καμίνι του. Αυτοί ξέρουν, ύστερα, πού να βρίσκουν τη δροσιά. Ο κόσμος τους βλέπει και λέει: Είναι μουρλοί. Ο Θεός τους βλέπει και λέει: Είναι τα μάτια μου στον κόσμο που έπλασα.

— Ξέρεις, γέροντα, πως έχασα τον πατέρα και τη μάνα μου;

— Αυτό ήταν για σένα το καμίνι. Η σκουριά έπεσε από πάνω σου. Είχα τα χρόνια σου ατός μου, όταν είδα τους δικούς μου να γίνονται λαμπάδες στο Αρκάδι. Ο θάνατός τους με φώτισε σαν ήλιος. Δεν μπορούσα πια να ζήσω στα κοσμικά, και γίνηκα παπάς. Το ίδιο έκαμαν και μερικοί άλλοι που γλίτωσαν απ' τη φωτιά.

— Αφήστε τα λυπητερά, είπε η παπαδιά η ψυχή του παιδιού είναι σαν τη μελισσαντρού, που, αν πεις μοιρολόι απάνω της, ρίχνει τα λουλούδια της.

— Μην ήτανε παιδάκι σ' άλλη ζωή; ρώτησα.

— Καλέ, εσένα κόβει μακριά το μάτι σου! είπε ο γέροντας.

— Όχι, μου το 'πε η θεια μου, πως πολλά ζώα και φυτά ήταν άνθρωποι.

— Το 'πε αυτό η Ρουσάκη; Μπορεί! Μπορεί!

Στ' αυτιά μας έφτασε ένας σπαραχτικός αχός. Ένιωσα, στ' αλήθεια, την ψυχή μου να μαδάει.

— Τις ακούς; Πήρανε πάλι να το λεν, είπε ο παπα-Γιάννης και ζάρωσε τα φρύδια του.

— Είναι οι συγγένισσες της Σπιθούραινας, απόσωσε η παπαδιά μαζώνουνται κάθε νύχτα στον οντά της, μοιρολογιούνται τον Ηλία και καταριούνται το φονιά.

— Αυτή 'ναι θαρρώ η μεγαλύτερη αμαρτία, να μην ανοίγεις την πόρτα σου του Χάρου όταν έρθει, είπε ο γέροντασειναι η ανταρσία του Εωσφόρου!

Ανατρίχιασα. Δεν ξέρω γιατί θυμήθηκα τη μάνα μου.

9

Απ' το γιατάκι μου άκουσα τη θεια μου να ταΐζει τις κότες στην αυλή. Τις έκραζε την καθεμιά με τ' όνομά της και τους έριχνε το τάιστρο: Χούρδα!... Χοχλιδάτη!... Σκουφιδάτη!... Κουντούρα!... Γδυμνοκώλα!... Κατάλαβα πως κεφάλωσε τον κάβο και πως γύριζε στον κόσμο. Κάμποσες μέρες τώρα, την έπαιρνες πως είχε καταπιεί τη γλώσσα της. Τα ζωντανά τριγύρω της ήτανε κι αυτά σκουντουφλιασμένα, γιατί είχανε χαμένη την κυρά τους.

Η θεια μου — το 'πα παραπάνω— έβλεπε τα ζώα σαν ανθρώπους που είτε πέσαν σε κρίμα και στερήθηκαν την ανθρωποσύνη τους, είτε δεν πρόφτασαν ακόμα ν' ανθρωπέψουν. Ο λύκος για κείνην ήταν ο κυρ Νικολός, η αλεπού η κυρα-Μαριά, ο πελεκάνος ο μπαρμπα-Θωμάς, η τσίχλα η κυρα-Ρήνη... Συχνά την άκουες να φέρνει στην κουβέντα της τον Κουφό, τον Ψωμά, την κυρα-Παπαδιά, τον Τριφυλλιό, το Μάρκο, τον Ανυφαντή, τη θεια-Σβαρνού, το Χατζή-Φωστήρα... Όλοι τους ήτανε ζώα ή ζούμπερα: μπορεί κιόλας να τα 'χετε καταλάβει απ' τα ονόματα. Είναι, με τη σειρά που τα 'γραψα, ο ποντικός, η χελώνα, η νυφίτσα, ο γάιδαρος, το μουλάρι, η αράχνη, η ψείρα, ο πετεινός. Και μη θαρρείτε πως δεν είχε άλλα!

Μ' αν έβλεπε τα ζώα σαν ανθρώπους, η θεια η Ρουσάκη ξεχώριζε, πολλές φορές, σουσούμια των ζώων στους ανθρώπους. Ο ένας είχε πίσω απ' τα μάτια το φαρμάκι, σαν την οχιά. Ο άλλος κοιμόταν ολημέρα σα σκαντζόχοιρος. Η Σπιθούραινα ήταν μοβόρα σα νυφίτσα... Τα σουσούμια των ζώων, δεν τα ξεχώριζε μονάχα για κακό: η καλή μάνα ταΐζε τα παιδιά της με του πουλιού το γάλα, καθώς το περιστέρι τα πιτσούνια του. (Φαίνεται πως το περιστέρι κάνει στη σγάρα του ένα γάλα, και ποτίζει τα μικρά του ώσπου να

φτεροδέσουν.) Ακόμα και τα φυτά είχαν το φύσημα του Θεού: την ψυχή τους τη λέγαν Πρασινομαλλούσα! Η θεια τ' ανέβαζε στη σκάλα των πλασμάτων, και τα κουβέντιαζε σα ζώα ή σαν ανθρώπους: το αραποσίτι ήτανε μερμηγκοκέφαλο, αγριομούστακο το στάρι (μη δεν ήταν ο γερο-Φώτης βουρλογένης;), διψασμένο το περβόλι... Η ευλάβεια δεν την εμπόδιζε να κράζει την Παναγιά Κυρα-Μανόλισσα, Γαλαταριά, Χελιδόνα, Πλατανιώτισσα (απ' το χωριό τον Πλατανιά), και τους αγίους με λογής ονόματα, που ταιριάζουν μονάχα στους ανθρώπους. Την άκουες να λέει τον Αϊ-Γιώργη Τραχύ και Μαχαιρά, τον Αϊ-Τρύφωνα Αγέλαστο, τον Αϊ-Γιάννη τον Πρόδρομο Ριγανά (επειδή τις ύστερες μέρες του Θεριστή, που 'ναι της χάρης του, μαζεύουνε τη ρίγανη), τον Αϊ-Γιάννη το Θεολόγο Σπαζοκουρούπη (επειδή κάποτε που έβαλε ζεματιστό το πετιμέζι της έσπασε το κουρούπι), τον Αϊ-Νικόλα Κλέφτη (γιατί βοηθούσε τα κλέφτικα καράβια στο Σηκωμό του '66), το Μιχαήλ τον Αρχάγγελο Πατητηριώτη, τον Αϊ-Θανάση Βρομοπόδη (δεν ξέρω για ποιαν αφορμή). Ακόμα και το Άγιο Πνέμα, το άπιαστο, την άκουσα να το λέει Άγια-Φωτιά... Ο κόσμος ήτανε κομμένος στο μπόι του ανθρώπου: άλλα πλάσματα είχαν ν' ανέβουν να φτάσουνε τον άνθρωπο, κι άλλα να κατέβουν.

Μα και τα μάτια της να σήκωνε στον ουρανό, η θεια η Ρουσάκη έβλεπε τ' άστρα σαν ανθρώπους ή σα ζωντανά. Ξεχώριζε κει πάνω τους Τρεις Μάγους, το Νυχτοκόπο, τις Εφτά Παρθένες, το Γιάννο και τη Μάρω, το Βοσκό και την Αίγα, το Αμάξι του Δαβίδ, το Σωρό τ' Άχερα... Εκείνη έστεκε καταμεσής στη Δημιουργία και την περνούσε από το σπλάχνο της καθώς περνούσε απ' το χτένι τ' αργαλειού τα νήματα του στημονιού. Μπορώ κιόλας να πω πως τη μετρούσε με το ίδιο το κορμί της: η φούχτα, η σπιθαμή, το μπράτσο, το αγκωνόχερο, η οργιά, η δρασκειλιά, το πόδι, το χερόβολο, η αγκαλιά, το λιθοπέτι, οι χτύποι της καρδιάς, η ζέστα του κορμιού, το βάρος του, το μάκρος που κόβει το μάτι ή φτάνει η φωνή... ήτανε τα μέτρα και τα ζύγια της.

Ωστόσο, τις μέρες που 'χε ξύπνιο μέσα της τον καημό του σκοτωμένου, το σπλάχνο της ήταν σφαιριστό: η Δημιουργία σκοτείνιαζε. Τον λησμονούσε μια στάλα; έσκαζε ο ήλιος! Για τούτο, τα ταπεινά ονόματα που έκραξε κείνο το ξημέρωμα στις κότες,

χτυπήσανε στ' αυτιά μου σαν καμπάνα της Ανάστασης. Η μέρα αρχίνιζε καλά.

— Τι λες; Πάμε να κόψουμε τίποτα σταφύλια; μου είπε η θεια την ώρα που 'τριβα το ψωμί στο γάλα μου.

Δεν ήθελα καλύτερο.

Ο ήλιος αρμένιζε ψηλούτσικα όταν κινήσαμε, μα δεν έκαιγε δυνατά. Αφήκαμε πίσω μας το κοιμητήρι του χωριού, διαβήκαμε κάτι λιόφυτα, και πατήσαμε ένα πλάτωμα ολοπράσινο από τ' αμπέλια και τις συκιές. Ξέχασα να πω πως, τούτη τη φορά, πήραμε μαζί μας τον Τριφυλλιό και τον Καρτσόνη, που η θεια μου, στην πίκρα της, τους είχε κι αυτούς παραματιού για μερικές ημέρες. Το νιώθανε πως η κυρά τους είχε παρμένη πια την απάνω βόλτα, και τρέχανε πασίχαροι στο κολατσιό που τους περίμενε: τον ένα τ' αμπελόφυλλα, τον άλλο τα σταφύλια.

— Βάστα τον, μπρε Γιωργάκη, μια σταλιά! Δε σας προφταίνω! βρέθηκε στενεμένη να μου φωνάξει η θεια, που μ' είχε βαλμένο με το ζόρι να καθίσω στο γαϊδούρι.

Ο Τριφυλλιός δε σιγάνευε το πάσο του παρά για να σκύψει να μυριστεί τις φρέσκιες καβαλίνες.

— Τον βλέπεις; Ψάχνει να βρει το λευτεροχάρτι της γενιάς του, είπε η θεια με όλο το σοβαρό της· το κατάπτε ένας από δαύτους, και τώρα όλοι το γυρεύουν μέσα στις κοπριές.

Με πήρανε τα γέλια.

— Μη γελάς! Έχουνε κι αυτοί τα πάθη τους. Πιο κάτω που θα κάμει το νερό του στον ίδιο τόπο που το έκαμαν κι οι άλλοι, είναι για να γένει ένα ποτάμι να πνίξει το σαμαρά.

Τα γέλια με τραντάζαν. Είχε κυλήσει κάμποσος καιρός αφόντας δεν έσκασε το χείλι μου, και τώρα τα φυλλοκάρδια μου σειούνταν από μόνα τους. Η θεια απόσωσε το λόγο της:

— Το σαμάρι είναι το σημάδι της σκλαβιάς τους. Γι' αυτό, θα τους δεις να κυλιούνται χάμω να το σπάσουν, ή να τρίβονται στον τοίχο να το βγάλουν απ' τη ράχη τους...

Ο Τριφυλλιός κουνούσε τις αυτούκλες του, καταλάβαινε θαρρείς πως μιλούσαμε για λόγου του.

— Καμιά μέρα, είπε η θεια, θα σου πω ένα γλωσσοδέτη για να μάθεις πόσα κομμάτια έχει το σαμάρι.

— Αχ, πες μου τον!

— Όχι, καημένε, τώρα. Λαχάνιασα να τρέχω καταπόδι σας.

Πήδησα κάτω απ' το σαμάρι. Ταίριασα το πάτημά μου με το δικό της. Ο Καρτσόνης μπλέχτηκε στα πόδια μας.

— Τώρα, θα μου τον πεις το γλωσσοδέτη;

— Το ποτήρι στο καλάθι, το καλάθι στο σκαρβέλι, το σκαρβέλι στο σαμάρι, το σαμάρι στο στρασούρι, το στρασούρι στο γαϊδούρι, το γαϊδούρι στο λιβάδι... Πες τώρα εσύ: πάω να ποτηροκαλαθοσκαρβελοσαμαροστρασουρογαϊδουρολιβαδίσω!

Έπιασα την κοιλιά μου, πήγε να μου λυθεί το άντερο από τα γέλια. Να πω μονοκοπανιά τέτοιο καθαρογλωσσίδι, το είχα πιο δύσκολο παρά να καταπιώ ένα φίδι του μάκρους του.

Γέλασε κι η θεια, δεν κρατήθηκε:

— Σε καλό να μας βγει! Τι μας έπιασε;

Εγώ ήξερα. Είχαμε αποκάμει στην ψυχοπλάκωση.

— Αχ, κάνω μεγάλη αμαρτία! απόσωσε η θεια με συντριβή, και ξαναβρήκε το σοβαρό της· έχω μπροστά μου λείψανο και το ξέχασα.

Ένα σύγκρυστο με διάβηκε. Τα λόγια της θειας, όταν έφταναν μέσα σου, κόβανε σα σπαθιά πολλές φορές.

— Γέλα εσύ, Γιωργάκη! Είσαι παιδί. Έχεις καιρό, όταν μεγαλώσεις, να δεις κι εσύ κατάματα τη μοίρα του ανθρώπου.

— Μα, θείτσα, σε χάνω όταν γελώ!

— Όχι! Πες πως κοιμάσαι και βλέπεις όμορφο όνειρο. Εγώ κάθομαι δίπλα σου και ξεαγρυπνώ. Ο γέρος έχει λίγο ύπνο!

Όμως κι εγώ είχα χαμένη την όρεξή μου. Κάτι είχε ταραξεί την ψυχή μου που δεν το ξεκαθάριζα.

Πεζέψαμε στο αμπέλι, πιάσαμε τον ίσκιο μιας ελιάς. Η θεια έδεσε τον Τριφυλλιό και του έριξε ένα χερόβολο ταγή, που το 'χε στον ντορβά, ώσπου να του μάσει κληματόφυλλα. Τον Καρτσόνη τον άφησε να λαχνίζει μες στα κλήματα. Έκαμα κι εγώ να σύρω παραμέσα. Από το χώμα μου ήρθε μια ζεστή ανάσα, που πέρασε μέσα στα κοντοβράκια μου και με γέμισε με το θάλπος της. Η αφράτη γης κουφαγκικούσε στο πάτημά μου. Έσκυψα κι έκοψα το πρώτο σταφύλι που έπεσε στο μάτι μου.

— Έλα μαζί μου, είπε η θειαεδώ 'ναι τα κρασοστάφυλα. Πιο κάτω θα βρούμε τα σταφύλια του φαγιού.

Αυτά δεν ήταν ακόμα του καιρού τους, μα όπου πετύχαινες κανένα μισογινωμένο να το ραγολογήσεις, το 'παιρνες για γλύκισμα. Είχε κάτι ψιλόφλουδα, μελανά και πράσινα συνάμα, με σάρκα απαλή κι ένα χυμό που έτσουζε τη γλώσσα σαν γκαζόζα. Η θεια μου τα 'πε μαυρορωμαίικα. Είχε και κάτι άλλα, πολύ γλυκότερα ετούτα, χοντρόρωγα και τραγανά, που το ζουμί τους ήταν σαν το αίμα του λαγού, κι όπου έπεφτε έστυβε το χώμα. Αυτά μου τα είπε ρουσές. Είχε και τα ραζακιά, τα καρυδάτα, τα μοσχάτα, τ' αυγουλάτα και πλήθος άλλα, μα όλα τούτα αγίνωτα ακόμα. Πιο κάτω πέσαμε ξανά στα λιάτικα, που τα 'χουν για κρασί και που γίνονται πρωτύτερα από τ' άλλα. Εδώ τρυγούσε ο Καρτσόνης. Φάγαμε κι εμείς με την ψυχή μας και γεμίσαμε το καλάθι μας.

— Τώρα, το 'δες το αμπέλι. Έλα να καθίσουμε να δροσολογηθούμε, είπε η θεια, και μ' έσυρε κάτω από μια μηλίτσα, που μόλις μας χωρούσε ο ίσκιος της.

Μου 'βαλε στο χέρι το παγούρι:

— Πιες. Αυτό 'ναι το αθάνατο νερό: να διψάς και να πίνεις!

— Άλλη φορά μου είπες πως το αθάνατο νερό είναι το γάλα της μάνας.

— Και μήπως δε διψά το βυζασταρούδι;

Κάτι πατήματα τροχάλισαν παρέκει. Ήταν ο δραγάτης. Είχε κατέβει από το κλαροκάλυβο που 'χε πλέξει σε μιαν ελιά στο ξάγναντο, κι ερχόταν καταπάνω μας με τον γκρα περαστό στους ώμους. Η θεια στραβομουτσούνιασε.

— Ωρα καλή, κυρα-Ρουσάκη.

Η θεια τον κοίταξε ανέμπιστα:

— Καλώς τον καπετάνιο!

Τον είπε έτσι επειδή βαστούσε τουφέκι από το νόμο, μα μου φάνηκε πως ξεχώρισα στο λόγο της ένα αναγέλασμα.

— Έμαθα πως είστε στα μαχαίρια με τη θεια μου τη Σπιθούραινα...

— Είμαστε ακόμα αναγάπητες. Μαχαίρια δεν κρατούμε.

— Τα κρατούνε τα παιδιά σας.

— Τι θες να πεις;

— Δεν το ξέρεις πως ο ξάδερφός μου ο Μιχάλης έκαμε τάμα να ξεκάμει το Λευτέρη σου; Γρήγορα θ' ακουστούν τ' απόφονά του!

— Έτσι μιλούνε, βρε Αντρακό, σε μια μάνα; Θα σηκωθεί το ψωμί που έφαες στο σπίτι μου να σε πνίξει!

Το είπε αυτό επειδή έναν καιρό τον είχε παραπαίδι.

— Δεν είναι καλύτερα να το ξέρεις πως βουλευτήκαμε να τον χάσουμε; Οι μπάλες είναι δανεικές!

Στη δεύτερη φοβέρα, η θεια αναψοκοκκίνισε. Είδα το κούτελό της να φουσκώνει εκεί που δέρνει η φλέβα. Μα δεν έδειξε την ταραχή της:

— Αν είναι το γραφτό του, θα πάει πρώτας από μένα. Εκείνοι που φεύγουν γλυκαίνουν το θάνατο για τους παραπίσω.

— Το λες για να τ' ακούει η μάνα του σκοτωμένου. Αμή με τούτα δεν της κλείνεις το στόμα!

— Τι ξέρεις εσύ από πόνο μάνας; Η γυναίκα τη ματώνει τη γης, όταν γεννάει.

— Το λοιπόν, μήδε γάτα μήδε ζημιά; Ρίξате κάτω τέτοιο ντερέκι, που δεν είχε τ' όμοιο του στα Πέντε Χωριά (αυτά τα λόγια τα είπε κουκιστά), και τώρα: «Ό,τι έγινε, καλά γινωμένο!»

Το αίμα της θειας μου πρέπει να 'καμε χόχλο μέσα της:

— Και τον κασίδη, αν τον σκοτώσουνε, χρυσομάλλη θα τον πούνε!

Έπιασε ευτύς το στόμα της μέσα στη φούχτα της:

— Τι λόγος μου 'φυγε! Ας όψεσαι!... Συχώρεσε μου, Θε μου! Εσύ το ξέρεις πως δεν ήθελα να πω αυτό που είπανε τα χείλη μου.

— Καλά!... αντιλόγησε ο δραγάτης' ξέχασες πως είμαστε το ίδιο αίμα με το σκοτωμένο!

— Δεν το ξέχασα. Συμπάθησέ μου. Είμαι γριά, κι είσαι παλικάρι. Θα μπορούσα να 'μαι μάνα σου.

Είπε, και του προσηκώθηκε να δείξει πως μετάνιωσε.

— Καλά! ξανάπε κείνος, κουφοβράζοντας, και χτύπησε την παλάμη του στο κούτσουρο του τουφεκιού θα δούμε ποιανού το σπίτι θα γίνει κάψαλο και λιθοσώρι!

Γύρισε πάνω στις φτέρνες του, και πήρε το ανάπλαγο.

Έτρεμα σαν το φυλλοκάλαμο εκεί που καθόμουν, δεν ήξερα τι να γίνω. Η θεια ξαναχαμήλωσε στο πλάι μου, έβαλε το χέρι της στον ώμο μου:

— Καλά που σ' έχω εδώ, Γιωργάκη! Μοιρασμένος πόνος, μισός πόνος.

Το 'λεγε να με παρηγορήσει, να δείξει πως δεν της είμαι αχρείαστος. Γύρισα και την αλαφοκοίταξα: ο γύρος του προσώπου της έσταζε την πίκρα.

— Αν κάμουν τίποτα του Λευτέρη μας, — ανάκραξα, — θα το πάρω εγώ πίσω το αίμα! Να το ξέρεις!

— Καΐλα μου! Αυτό θα κάμεις; Έτσι με κατάλαβες; Όχι, παιδί μου, μην κάμεις ποτέ σου φονικό. Ζωή ολάκερη δε φτάνει να το ξαγοράσεις.

— Αμ' έτσι; Θα σταθούμε να μας πελεκήσουνε σαν ξύλα; (Αυτόν το λόγο τον είχα ακούσει να τον λέει ο γερο-Φώτης.)

— Τι ξύλα τσαμπούνας; Πού τα 'μαθες αυτά; Έσκυψε πάνω μου, με κοίταξε στα μάτια:

— Μη μαγαρίζεις, παιδάκι μου, την ψυχή σου με το μίσος... Ο Χάρος, όποτε κι αν έρθει, πρέπει να μας βρίσκει καθαρούς και μεταλαβωμένους...

Σηκωθήκαμε να πηγαίνουμε. Η θεια πήρε καινούρια στράτα:

— Έχει εδώ κοντά ένα καθισματάκι (ήθελε να πει ένα μοναστηρικό μετόχι) με μια κλησούλα, και θέλω ν' ανάψω ένα κερί.

Τέτοια μετόχια είχε δυο τρία γύρω στο χωριό, από τον καιρό της Τουρκοκρατίας, που κάτι άκλεροι χωριάτες τ' αφήκανε για την ψυχή τους στο Αρκάδι.

Ο ξεροκαλόγερος που το φύλαε καθότανε σ' ένα σκαμνοτράπεζο μαζί με τρεις κυνηγούς, στον ίσκιο που έριχνε το μετοχόσπιτο. Κουτσόπιναν, μεζεδίζοντας από ένα λιοκαυτόψαρο.

— Είμαστε μια φούχτα χώμα· ας πιούμε! ακούσαμε τον καλόγερο να λέει την ώρα που έγερνε το γυαλί στα κρασοπότηρα.

— Καλώς την κυρα-Ρουσάκη! Να σου στάξω κι εσένα ένα δάκρυ;

— Όχι, ευχαριστώ. Ήρθα ν' ανάψω του αγίου ένα κερί.

Μπήκαμε μες στο κλησουράκι, η θεια γονάτισε μπρος στο τρισκέλι που είχανε το κόνισμα, και κάτι πήρε να μουρμουρίζει του Αϊ-Αντώνη. Ο άγιος πρέπει να 'χε περήφανο το αυτί, γιατί η θεια, ύστερα από λίγο, γύρισε το μούρμουρό της σε ξεφωνητό. Ό,τι είχε κρατήσει μέσα της τόση ώρα, το 'βγανε κι αλάφρωνε. Δε γράφω εδώ

τα λόγια της, μ' όλο που τα θυμούμαι, γιατί τον άνθρωπο που ξαγορεύεται στον άγιο δεν πρέπει να τον ακούει παρά η χάρη του.

Θα 'χε περάσει κάμποση ώρα αφότου μπήκαμε, οπότε ακούσαμε κάτι ουρλιαχτά, σα να 'χανε καβγά τίποτα πνιγάρικα σκυλιά. Ξέραμε εκεί έξω τον Καρτσόνη, κι η θεια φοβήθηκε για δαύτον.

Ήτανε κióλας για να φοβηθείς! Πέντε ή έξι σκυλιά κάνανε χάμω ένα κουβάρι και ξεσκίζανε μιαν άσπρη λαγωνίκα σα να 'τανε ζουλάπι. Οι τρεις κυνηγοί κι ο καλόγερος, αντί να πέσουν να χωρίσουν τα ζαγάρια, τα παρακινούσανε στον πόλεμο.

— Για τ' όνομα του Θεού!... έσυρε δριμιά φωνή η θεια, και στάθηκε μ' απλωμένα χέρια μπρος στους άντρες· θ' αφήσετε να την ξεσκίσουν; Δεν τη βλέπετε από τα βυζιά πως είναι συνωρόγεννη;

— Άσε την κι είναι κλέφτρα! Έρχεται και μου κλέβει τον τραχανά που 'χω στο λιακό να ξεραθεί, έκαμε ο καλόγερος χωρίς να σαλέψει απ' το σκαμνί του.

— Καρτσόνη! Καρτσόνη! φώναζε η θεια, γιατί κι ο δικός μας είχε μπερδευτεί μέσα στο κουβάρι.

Έχωσε το χέρι της ανάμεσα στα μανιασμένα στόματα και τον άρπαξε από το σβέρο.

— Κάμετε πίσω τα σκυλιά σας! Δεν είστε χριστιανοί; έσυρε δεύτερη φωνή στους κυνηγούς.

— Κοκκίνη! Πετούσα! έκραξε ο ένας από δαύτους χωρίς μεγάλη προθυμιά.

Η θεια ταρακουνούσε τον άλλο, κρατώντας τον από την άκρη του γελέκου.

— Λιάρo! Τριαμάτη! φώναζε και κείνος δίχως να σαλέψει.

Ο καλόγερος μπήκε στη μέση:

— Αφήστε τους, σας λέω, να την ξεσκίσουν! — Απάνω της, Κοκκίνη! Πετούσα, Λιάρo, Τριαμάτη, Φουντουράδα! Απάνω της, της κλέφτρας!

— Καπόνι! Εσύ θα πεις κλέφτρα μια μάνα που βυζαίνει;

Του την είχε δώσει κουτελάτη. Η καρδιά μου χόρτασε.

Η λαγωνικά δε γινόταν ζάφτι... Είχε κιόλας τραβήξει λουρίδια από τους σκύλους, του πιο τρανού του είχε φάει ολάκερο τ' αυτί. Η άσπρη προβιά της ήταν τυλιμένη στο αίμα.

Οι κυνηγοί, να δούνε ξεσκισμένα τα σκυλιά τους, δε στρέγανε πια μήδε ν' ακούσουν τι έλεγε η θεια μου. Συμπαίναν ξαναμμένοι την αμάχη, θέλανε να δουν τη λαγωνικά φιλοκομμένη σαν κιμά.

Η θεια μου ξανάχωσε το χέρι της μες στα οργισμένα στόματα, αφήνοντας κομμάτια από τα ρούχα της. Κατάφερε ν' ανασύρει ένα σφαχτό που στάλαζε το αίμα:

— Την κατάρα μου να έχετε, κακούργοι!

— Άκου! Για ένα σκυλί καταριέται τους ανθρώπους! είπε ο ένας απ' τους κυνηγούς.

— Σκοτώνουνε τα παλικάρια, και διαφεντεύουν τα σκυλιά! έκαμε ο καλόγερος.

Η θεια έτρεχε κατά το ρυάκι, κρατώντας τη σκύλα σα λαγό που του 'χουν σκίσει την κοιλιά για να τον καθαρίσουν από τα μεσικά του:

— Την κατάρα μου να έχετε, κακούργοι! Το κρίμα τούτο να 'ναι ο χαλασμός σας!

Γονάτισε μπρος στο ρυάκι, όπου έτρεχε ένα απονέρι, έπλυνε όπως μπόρεσε τη σκύλα και την ξάπλωσε πάνω στα χαλίκια. Το αίμα της, από άσπρα, τα έβαψε κόκκινα κι αυτά, καθώς είχε βάψει την προβιά της. Το ρυάκι είχε γίνει έν' άλικο ζωνάρι: αναλίσσότανε σιγά σιγά, πήγαινε να ζώσει το κλησιδάκι του Αϊ-Αντώνη σα νηματοκέρι.

— Να το τ' όνειρό μου δεύτερη φορά! ανάκραξε με φρίκη η θεια μου.

Χαμοσωριάστηκε δίπλα στη σκοτωμένη μάνα, και τα μάτια της τρέχανε σα βρύσες.

Την παραμονή τ' Αϊ-Γιαννιού τ' Αλιοτροπιού, καθώς τον λένε, — γιατί παίρνει ο ήλιος να γυρίζει και να μικραίνει η μέρα,— κόβουν ένα συκόφυλλο το βράδυ και τ' αφήνουν τη νύχτα στα κεραμίδια του σπιτιού. Αν βρεθεί το πρωί το φύλλο δροσερό, καλό σημάδι. Μ' αν μαραγκιαστεί, θα πεθάνει, στο χρόνο απάνω, αυτός που το 'βαλε. Κι όταν κεντά ο ήλιος τη μέρα εκείνη, καλότυχος που θα δει τον ίσκιο του μακρύ, κι αλίμονό του που θα τον δει κοντό και χωρίς κεφάλι...

Η θεια μαντολογήθηκε με το συκόφυλλο, και το βρήκε μαραμένο το ξημέρωμα. Κοίταξε τον ίσκιο της στον ήλιο, και τον είδε κοντό και κολοβό. Το έκαμε κουβέντα στις φιλενάδες της, και τις έβαλε μάρτυρες όταν ευκήθηκε:

— Άμποτε, Θε μου, να 'ναι το σημάδι αληθινό! Να πλερώσω εγώ το αίμα, να ζήσει το παιδί μου...

Την άλλη νύχτα, είδε άσκημο όνειρο. Μια νυχτερίδα, μαύρη και μεγάλη σαν κείνα τα κιλίμια που είχε ο βαφιάς στην απλωσταριά του, κρεμόταν από τα πισινά νύχια της στο καμαροσάνιδο της πόρτας, και το κεφάλι της έφτανε χάμω στο κατώφλι. «Αχ! Πώς θα μπω στο σπίτι μου; Θα μου καεί το τσουκάλι!» είπε μέσα της η θεια. Κι ως έκαμε να ζυγώσει, είδε πως η νυχτερίδα κουβαλούσε απάνω της τα δυο παιδιά της. Έδειχνε να κοιμάται. «Ή μήπως κάνει την ψόφια;» Η θεια έσκυψε να δει αν ανασαίνει, και τότε τη γνώρισε που ήταν η Σπιθούραινα. Και τα δυο πουλιά που κουβαλούσε, ήταν ο Ηλίας της κι ο Λευτέρης ο δικός μας.

Μπα! Τι ήθελε να πει κείνο το όνειρο; Η νυχτερίδα ήταν ζωντανή, το 'χε δει από τον ανασασμό της, κι ας ήταν τόσο αργητός που την έπαιρνες για ψόφια. Μα τα δυο πουλιά που κουβαλούσε δεν είχανε ζωή: αυτά δεν ανασαίναν η θεια μέτρησε τρεις φορές ως το εκατό χωρίς να σπαράξει το πετσί τους.

— Γιωργάκη, — γύρισε και μου 'πε το άλλο απομεσήμερο, που καθόμουν στην αυλή κι έκανα κόκες στο ραβδί μου,— πήγαινε, παιδί μου, ίσαμε τη βρύση και κοίτα μήπως ακούσεις τίποτα. Βάλε αυτί,

μπορεί να μάθεις αν έφυγαν το Μιχάλη της Σπιθούραινας για το μέτωπο.

Αυτή ήταν η έγνοια της. Ίσαμε την ώρα κείνη, τον αδερφό του σκοτωμένου τον ξέραμε στο έμπεδο του Ρεθέμνου, όπου γυμναζόταν με τους άλλους νεοσύλληχτους. Μα δεν αργούσε η μέρα που θα τον στέλναν «εκεί πάνω», όπου βρισκόταν ο Λευτέρης μας.

Η βρύση όπου με απολνούσε η θεια, ήταν η πλατεία του χωρίου που συνάζονται κάθε βράδυ οι ξωμάχοι. Στο καφενείο του Μανούσου όπου άραξα, δυο συντροφιάς είχαν καθίσει κιόλας μπρος στην πόρτα και παίζανε χαρτιά. Δεν ήταν η πρώτη μου φορά που ζύγωνα εκεί, και μη σας φανεί παράξενο! Τα παιδιά είχανε το λεύτερο να συχνοτίζονται τους μεγάλους — κάνε στον αυλόγυρο της εκκλησιάς κάνε στα καφενεία— και να παίρνουν πράξη από τα λόγια τους. Μόνο που δεν μπορούσαν εκείνα ν' απλώσουν χέρι σε καρέκλα, αλλά στέκαν ορθά στις άκρες, ή μισοκάθιζαν σε κανένα μακρυσκάμνι.

Όσπου να στρώσουν γύρω μου οι κουβέντες, κόλλησα τη μύτη μου στον τοίχο και πήρα να σπουδάζω κάτι ζωγραφιές που το τζάμι τους ήταν γεμάτο μυγοφτύσματα. Στη μια έβλεπες έναν αγριομούτσουνο σε μια κάμαρα νοσοκομείου, ξαπλωμένον στο κρεβάτι, με το πρησμένο πόδι του έξω απ' το σεντόνι. Μια νοσοκόμα όμορφη σαν άγγελος, με τον κόκκινο σταυρό στο μπράτσο της, έσκυφτε να του τυλίξει τον επίδεσμο, και τότε κείνος έβρισκε καιρό, πετούσε στο λαϊμό της τις χερούκλες του και την καρυδόπνιγε σα σπουργίτι. Αποκάτω η εικόνα έγγραφε: Αχαριστία Βουλγάρου αιχμαλώτου. Στην άλλη ήταν στορισμένο το πάρσιμο της Σαλονίκης από το Βασιλιά τον Κωσταντίνο. Ένας θεόρατος καβαλάρης, πάνω σ' ένα γιγαντώσωμο άλογο, χτυπούσε το σπαθί του στα τείχη της πολιτείας, και κείνα γίνονταν σωρός. Κάτω από την κοιλιά του αλόγου, μυριάδες μέρμηγκοι ντυμένοι στο χακί χιμούσαν να μπουν από το χάλασμα. Εδώ η επιγραφή ήταν μια χρονολογία: 26 Οκτωβρίου 1912. Στο τρίτο κάδρο είχαν παραστήσει δυο ανθρώπους που έδειχναν να κρατούν από ξεχωριστές φυλές. Ο ένας ήτανε στρουμπουλός, άσπρος και χορτάτος, και μπρος του είχε κάτι τσουβαλάκια ξεχειλισμένα στο φλουρί. Ο άλλος ήτανε μαυριδερός, λειψός, ασκημομούρης, και γύρω του τρέχανε λαός ποντίκια. Αποκάτω έγγραφε: «Ο πωλών τοις

μετρητοίς. Ο πωλών επί πιστώσει.» Στον τοίχο κρεμόταν ακόμα μια εικόνα. Αυτή είχε να κάμει με τον τωρινό πόλεμο: το έβλεπες από τα χρώματα, που δεν είχαν ξεθωριάσει απ' τον καιρό. Στο κάτω από τα δυο πατώματα που ήταν χωρισμένα, ένας αγριομανισμένος στρατιωτικός, με πράσινη στολή και μουστάκια σαν αρίδια, κρατούσε την υδρόγειο σφαίρα μες στις φούχτες του και τη χτυπούσε σαν καρπούζι στη μύτη μιας σιδερένιας κάσκας. Στο απάνω πάτωμα ήταν αραδιασμένα τρία πρόσωπα, που σε κοίταζαν μέσα από κάτι στρογγυλά παραθυράκια, σαν τρία καθρεφτάκια της τσέπης. Η επιγραφή έλεγε: «Η Τριανδρία ανατρέπει τα σχέδια του Κάιζερ εις τα Βαλκάνια.»

Πρέπει να 'χα ξεχαστεί κοιτώντας τις εικόνες, γιατί όταν γύρισα τα μάτια μου, είδα το καφενείο καργαρισμένο. Κάποιος γραμματισμένος διάβαζε μια εφημερίδα. Τρούλωσα τ' αυτιά μου μήπως έλεγε τίποτα για το έμπεδο.

— «...Ο αγγλικός στόλος ελέγχει το Αιγαίον Πέλαγος απ' άκρου εις άκρον...»

— Ποιο πέλαγο είν' αυτό που το βόσκουν οι αίγες; ρώτησε κάποιος μωροθάμαχτα.

— Είναι η θάλασσα που πάει από την Καλλίπολη ως τον Έγριπο.

— Είναι δική μας θάλασσα;

— Δική μας.

- Τότε, τι δουλειά έχει εκεί η εγγλέζικη αρμάδα;

— Τυφλαμάρα! Δεν πήρες χνότο πως είμαστε σύμμαχοι με τον Εγγλέζο σ' αυτόν τον πόλεμο;

— Όχι, δεν πήρα. Ποιος έλεγε προχτές πως είμαστε ένα με το Γερμανό;

— Αυτός είναι προδότης που το 'πε! Θέλει σκότωμα! Ποιος ήταν;

— Εεε! Πού να θυμούμαι!

Οι κουβέντες τους δε μου λέγαν τίποτα. Βγήκα στο ξώστεγο. Εδώ η συνάθροιση — ασ ήταν όλοι γέροντες— είχε τα μάτια της στις κοπέλες που πήγαιναν στη βρύση. Δεν άφηναν καμιά τους να περάσει δίχως να της πετάξουν ένα κοτσάκι:

Τέτοια κόρη που 'μαι εγώ,
και με στέλνεις για νερό!

Η κόρη γύρισε και χαμογέλασε του γέρου.

— Είναι βαφτισιμιά μου, το ξέρετε! είπε κείνος.

— Καλέ, δε λέμε πως βρήκαμε οι γέροι τον καιρό, τώρα που λείπουνε τα παλικάρια; είπε ένας άλλος.

— Αθώα πράματα! αποκρίθηκε ο πρώτος.

Κατάλαβα πως δεν είχα να φωτιστώ μήδ' από τούτους. Κατέβηκα στη βρύση. Μια κοπέλα ήτανε μπροστά μου. Έσκυψε στη φούχτα της κανάλης, έχωσε τη μούρη της σαν το μοσχάρι, και ήπια ρουφώντας με το στόμα και τη μύτη. Το νερό κρεμάστηκε στάλες στάλες στα τσουλούφια της. Έσυρε το χέρι της στα χείλια της να τα σκουπίσει. Τότε τη γνώρισα: ήταν η Κοκκινοχειλού.

— Καλέ, τι θες εδώ; με ρώτησε.

— Ήρθα μήπως μάθω τίποτα για το έμπεδο.

— Ποιο έμπεδο; Εδώ στη βρύση;

Κατάλαβα πως μου ξέφυγε μια κουταμάρα. Μα η κόρη είχε βάλει κιόλας το σταμνί της να γεμίσει και με ξέχασε. Έκαμα κι εγώ πως δεν την ήξερα. Βούτησα το χέρι μου στην ξύλινη ποτίστρα, και πήρα να μαζεύω κάτι μυρτόκουκα που είχαν πέσει από πάνω.

Στο παρακάτω καφενείο, στου Γρηγόρη του Κουτσού, ο λόγος ήτανε για τις άπιστες γυναίκες.

— ...Στο νησί μας, οι γυναίκες είναι μοναντρούσες. Εμείς δεν τρώμε κούμαρα!... Ακόμα και τα πουλιά πήραν τα συνήθεια μας!... Ήτανε κάποτε μια κορακίνα που πήγαινε, η βρώμα, με πολλούς αρσενικούς. Ύστερα από κάθε φορά, κατέβαινε και πλυνότανε στο ρυάκι, και το ταίρι της δεν την καταλάβαινε. Μα ξεράθηκε κάποτε το ρυάκι, κι η μυρουδιά τη μαρτύρησε. Τότε να δεις μάνητα ο κόρακας! Την έβαλε κάτω από τα νύχια του και την ξέσκισε.

— Καλά της έκαμε! ανάκραξε η γεροντική μ' ένα στόμα

Ήτανε καθισμένοι γύρω γύρω, σε κάτι πέτρινα πεζούλια, και μόνο εκείνοι που παράγγελναν τίποτα είχαν δικαίωμα στις καρέκλες. Παραγγελιές να δουν τα μάτια σου! Τις συλλογιέμαι και με πιάνουν τα δάκρυα και τα γέλια. Ο ένας ζητούσε να του σερβίρουν καφέ μισό φλιτζάνι, ο άλλος κερνούσε τη συντροφιά του μια γκαζόζα μοιρασμένη σ' έξι ρακοπότηρα! Ο δυστυχισμένος ο Γρηγόρης ο Κουτσός, για να φέρει το δίσκο, που τον ετοίμαζε μονάχος του μπρος στο τεζιάχι, κατέβαινε τα τρία σκαλοπάτια του μαγαζιού του, διάβαινε το καλντερίμι σ' όλο του το φάρδος, και σερβίριζε αντίπερα, στην ισκιάδα που 'χε πλεμένη με κάτι πλατανόκλαδα. Το ξύλινο ποδάρι του, που του το 'χε χαρισμένο η πατρίδα ύστερα απ' το 12, έτριζε και βογκούσε σα χαλασμένο κάρο.

Όμως η αγάπη της πατρίδας δεν τον είχε απολείψει! Είχε κι αυτός κρεμασμένα στον τοίχο του καφενείου του θυμητικά από τους αγώνες της, το δίπλωμα και τα δυο μπακιρένια μετάλλια από τους Βαλκανικούς Πολέμους, τη φωτογραφία του Βασιλιά του Κωσταντίνου με στολή εκστρατείας, και μια σειρά λιθογραφίες με τις μάχες που 'χε δει με τα μάτια του ο ανάπηρος, — το Σαραντάπορο, τα Γιανιτσά, το Μπιζάνι και δε θυμούμαι τι άλλο,— όλες τους παπαρουνισμένες από αναρίθμητα τούρκικα φέσια, που στριμώχνουνταν να φύγουν από τις μπάντες της εικόνας, σα να τα σβάρνιζε δυνατός αγέρας. Στο καφενείο του Γρηγόρη είχε συνάμα μια ζωγραφιά που τάραζε τη φαντασία μου. Ήτανε μια σγουρόστηθη κοπέλα, με λαγγεμένα μάτια και χυτά μαλλιά, με το τσιγάρο στο στόμα, που την έλεγαν Σ ι γαρέτα Κνωσο ύ. Τ' όνομά της είχε βάλει μοναχή της να το γράψουν στο ζωνάρι της. Δεν είχε δειλιάσει να φανερώσει πως την έλεγαν, και μάλιστα ν' απανωγράψει πού

καθόταν:13, οδός Μίνωος,13, Ηράκλειον Κ ρ ή τ η ς... Χαρά σε κείνον που θα πέζευε στην πόρτα της!

Δεν ξέρω αν οι άλλοι την έβλεπαν στον ύπνο τους, καθώς εγώ, μα και κείνοι κάτι θα ονειρεύονταν, για να μην απελπίζονται από την ξεσκισμένη ζωή που ζούσαν. Σου έφτανε να τους δεις να στοιβάζονται στα καφενεία, για να καταλάβεις πως ο Θεός τους είχε γι' αποπαίδια του. Οι περισσότεροι ήταν κουρελήδες, με ποδήματα λουριδιασμένα, γαργεροί και αζούριστοι. Τι γινόταν γύρω τους στον κόσμο, δεν το ξέραν. Τους πήγαιναν κάθε τόσο στη σφαγή, χωρίς ποτέ να τους πούνε το γιατί. Ήτανε σαν τα ταξιδιάρικα πουλιά, που συνάζονται κάθε χινόπωρο στα κεραμίδια και στους κουμπέδες, προσμένοντας να τα σηκώσει ο γερανός. Αμή τα πουλιά δεν τα γελάει ο γερανός. Παίρνει στα νύχια του μια πέτρα να μην τον ξεστρατίζει ο άνεμος, και τα πάει εκεί που ο ήλιος ψήνει το ψωμί. Τους ανθρώπους τους ξεπλανούν οι αρχηγοί ~~ταύτε~~ τους μαυλίζουν με τα ψέματα, και πότε τους σαλαγούν με τη ματσούκα.

Κάπου κάπου, μέσα στους τυραννισμένους, βρίσκεται καμιά θεια Ρουσάκη. Γεννιέται με την έγνοια τους μέσα στην ψυχή της. Κλείνει τα μάτια της στον ξύπνο της, κι ακούει τον πόνο τους να τη σφάζει. Κάνει να κοιμηθεί, κι ο ύπνος της είναι γκαστρωμένος από τα μελλούμενα. Στοιχειώνει μέσα στα χωριά, γλυκαίνει τα νερά, κάνει τον καιρό συγκεκριαστό, κουβεντιάζει με τ' άλογα ζώα και τους αγίους. Στο νου της έχει δυο μονάχες έγνοιες: τη ζωή και το θάνατο. Όλες τις άλλες σκοτούρες του ψεύτη κόσμου τις έκαψε μέσα της η θεϊκή φωτιά. Έτσι μπορεί να 'ναι ατάραχη, όταν δέχεται μέσα στην ψυχή της τις τρομάρες, τους πόθους, τα ψυχανεμίσματα των άλλων. Η Εκκλησία δεν τη θέλει, εξόν αν είναι κάποιοι ταπεινοί παπάδες, αλαφροστοίχειωτοι καθώς αυτή. Η Εξουσία την πολεμά. Η κοινωνία δεν την ξέρει. Όμως εκείνη είναι το αλάτι που δεν αφήνει την πλάση να σαπίσει. Είναι η πέτρα που πατάει ο άνθρωπος να δει πάνω απ' το κεφάλι του. Είναι, καθώς μου το 'πε — αν το θυμάστε— ο παπα-Γιάννης, το μάτι του Θεού πάνω στη δημιουργία του...

Βρισκόμουν ακόμα εκεί μέσα στους χωριάτες, ζαλισμένος από τη βαβούρα τους, οπότεν έγινε γύρω μου μια σιγαλιά, που με ξύπνησε από το βύθος μου όπως ξυπνά το μυλωνά η φτερωτή όταν σωπάσει. Ακούστηκαν να τσιρομαχούνε τα πουλιά, που είχαν κλαρώσει να κοιμηθούνε, και μαζί μια ποδοβολή αλόγου, που ζύγωνε απ' τη μεριά της ρεματιάς. Όλοι γύρισαν κατά κει τα μάτια τους, περίμεναν θαρρείς να δουν κανένα θάμα.

Ποιο ήταν το παραμυθένιο ζώο που φάνηκε μεμιάς; Ήτανε μήπως το άτι του Αϊ-Γιώργη, που χτύπησε και κείνο τα πέταλά του μπρος σε μια βρύση, όταν ο άγιος πήγε να λευτερώσει το νερό και να γλιτώσει τη βασιλοπούλα; Ήτανε το άτι του Αϊ-Δημήτρη, που ξέσκισε με τα δόντια του τον Αράπη; Όχι! Τούτο ήταν ένα άλογο από τον κόσμο το δικό μας, που έσουρνε τη χιονάτη του χαίτη ίσαμε κάτω στο λιθόστρατο, έξυνε την πέτρα με το νύχι του και πετούσε φωτιές απ' τα ρουθούνια του, ώσπου να του βγάλει το χαλινάρι το αγόρι που πέζεψε απ' τη ράχη του και να το αφήσει να ποτιστεί μονάχο του στη γούρνα.

— Ιδέστε το αν δεν είναι σα να πήδηξε απ' το κόνισμα! είπε ένας γέροντας.

Δεν έστρεγε εκείνος να το δει σα ζώο του κόσμου τούτου, που το φέραν κι απόψε, σαν κάθε δειλινό, να το ποτίσουν στη βρύση του χωριού.

— Καλέ, είναι άγγελος αληθινός! είπε ένας άλλος.

— Άγγελος! Δεν του λείπουν παρά τα φτερά! Η φαντασία τους είχε πάρει φωτιά. Είχαν ξεχάσει ποιοι ήταν, πού βρισκόντουσαν. Το θάμα είχε ξεσπάσει μπρος στα μάτια τους! Η άχαρη ζωή τους λουζόταν ξαφνικά σ' ένα μαλαματένιο φως, ένας αμόλευτος αγέρας την περιλάμπαζε.

— Άγγελος! Άγγελος! μουρμούριζαν οι γέροντες.

Η ακηλίδωτη ομορφιά του ξέπλενε τα μάτια τους, δροσοπότιζε τα φυλλοκάρδια τους.

Το άλογο σήκωσε το κεφάλι του από τη γούρνα· το νερό στάλαζε απ' το μουσούδι του, τα ρουθούνια του φρούμαζαν. Θάρρειες πως θα χτυπούσε μεμιάς τα πέταλα του να πετάξει ψηλά στους ουρανούς!

Το αγόρι του αγκάλιασε το λαιμό και του πέρασε, μ' ένα πιτήδειο κίνημα, το χαλινάρι. Πάτησε στην άκρη της γούρνας, πήδησε στη ράχη του. Το άλογο σκίρτησε στα πόδια του, έγγραψε φεύγοντας ένα δοξάρι για να το δούμε απ' όλες τις μεριές, και χάθηκε πίσω από τις ροδοδάφνες.

Μα οι χωριάτες δε θέλαν να το χάσουν! Το ακολούθησαν με τ' αυτιά τους να κατηφοράει τη ρεματιά, να διαβαίνει τον ξεριά της ποταμιάς και ν' ανεβαίνει θυμωμένα τον αντίπερα όχτο. Ώσπου, να το! φάνηκε τσίμα τσίμα στον γκρεμό, γαϊτανίζοντας στο σύρμα που 'χε χαράξει το ίδιο με τα πέταλά του.

Τούτη ήταν η αληθινή οπτασία! Η ράχη του αλόγου έτρεχε σαν κύμα της θάλασσας πάνω στον ολόχρυσο ουρανό, η χαίτη και η ουρά του ξεσπούσαν σ' ένα κατάλευκο αφρό. Δεν άκουες τώρα αναφωνήματα απ' τους ανθρώπους η λαλιά τους είχε πιαστεί. Κρεμούσαν τα κεφάλια τους μπροστά, σκύφτανε καθώς τώρα δα το άλογο στη γούρνα, και ξεδιψάζαν σε μια ανθάνατη πηγή.

— Καλώς τον ταβερνογυριστή! μου είπε η θεια όταν μου άνοιξε την πόρτα. Έμαθες τίποτα;

Είχα ξεχάσει για ποιο θέλημα μ' είχε σταλμένο. Πήδησα στο λαιμό της, τη φίλησα σταυρωτά στα μάγουλα:

— Είδα έναν άγγελο!

— Χαλάλι σου, αν τον είδες. Γι' αυτό πλάστηκε ο άνθρωπος πάνω από τα ζώα: να βλέπει τα αόρατα.

Κάθε φορά που το χωριό περίμενε τον ταχυδρόμο, τις καρδιές των μανάδων τις συνερίζουνταν η αγκούσα κι η απαντοχή. Το γράμμα μπορεί να έφερνε το καλό μαντάτο, μα έφερνε και το φαρμακωμένο μήνυμα. Κάπου μακριά, σε τόπο που δεν τον ήξεραν, ο Χάρος θέριζε. Το νεκρό, μήδε τον έβλεπε εκείνη που τον γέννησε. Βρέθηκε κανείς φίλος να τον κλάψει; Του διάβασε κανείς παπάς τη συχωρετική ευκή; Τον σκέπασε το χώμα, ή τον φάγανε τα όρνια; Κανείς δεν ήξερε. «Έπεσε για την πατρίδα!» Οι χαροκαμένες βάνανε καταμεσής στην κάμαρα τα ρούχα του σκοτωμένου, γονάτιζαν τριγύρω, λύνανε τα μαλλιά τους: και κινούσανε το θρήνο! Μα πού ήταν ο νεκρός; Στα μοιρολόγια ξέσπαζε ο αγιάτρευτος καημός:

Υγιέ μου, γίνου σύγγεφο και δροσερός αγέρας,

και γίνου σιγανή βροχή κι έλα στα κεραμίδια!

Ας ερχόταν, κι ας ήτανε νεκρός!... Για να 'βρει εύκολα το σπίτι, η μάνα για η χήρα του σημάδευαν μ' ένα σταυρό την πόρτα τους. Ήτανε πόρτες που είχαν δυο σταυρούς, καμιά φορά και τρεις.

Το Χάρο, τον κλεισοπορτά, τον είχαν ως τότε γνωρισμένο να φτάνει σαν κανέννας στρατοκόπος, να διαλέγει πού θα θέριζε η κόσα του, μα όχι! ποτέ δεν τους είχε πάρει το κουφάρι. Τους το άφηνε να το πλύνουν στο κρασί, να το ντύσουν στο λαζάρι, να το κλάψουν, και τότε να το βάλουν στο χώμα που το περίμενε. Αυτό ήταν θάνατος! «Έδωσε ο τάδε το κοινό χρέος,» έλεγαν εκείνοι που απόμεναν. Αν το ριζικό τους ήτανε το ίδιο ολωνών, γιατί να τους αγριέψει; Οι γέροντες τοιμάζανε μονάχοι τα νεκρίκια τους, σε κάποιο κασελόπουλο θα βρίσκαν οι δικοί τους φυλαγμένο το καθαρό σεντόνι που θα τους τύλιγαν, το κεράκι και το περατίκι τους... Τώρα ο θάνατος ερχόταν διπλωμένος σε μια κόλλα χαρτί: «Ο γιος σας έπεσε για την πατρίδα.» Πού; Πώς; Ορθός ή πλαγιασμένος; Από βόλι

ή από αρρώστια; Κανείς δεν ήξερε! Μια μονοκοντυλιά έσβησε τ' όνομά του από έναν κατάλογο, και κείνος σωριάστηκε νεκρός εκεί που βρέθηκε.

Η θεια είδε, και τη νύχτα τούτη, άσκημο όνειρο. Μια χελιδόνα είχε φτάσει αποχείμωνα στο σπίτι μας, μπήκε στην κάμαρα και πήρε να χτίζει τη φωλιά της στην κορνίζα της ντουλάπας. Δεν είχε λάσπη εκεί κοντά, μα η χελιδόνα πήγαινε κι έβρεχε στο αυλάκι τα φτερά της, κυλιότανε στο χώμα, και με τη λάσπη που έκανε, μαστόρευε το σπίτι της. Δεν πρόλαβε να το ασβεστώσει, κι ένα πουλάκι κρεμούσε κιόλας το κεφάλι του στο ακρόδωμα. Ένα χελιδονάκι όλο όλο. Μα και κείνο δεν ήταν να της ζήσει. Μιαν ώρα που το 'χε αφήσει μοναχό, γλίστρησε απ' το γιατάκι του και τσακίστηκε στο πάτωμα. Η χελιδόνα, μην έχοντας χώμα να το θάψει, μαδούσε τα πούπουλα απ' το στήθος της και το περισκέπαζε...

— Αχ! Εγώ είμαι η χελιδόνα! Κάπου βασανίζεται το παιδί μου άθαφτο! έλεγε η θεια στη Μύραινα. Και τα πούπουλα, που τα παίρνει ο αγέρας, είναι τα μοιρολόγια.

— Σώπα, καημένη, μην κακομελετάς! Το Μιχάλη τον κρατούν ακόμα στη χώρα και τον γυμνάζουν.

— Αχ, τώρα φοβούμαι για το παιδί μου άλλο θάνατο.

Ο ταχυδρόμος πέρασε το Σάββατο, μοίρασε γράμματα σε μερικούς, μα η θεια μου τίποτα. Η Μύραινα έφερε το δικό της να της το διαβάσω. Η θεια μου με ξαμόλησε στα σπίτια μήπως μάθω τίποτα για το Λευτέρη μας.

Τα γράμματα τούς τα 'χαν διαβασμένα, μα χαίρουνταν να τα ξανακούγουν απ' το στόμα μου.

— Καλώς το Γιωργάκη! Έλα, παιδί μου, κάθισε να μου το διαβάσεις, εσύ που ξέρεις.

«Εσύ που ξέρεις...» Αυτό ήθελε να πει: εσύ που κάνεις το γράμμα μεγαλύτερο, γλυκύτερο, καθώς το θέλει η ψυχή μου.

Το είχαν καταλάβει — δε γίνεται να μην το 'χαν— πως έβανα πολλά από δικού μου. Μ' αχ, λέγε μου ό,τι αγαπώ, και το πιστεύω! Όλα τα

γράμματα τ' αρχίνιζα: «Πολυαγαπημένη μου...» — μάνα, γυναίκα, αδερφή,— και τα τέλειωνα: «Σε φιλώ γλυκά στα μάτια, και καλή αντάμωση γρήγορα στο σπίτι μας.» Έτσι το 'χα μαθημένο απ' τα γράμματα του Λευτέρη, που τα κρατούσε η θεια μου στο σεντουκάκι του, και κάθε τόσο μ' έβανε και της τα διάβαζα.

«Αγαπημένη μου μάνα, ζω με το λογισμό σου. Τι κάνεις εκεί κάτω μοναχή σαν κούτσουρο, πώς τα πολεμάς με τις δουλειές του θέρου; Κάμανε φέτος τα χωράφια μας ψωμί; Έσυρες τη γίδα μας στον τράγο; Γυάλισε η μαύρη ρώγα;...»

Όλα τα καλλώπιζα μ' ένα δίστιχο, ταιριαστό για την περίπτωση. Αν μάθαινα κανένα καινούριο από το γράμμα που ανάγνωθα, το έλεγα παρακάτω και στους άλλους, γιατί σ' όλους έκανε καλό. Κάποτε τα μπέρδευσα, είπα σε μια μάνα:

Ψύγομαι και μαραίνομαι πότε ν' ανταμωθούμε,
το κλήμα που 'χεις στην αυλή να το στεφανωθούμε!

— Ε, τον μπιρμπάντη! Του αρέσουν οι χωρατάδες! είπε η γερόντισσα.

Αμή η φωτιά δε σηκώνει τα παιχνίδια, κι ας γίνονται με καλή προαίρεση. Στο γράμμα που διάβασα της Χαρίκλειας του Πανάγου, την ίδια κείνη μέρα, κάτι παράξενα λόγια κάμανε τα συλλοϊκά μου να καπνίσουν: «Ο Λευτέρης της Ρουσάκης φέρεται εξαφανισθείς.» Τι θέλανε να πουν αυτά τα λόγια; Το 'ξερε κείνος που τα 'γραψε; Θα το 'ξερε! Αλλιώς, θα τα 'γραφε;

— Κυρα-Χαρίκλεια, μου αφήνεις το γράμμα σου μια στιγμή;

Έτρεξα στο καφενείο, εκεί που είχα δει προψές το γέροντα να διαβάζει την εφημερίδα.

Πήρε στο χέρι του το γράμμα, και δίχως να κομπιάσει:

— Ο Λευτέρης σας χάθηκε, μου είπε.

— Πώς χάθηκε;

— Ποιος ξέρει! Στο βρασμό της μάχης, σε καμιά περιπολία, σε καμιά αναγνώριση. Μπορεί να λιποτάχτησε ή ν' αυτομόλησε...

— Πώς το είπατε αυτό;

— Αυτομόλησε: πέρασε στις τάξεις του εχτρού.

— Ο Λευτέρης μας;!

— Έκαμα μια υπόθεση. Χάθηκε! Θεσ άλλο; Δεν παρουσιάστηκε στο προσκλητήριο. Μπορεί να αιχμαλωτίστηκε.

«Αιχμαλωτίστηκε!» Ο ουρανός μου φάνηκε σφοντύλι. Απ' όλα τα πάθη του πολέμου, το μόνο που ήξερα ήταν η αιχμαλωσία. Σ' έναν τόπο που μιλούσαν άλλη γλώσσα απ' τη δική σου, σε κρατούσαν κουρελή και πεινασμένο στο λιοπύρι κι έσπαζες χαλίκι. Κάπου εκεί στον ίσκιο, καθόταν ένας ξένος στρατιώτης, με το τουφέκι ανάμεσα στα σκέλια του. Αν έκανες ένα πάτημα παρέκει, σου την άναβε. Οι διαβάτες σ' είχαν χειρότερο κι από ζητιάνο: αν καμιά φορά σ' ελεούσαν, ήταν κανένα ξεροκόμματο ή κανένα αποτσιγάρο. Τα σκυλιά σε γάβγιζαν, οι αγωγιάτες θέλαν το χαμό σου.

Αιχμάλωτος!

— Το είδατε τ' όνειρό μου; έλεγε την επαύριο η θεια στις φιλενάδες της, εκεί που αποσπερίζαμε στην αυλή. Χάθηκε! Πάει να πει: κάπου λιώνει το κορμάκι του.

— Μπα, αιχμαλωτίστηκε. Δεν άκουσες πως το ξήγησαν το γράμμα;

— Αυτή 'ναι τώρα η παρηγοριά μου, να τον θέλω αιχμάλωτο! Καλά το λέει ο λόγος: Ο Θεός να μη δίνει του ανθρώπου όσα δύνεται!

— Μα τι 'ναι η αιχμαλωσία, Ρουσάκη; Δεν τους είδες τους Βουλγάρους που έχουμε στα μέρη μας; Ζουν και βασιλεύουν. Οι άλλοι είναι που σκοτώνονται.

— Ναι, τους είδα, είπε η θεια, και αφαιρέθηκε.

Ο νους της ξέραμε πού γύριζε. Μα γιατί άξαφνα τα μάτια της έδειξαν κείνη την τρομάρα; Βλέπανε κανένα φάντασμα που εμείς δεν το βλέπαμε; Σκίζανε στεριές και θάλασσες και σταματούσαν μπρος σε κανένα μνήμα; Η μήπως «εκεί πάνω» βασανίζανε τίποτα αιχμάλωτους, σκίζανε τις σάρκες τους και τους χύνανε τα μάτια;

Το αίμα πάγωσε στις φλέβες μου. Ο σκύλος μας είχε σηκωθεί στα πισινά του, άπλωσε τα μπροστινά πόδια του σα χέρια, γύρευε θαρρείς τους ώμους του αφέντη του. Μα μήδε κουνούσε την ουρά του, μήδε έκανε χαρά, μόνο έγρουζε κρουφτά, και τα μάτια του τρέχαν σαν ανθρώπου.

— Παιδί μου! έσυρε φωνή η θεια, απλώνοντας κι αυτή τα χέρια της.

Πεταχτήκαμε στα πόδια μας, κάμαμε τοίχο γύρω της. Εκείνη μας κοίταζε στα μάτια, ρωτώντας βουβά αν τον είδαμε κι εμείς.

— Κάθισε, Ρουσάκη, της έλεγε η Μύραινα και την κρατούσε από τη μέση· για να τον δεις, θα πει πως είναι ζωντανός. Έτσι, πολλές φορές, έρχονται και μας βλέπουν οι ξενιτεμένοι μας.

Η θεια σωριάστηκε χάμω στο σκαμνί της:

— Εγώ ξέρω πως έρχονται έτσι την ώρα που παραδίνουν ψυχή.

— Όχι! Όχι! Μην το λες.

— Αχ, ξέρει η μάνα... Μ' αν δεν το δει το παιδί της μπροστά της πεθαμένο, κάνει πως δεν ξέρει... Έτσι είναι καμωμένος ο ζάβαλης ο άνθρωπος: Όλο να ελπίζει!

Κάποια πήγε να της φέρει ένα ποτήρι νερό.

— Όχι! Πιέστε εσείς! Σας βαροκάρδισα. Τι κακό μ' έπιασε; Συχωρέστε με, κυράδες μου.

Έσυρε την παλάμη της στην όψη της, σάμπως έβγανε μια σκέπη. Γύρισε τα μάτια της απάνω μας, γαληνά καθώς τα ξέραμε:

— Κακό που το 'παθα! Έριξα πάνω σας την πίκρα μου.

— Και τι πειράζει;

— Πειράζει! Πειράζει! Η συχωρεμένη η μάνα μου, τη μέρα που σκοτώθηκε το πρώτο της παιδί, της ήρθε μουσαφίρισα μια γαλαδερφή της. Την καλοσκάμνισε, την έβαλε να κοιμηθεί. Και μόνο το άλλο πρωί που τη συναπόβγανε, της είπε τον πόνο της απάνω στο κατώφλι.

— Ώχου, καημένη Ρουσάκη! Τώρα είναι πόλεμος. Όλες μας έχουμε παιδιά, είπε η Μύραινα.

— Έτσι είναι που το λες, αποκρίθηκε η θεια· μα η χαροκαμένη πρέπει να θολώνει το νερό και να το πίνει μοναχή της, για τις χαρές που γνώρισε παράμερα απ' τους άλλους. Αυτή είναι η δικαιοσύνη.

Ο Τριφυλλιός έδωσε μια στο πανωπόρτι, κατά τη συνήθεια του, και κρέμασε μέσα την κεφάλια του. Δε γύρισε κανείς να τον κοιτάξει. Η θεια μονάχα στράφηκε, με ξαστερωμένο πρόσωπο, θαρρείς δεν ήθελε να ταραξει το αθώο ζώο.

— Πάρε, καημένε...

Και του 'βαλε ανάμεσα στα δόντια το χερόβολο την ταγή που του φύλαγε για την ταχτική του βίζιτα.

Οι γυναίκες πήραν να πηγαίνουν. Απομείναμε η θεια κι εγώ.

— Θα σου πω, Γιωργάκη, ένα τραγούδι, που το ταίριασε η μάνα μου τότε που χάσαμε το μεγάλο μου αδερφό. Την αφορμή την έδωσε κείνη η γαλαδερφή που της πήγε μουσαφίρισα. Θέλω να το μάθεις, για να το πεις και συ μια μέρα στα παιδιά σου... Ο πεθαμένος παραγγέλνει της μάνας του:

Μάνα, κι αν έρθουν φίλοι μας κι αν έρθουν οι δικοί μας,

μην τώνε πεις πως πέθανα και τους βαροκαρδίσεις.

Στρώσε την τάβλα να γευτούν, την κλίνη να πλαγιάσουν,

στρώσε τα παραπέζουλα να βάλουν τ' άρματά τους,

και το πρωί σα σηκωθούν και σ' αποχαιρετούνε,
πες τωνα πως απόθανα...

— Μα ταίριαζε τραγούδια η γιαγιά;

— Ταίριασε τέσσερα όλα όλα. Τα τρία ήταν για τους θανάτους των παιδιών της... Ο Θεός τη λυπήθηκε και την πήρε πριν από τον πατέρα σου, που ήταν ο μόνος που της απόμενε.

— Και το τέταρτο τραγούδι, θεια Ρουσάκη;

— Αυτό, παιδί μου, ήτανε για το Αρκάδι. Εκεί έχασε ένα γιο, μα δεν τον έκλαψε εκείνον. Μόνο έκαμε τον πατέρα σου και του έδωσε τ' όνομα του σκοτωμένου.

— Μα γιατί, θεια, δεν τον έκλαψε;

— Εμ, το Αρκάδι, παιδί μου, ήταν δίκαιος πόλεμος.

12

— Θα κάμω μια σκλαβομαγεριά (ήθελε να πει το πολυσπόρι που γίνεται από λογής λογής μαγεροψήματα) να την πάμε στους αιχμάλωτους, μου 'χε πει η θεια μου αποσπέρας.

Το πρωί που κατέβηκα απ' το ονταδάκι μου, τη βρήκα να κενώνει το καζάνι σε δυο κουρουπάκια και να θηκιάζει τα ψωμιά σε μια σακούλα. Φορτώσαμε τον Τριφυλλιό και κινήσαμε.

Τη νύχτα είχα ξυπνήσει δυο φορές από κάποιο δυνατό σούσουρο που ερχόταν από κάτω. Φοβήθηκα πως ήταν άρρωστη και κουφάνοιξα την μπουκαπόρτα δίχως να με καταλάβει. Ήταν μοναχή της, και μονομιλούσε. Μα κοιμόταν; Ήταν ξυπνητή; Δεν ήξερα. Τα λόγια που ξεκαθάρισα ήταν λιγοστά, μα το αυτί μου πρόλαβε και πήρε τ' όνομα του Βενιζέλου και του Γερο-Θεού (έτσι τον έλεγε).

Τρωγόμωνα σήμερα να μάθω τι ήταν η κουβέντα τους.

— Αχ, παιδί μου, έρχεται στον ύπνο μου και με πιλατεύει. «Μπορείς», μου λέει, «να τρως και να κοιμάσαι, όταν ξέρεις σκλαβωμένα τ' αδέρφια σου; Στην Ήπειρο, στα Δωδεκάνησα, στη Μικρασία, βρίσκονται Έλληνες στις αλυσίδες. — Εγώ 'μαι μάνα, εσύ πολιτικός: δε θα συμφωνήσουμε. — Ο καλός πολιτικός θα σας κάμει, εσάς τις μανάδες, να πείτε: βλογημένη η ώρα που γέννησα αρσενικά! — Το είδαμε ύστερα από το 12. Πήρατε τον καρπό, το δέντρο το λησμονήσατε. Ξέρω χαροκαμένες μανάδες που ζητιανεύουν για να ζήσουν. — Το κράτος μας είναι φτωχό, το έθνος μας μεγάλο. Μην τα ρίχνετε απάνω μου όλα τα στραβά. — Εγώ ένα είδα: άλλοι σκάψαν και κλάδεψαν, κι άλλοι ήπιαν και μέθυσαν. — Όχι! μην το λες αυτό για μένα, κυρα-Ρουσάκη. Εγώ είμαι ένας από σας. — Δε σε γνωρίζω: τα μάτια μου είναι θολωμένα.— Το βλέπω, ήρθα σε άσκημη ώρα. Μα σ' άκουσα να λες πως μόνο το Αρκάδι ήταν δίκαιος πόλεμος και με πήρε το παράπονο.— Τι περιμένεις; Ν' ακούσεις καλό λόγο από μια μάνα που ήπια το φαρμάκι; — Κι εμένα με ποτίζουν της πικροδάφνης το ζουμί. Τι νομίζεις; — Εσύ 'σαι άντρας. Τρέχεις όπου αστράφτει και βροντά. Εγώ είμαι γυναίκα. Πάω τη στράτα μου, και δε βλέπω παρά τη μύτη των παπουτσιών μου.— Το λες εσύ αυτό, κυρα-Ρουσάκη, που πόθησες να δεις τ' αόρατα; — Μη με κοιτάς εμένα. Μιλώ για τις μανάδες...»

Προχωρούσαμε πεζοί, ακλουθώντας τον Τριφυλλιό, μέσα στη λαύρα που έτσουζε τον κάμπο. Η στράτα, όπου πήγαινε γόνα ο κορνιαχτός, ήταν έρημη. Δεν είδαμε παρά μερικούς γέροντες και παιδιά που πολεμούσανε στ' αλώνια: οι φωνές τους έφταναν στ' αυτιά μας κάπου κάπου. Παρακινούσανε τα βόδια τους στο μόχτο, κι έκαναν καρδιά ατοί τους να τα βγάλουν πέρα: εκείνοι που λείπανε στον πόλεμο, τους είχαν γίνει ακριβότεροι, τώρα που δίχως τους σκόνταφτε η δουλειά. Αν έβλεπες πουθενά κανένα νέο, αυτός ήταν από Θεού σακάτης.

Η θεια δεν παραπονιόταν σήμερατο κουβάρι της το 'χε ξετυλίξει. Είπε μονάχα, βλέποντας ένα γέροντα να κάθεται σα σωρός κόκαλα πάνω στο βωλόσυρο:

— Αχάριανε το χωριό μας. Του έφυγαν τα πουλιά, κι απόμειναν οι κάργιες κι οι κοράκοι.

Ο νους της ήταν γυρισμένος στους αιχμάλωτους που είχαμε στα μέρη μας. Την αγάπη του παιδιού της, την είχε μεταθέσει απάνω τους.

— Και με το Γερο-Θεό, θεια, τι έλεγες;

— Αυτό δεν μπορώ να σου το πω. Στάθηκε μια στιγμή συλλογισμένη:

— Όχι! Θα σου το πω, για να μην πέσεις κι εσύ στο ίδιο κρίμα. Του ξαγορεύτηκα, μ' όλο που η χάρη του όλα τα ξέρει, πως ευκιάζουν μέσα μου το θάνατο του Μιχάλη της Σπιθούραινας... Την έκαμα αυτή την αμαρτία! Καλά που δεν είχα τη δύναμη να σφάλω περισσότερο!...

— Θα σε μάλωσε ο Γερο-Θεός...

— Όχι, δε με μάλωσε. Εκείνος δεν έβγαλε μιλιά, μόνο μ' αγριοκοίταζε. Μα μου έβαλε στο ίδιο μου το στόμα εκείνα που είχε να μου πει. Γι' αυτό στηθοχτυπιόμουν τόση ώρα. Αλάφρωνα την ψυχή μου από το βάρος της, κι εσύ με άκουσες από πάνω.

— Με κατάλαβες;

— Εμ, εσύ ο ίδιος με ρώτησες τι ήτανε το σούσουρο... Όταν με ξαναπήρε ο ύπνος, η χάρη του μου έστειλε ένα όνειρο να με παιδέψει... Ο Χάρος είχε ζυγώσει στ' ακρογιάλι μας — εδώ, στο μέρος που περνούμε!— μ' ένα καράβι γεμάτο από τους άντρες του χωριού μας που θέρισε στα ξένα. Φώναξε με την μπουρού πως θα τους βγάλει στη στεριά να τους πουλήσει, μα όταν μαζευτήκαμε περιγιαλιάς οι manάδες, έκαμα πανιά και τους πήρε στον αμήγυρο...

Βαδίσαμε κάμποση ώρα δίχως να σταυρώσουμε ένα λόγο. Ήμασταν κι οι δυο σκουντουφλιασμένοι και τσακισμένοι από το πεζοστράτι.

— Θείτσα! Τόνε φοβάσαι το Θεό;

— Και ποιος δεν τον φοβήθηκε; Ο Κατεβατός, που 'ναι ο πιο δυνατός άνεμος, καυκήθηκε μια φορά πως μέσα στο κρουσταλλένιο παλάτι του δε φοβάται κανένα. Είχε ένα παλάτι στην ψηλότερη κορφή, χτισμένο με κρούσταλλα και χιόνια. Τότε ο Θεός του έστειλε το Νότο, που φύσηξε σιγά σιγά, έλιωσε το παλάτι, κι απόμειναν μονάχα τα δάκρυα του Κατεβατού, που τρέχουν στον κάμπο σαν ποτάμι...

— Και τι λες του Θεού, όταν τον βλέπεις θυμωμένο;

— Θε μου, αν είμαι πλάσμα σου, συχώρεσέ μου. Αυτό λέω της χάρις του.

Πεζολατήσαμε κάμποσο ακόμα, ο δρόμος δεν είχε τελειωμό.

— Θείτσα, να ξαποστάσουμε μια στάλα;

— Τι; Κουράστηκες; Όταν είχα τα χρόνια τα δικά σου, τραγουδούσα τον ανήφορο.

Όμως έβαλε μια φωνή του Τριφυλλιού, και κείνος σταμάτησε κάτω από μια χαρουπιά, ήξερε θαρρείς τι έκανε.

Η θεια τού έκοψε κάτι χλωρά χαρούπια που έφτανε το χέρι της και του τα 'βαλε ένα ένα μες στο στόμα. Κοίταξε τα δυο κουρουπάκια αν ήταν καλά ταπωμένα, κι ήρθε να καθίσει πλάι μου.

— Αχ, Γιωργάκη, με χτίκιασε ο καημός! Όταν σε πήρα από τη χώρα, σου είπα πως μας περίμεναν χαρές και πασκαλιές. Τώρα βλέπω τι τραπέζι σου έστρωσα.

— Μα δεν είπες τέτοιο πράμα!

— Το είπα. Δεν ήξερα τι μου μαγείρευε η Μοίρα μου. Βρέθηκες κι εσύ προσκαλεσμένος να φας τη μαγεριά της· φίδια με γάλα της συκιάς!

Ήθελα να γελάσω και να κλάψω. Μ' όλα τα πάθη που έσερνα κοντά της, ένιωθα πως ζούσα. Αν πω και σήμερα πως αγάπησα άλλη ζωή περισσότερο από κείνην, θα πω ψέματα. Και μόνο που τη θυμούμαι, η ζέστα της κυλάει μες στις φλέβες μου, το είναι μου πυρώνεται.

Η θεια έβγαλε από το σακουλάκι της ένα κομμάτι παξιμάδι και μου το 'δωσε.

— Εσύ, θεια, δε θέλεις;

— Φάε. Εγώ νηστεύω... Όταν πηγαίνεις να φάνε στους φτωχούς, πρέπει να 'χεις καθαρό το στόμα σου, σαν τον παπά που δίνει τη μετάληψη.

— Τότε δεν τρώγω μήδ' εγώ.

— Πιες λίγο νερό. Αυτό δεν πειράζει.

Βρήκαμε τους αιχμάλωτους πρωτύτερα απ' ό,τι περιμέναμε. Ο δρόμος που 'χαν πεταλώσει τους είχε φέρει κοντύτερα με το χωριό. Ένας από δαύτους, που ήξερε τη γλώσσα μας, μας ζύγωσε.

— Έφερα ένα φαγάκι για τους συντρόφους σου, του είπε η θεια είναι φτωχικό, γιατί είμαι φτωχιά κι εγώ, μα το έκαμα με την καρδιά μου... Έχετε εδώ το ταχτικό σας; Πώς ζείτε;

— Μη ρωτάς πώς ζούμε, αποκρίθηκε ο Βούλγαρος πώς πεθαίνουμε!

Είδα τη θεια να γίνεται σαν το λεμόνι.

— Εσείς πώς τα περνάτε; απόσωσε το λόγο του ο αιχμάλωτος.

— Καθώς θέλει ο Θεός. Η φτώχεια μας κρατάει. Ήρθαν κοντά μας δυο τρεις άλλοι, πήραν τα κουρουπάκια μας και τη σακούλα, και τα πήγανε παρέκει που έβραζε το δικό τους το καζάνι. Υστέρα από λίγο, χτύπησαν ένα σίδερο μ' ένα σημαντηρόξυλο.

Η θεια με βάστηξε απ' το χέρι:

— Όχι, μην πας κοντύτερα. Είναι η ώρα τους να φάνε... Έπρεπε να τους έχω φερμένο και κάνα κομμάτι σαπούνι...

Τους κοίταζε ταπεινά, καθώς αραδίζανε μπροστά μας σκοτεινοί κι αδροσογέλαστοι:

— Πόσα ρούχα διψούνε για κορμί, και πόσοι χριστιανοί βρίσκονται γδυμνοί!

Ήτανε, κιόλας, κουρελήδες, λιγδεροί, με κάτι γένια που ποταμίζαν στα στήθη τους σαν αραχνόσκουπες. Παράμερα απ' τη φάρα τους, έβλεπες καθισμένους μερικούς άλλους, αιχμάλωτους και κείνους, μα που δεν ήξεραν θαρρείς να πιάσουν το σφυρί και τον κασμά.

— Αυτοί είναι οι αξιωματικοί τους, είπε η θεια και στραβομουτσούνιασε· αυτοί 'ναι που κάμανε τον πόλεμο δουλειά τους. Δεν ξέρουν άλλη τέχνη παρά την πολεμική! Τήρα πώς

ξεχωρίζουν απ' τους άλλους, κι ας είναι η ίδια φυλή! Εκείνους που σπάζουν το χαλίκι, να τους κοιτάξεις ανάμεσα στα δόντια, θα δεις ν' αποκρατάει ακόμα το χώμα απ' τα χωράφια τους. Είναι χωριάτες σαν εμάς. Ετούτοι οι άλλοι βρωμούν αίμα. Δεν πορεύονται χωρίς αίμα! Είναι κακομαθημένοι σαν τον τίγρη που, όταν μια φορά γευτεί άνθρωπο, δε θέλει άλλο κρέας.

Οι καλοί αιχμάλωτοι τελειώσανε το γιόμα τους. Τους είδαμε που κάμαν το σταυρό τους. Ένας από δαύτους σηκώθηκε μες απ' το σωρό τους και κίνησε ένα τραγούδι, που μου φάνηκε σαν τροπάρι. Είχε ένα γάργαρο λαιμό, μια φωνή γλυκιά, που πήγε βαθιά μες στην καρδιά μου. Πρέπει ν' άγγιξε το ίδιο και τους συντρόφους του, γιατί, από κει που κάθονταν, πήραν το σκοπό του και τον τραγούδησαν μ' ένα στόμα, όπως κάνει ο χορός με τον ψάλτη στη λειτουργία. Δεν είχα ακούσει ποτέ μου τέτοιες βαθιές φωνές! Μου φάνηκαν σα σύννεφα που μπουμπουνίζανε, που όμως τα περνούσε μια αχτίδα του ήλιου σα σπαθί, κι άλλες αχτίδες τα μαργελώναν με το φως τους. Ήταν ένα ουράνιο τραγούδι, πες το καλύτερα έναν ύμνο, που οι βασανισμένοι τον έστελναν του ουρανού: παρακάλιο μαζί κι ευχαριστώ, θρήνος μαζί και μεγαλυνάρι!

Η θεια φόρτωνε στον Τριφυλλιό τ' άδεια κουρουπάκια. Είδα τα χέρια της να χάνουνε το σαμαρόσκοινο, γιατί δεν το 'βλεπαν τα δακρυσμένα μάτια της:

— Καλή γεια, παλικάρια! Θα ξανάρθω γρήγορα.

— Καλή στράτα! μας ευχήθηκε εκείνος που ήξερε τα ελληνικά.

Οι άλλοι, οι πολλοί, βγάλανε μια τρανταχτή φωνή, που ήθελε δίχως άλλο να πει ευχαριστώ.

Μπήκαμε στο δρόμο να γυρίσουμε στο σπίτι μας. Το αγέρι ακροφυσούσε: η θάλασσα είχε σηκώσει τον μπάτη του μεσημεριού. Κόψαμε από ένα κοντοστράτι, τώρα που είχαμε ξεφόρτωτο το ζώο, και πατήσαμε ένα πλάτωμα όπου είχε ένα μεγάλο χτήμα γυροτραφισμένο. Τ' αγιοκλήματα κάνανε δάσος γύρω στους μαντρότοιχους, κι η ανάσα τους μοσκοβόλιζε τον τόπο.

Η θεια έπιασε τον Τριφυλλιό από το χαλινάρι και τον έδεσε παρέκει σε μια ξερολιά:

— Ας κάτσουμε εδώ μια στάλα, που έχουμε τον άνεμο αγνάντια μας, να ρουφήξουμε τις μυρουδιές!

Έλυσε το σακουλάκι της, απόσωσε το λόγο:

— Έρθε η ώρα να φάμε κι εμείς το παξιμάδι μας.

13

Στ' όνομα της θειας μου ήρθε ένα γαλάζιο χαρτάκι δίχως φάκελο, κολλημένο στην μπάντα, με δίχως γραμματόσημο. Προτού της το παραδώσει ο ταχυδρόμος, την έβαλε κι υπόγραψε σ' ένα τετράδιο. Προτού το διαβάσουμε, ξέραμε τι έλεγε. Σ' όποιο σπίτι είχαν έρθει το παρόμοιο, ακούσαμε ευτύς να βγαίνουν οι απάγριες φωνές, κι είδαμε, την άλλη μέρα, σταυροσημαδεμένη την πόρτα του. Κάτω κάτω στο χαρτάκι, ήταν τυπωμένο τ' όνομα του Βενιζέλου, του ίδιου εκείνου που είχε νυχτοκουβεντιάσει με τη θεια μου, μα ένας άλλος είχε υπογράψει στο ποδάρι του.

Είχε σημάνει η ώρα να μάθω πώς θρηνούνε το νεκρό, πώς του βράζουνε τα κόλλυβα, πώς του ανάβουν το καντήλι, για να 'βρει η ψυχή του να δροσιστεί ανίσως γυρίσει στα μέρη που αγάπησε.

Μα πού ήταν ο νεκρός; Αυτόν γύρευαν όλες που είπανε το μοιρολόγι, άλλες παραπονετικά κι άλλες πικραμένα. Η Κοκκινοχειλού τον ανακάλεσε με τη γλύκα που σταλάζανε τα χείλη της:

Παράγγειλε μου, μάτια μου, το πότε θέλεις να 'ρθεις,

να στρώσω ρόδα στα βουνά, τριαντάφυλλα στους κάμπους!

Μια άλλη κορασιά έκαμε τη φωνή της απόκοσμη κι έδωσε την απόκριση:

Κι αν στρώσεις ρόδα μάσε τα, τριαντάφ'λλα, μύρισέ τα,
κι εγώ πίσω δεν έρχουμαι και πίσω δε γυρίζω!

Το μοιρολόγι ήθελε να πει πως ο νεκρός δε γυρίζει από τον κάτω κόσμο, μα όλοι τώρα το κατάλαβαν με άλλο νόημα. Ο Αμήγυρος ήταν ο Πόλεμος!

Τις δυο-τρεις μέρες που ακολούθησαν, όλο το χωριό πέρασε από το σπίτι μας· ακόμα κι ένας άρχοντας που τον είχαν κάμει εξορία στα μέρη μας, επειδή τάχα εφοδίαζε τα γερμανικά υποβρύχια. Ήταν ένας ψηλόλιγνος, ντυμένος και ξουρισμένος φράγκικα, και κράζονταν με τ' όνομα Νταμολίνος. Παρηγόρησε τη θεια μου όπως μπόρεσε, με θυμήθηκε και μένα:

— Έλα σπίτι μου καμιά μέρα, μου είπε ήμασταν συμφοιτητές με τον πατέρα σου.

— Θα έρθω ύστερα από τα νιάμερα.

Έτσι είχα ακούσει τη θεια μου να μεταθέτει όλες τις δουλειές.

Η συφορά μας δε μαλάκωσε τη Σπιθούραινα. «Το σκώτι μου έκαμε καινούριο φύλλο!» παράγγειλε της θειας μου με μια γειτόνισσα. Μια άλλη την είδε να χτυπά τη γης με τη γροθιά της και να καταριέται: «Το ανάθεμά μου να τον βγάλει απ' το κιβούρι!»

Ποιο κιβούρι; Είχε καν πάπλωμα τη γης, εκεί στην αιχμαλωσία που κακόπαθε και πέθανε, ή τον έφαγαν τα όρνια;

Η θεια μου δεν έβγανε άχνα· έκανε πως δεν άκουε. Κάποιος λογισμός, που ήταν άλλος απ' το χαμό του γιου της, την τάραζε. Τον έβλεπα να ισκιώνει κάθε τόσο την όψη της, και να σκεπάζει τον καημό της καθώς το ένα σύννεφο σκεπάζει το άλλο. Τι ήταν αυτός ο λογισμός, δεν ήξερα ακόμα.

— Τώρα που πέθανε ο Λευτέρης, ξοφλήθηκε το αίμα! είπε κάποιος.

Η θεια με κρυφοκοίταξε, μα δε μίλησε.

— Λευτέρη! μου είπε ύστερα από λίγο, πήγαινε στη βρύση να μας φέρεις δροσερό νερό.

Με είπε Λευτέρη! Ήταν η πρώτη της φορά που λάθευε. Ένωσα κάτι παράξενο.

Όταν γύρισα πίσω, είδα που οι κουβέντες κοπήκανε μεμιάς. Το αυτί μου πρόλαβε ν' αρπάξει: «Το Μιχάλη τον έφυγαν στο μέτωπο. Τι φοβάστε;»

«Τώρα θα κυνηγάει έναν πεθαμένο!» είπα μέσα μου.

Κάποιος που μπήκε ύστερα από μένα κάθισε δίπλα στη θεια και την παρηγορούσε:

— Ο κόσμος λέει πως έγινε δικαιοσύνη απ' το Θεό, και τώρα θ' αγαπήσετε (ήθελε να πει, με τη Σπιθούρainer).

— Τι λέει η Σπιθούρainer, αυτό να μου πεις· όχι τι λέει ο κόσμος.

— Αμ' κι ο λόγος του κόσμου πρέπει να μας νοιάζει. Πρώτα θα δεις το γείτονα, ύστερα τον ήλιο!

— Αυτά, αποκρίθηκε ξερά η θεια μου, είναι καλά για άλλες ώρες. Εδώ, δεξά με δέρνει ο θάνατος κι από ζερβά Αρβανίτης.

Τι ήθελε να πει μ' αυτά τα λόγια;

Στο σπίτι μπήκε ένας χαμογέροντας. Ήξερα πως η θεια μου δεν τον έβλεπε με καλό μάτι. «Είναι κακός άνθρωπος, Γιωργάκη», μου είχε πει κάποτε «να τον απέχεις! Μια φορά που έσκυψε ένα παιδί στο μποστάνι του να κλέψει ένα καρπούζι, του άναψε στον πισινό το δίκανό του, που το 'χε στουμπισμένο με χοντράλατο. Τέτοια σκληρή είναι η καρδιά του!»

Ο γέροντας, μπαίνοντας, μου άγγιξε τον ώμο κι είπε της θειας μου:

— Τώρα, να τον προσέχεις! Είναι το κεφαλάρι της γενιάς.

Την είδα που ανταριάστηκε.

— Το κεφαλάρι είμαι εγώ. Εγώ είμαι η μεγαλύτερη! αποκρίθηκε.

Ένωσα πως ήθελε να πνίξει την κουβέντα.

— Γιωργάκη, πήγαινε ίσαμε τη βρύση να ξεδώσει ο νους σου, γύρισε και μου 'πε.

Μετάνιωσε ξαφνικά:

— Όχι, κάθισε εδώ καλύτερα. Θέλω τη συντροφιά σου.

Μου φάνηκε πάλι πως κάτι πήγε να μου κρύψει.

Οι παρηγοριές δίνανε και παίρνανε. Θυμήθηκα την πικραμένη μέρα που 'χε γεμίσει το σπίτι μας στη χώρα, τότε που χάθηκε ο πατέρας μου. Μα, εκεί, η συχωρεμένη η μάνα μου δεν ήθελε ν' ακούσει τίποτα. Η καρδιά της είχε κλειδώσει! Εδώ, η θεια μου κυβερνούσε τη συνάθροιση, και κουμαντάριζε τον πόνο της. Είχε ένα βουνό μπροστά της να το ανέβει, κακοτράχαλο κι αγκαθωτό απ' το στουρνάρι, μα δεν είχε σκοντάψει εκείνη μπρος σε τοίχο. Η ζωή ήταν για λόγου της ακατάλυτη και μεγαλύτερη απ' το θάνατο!

Ήρθε η ώρα να δειπνήσουμε. Ο κόσμος μάς άφησε μονάχους. Η θεια έστρωσε το τραπέζι, σαν κάθε βράδυ, ζέστανε το φαΐ και το κένωσε στα πιάτα.

— Κόπιασε, Λευτέρη, να φάμε... Τι έπαθα, καλέ! όλο Λευτέρη σε λέω.

— Μήπως δεν ήρθα στο ποδάρι του;

— Θεός φυλάξει! Ο καθένας με τη μοίρα του...

— Θείτσα! Κάτι έχεις στο νου σου και μου το κρύβεις.

— Σε καλό σου! Πώς σου ήρθε; Δεν υπάρχουν κρυφά που να μη γίνουν φανερά... Κάθισε να φάμε, κάμε το σταυρό σου.

Βάλαμε μπροστά, δίχως να μιλούμε. Η έγνοια ίσκιωνε κάθε τόσο το πρόσωπο της. Ήρθε η ώρα να σηκώσει το τραπέζι.

— Ξέρεις τι λέω; μου είπε ξαφνικά. Να μανταλώσουμε την πόρτα μας! Θα πλακώσουν πάλι οι γειτόνισσες, και κουράστηκα με τις κουβέντες. Έχασα την ψυχή μου! Καθένας λέει το δικό του, με

κάμανε κομμάτια, και δεν ξέρω πια τι γεννάει η κούτρα μου... Θ' ανέβουμε ν' αποσπερίσουμε μονάχοι μας στο δώμα. Θα σου μάθω τ' άστρα. Θυμάσαι που σου το 'ταξα;

Καθίσαμε κει πάνω στο χτιστό πεζούλι. Τα πόδια μας αγγίζανε τις πλάκες, που αποκρατούσαν τη ζέστα της ημέρας. Γύρω μας, μεγάλη σιγαλιά. Πάνω απ' τα κεφάλια μας, το μυστήριο του κόσμου με τ' αδιάβαστα σημάδια του. Κατάλαβα τη θεια μου που έκλαιγε. Ένας κόμπος σφίχτηκε και μένα στο λαιμό μου και τάπινα, μα πάλι ανέβαινε και μ' έπνιγε. Γύρισα τα μάτια μου ψηλά να ρουφήξουνε το κλάμα μου, μα όσο κοίταζα τον αστερωμένο ουρανό, τόσο τα φυλλοκάρδια μου φουρτούνιαζαν. Ξέσπασα ξάφνου σε αναφιλητά.

Η θεια μου έβαλε το κεφάλι μου στον ώμο της, κι ακούμπησε το χέρι της στα μαλλιά μου. Το σώμα της ξέχυνε μια ζέστα, περισσότερη παρά ανθρώπου. Κάτι μέσα της μουρμούριζε, κάτι έβραζε. Ο ώμος της ήταν μαλακός σα να 'χαν λιώσει τα κόκαλα κάτω από τη σάρκα.

— Κλάψε τον, γιε μου. Δεν είναι ντροπή! Κι εγώ τον κλαίω... Αν δεν βρέξει, δεν ξαστερώνει!

Πόση ώρα τον κλαίγαμε, δεν ξέρω. Μπορεί και ν' αποκοιμήθηκα. Η θεια ψιθύριζε στο αυτί μου ένα παραμύθι:

— Ήτανε μια φορά ένας ζευγάς που είχε δυο καματερά. Δυο κλέφτες πήγαν και του τα 'κλεψαν. Μα εκείνος τους παίρνει του κυνηγού, ακλουθιά καταπόδι η γυναίκα του, με το μωρό τους στην αγκάλη της, και παραπίσω ο υπηρέτης... Τους βλέπεις που τρέχουν εκεί πάνω;

Μου έδειχνε στο μεσούρανο ένα συμπεθεριό άστρα, όπου ξεχώρισα το ζευγάρι τα καματερά, τους δυο κλέφτες, αποπίσω το ζευγά με τη γυναίκα του (μα το μωρό δεν το ξεχώρισα), και παραπίσω τον υπηρέτη.

— Αυτά τ' άστρα, παιδί μου, τα λέμε Εφτά Αδέρφια. Μα τα λένουν κι Αναποδοκάραβο, γιατί αν κοιτάξεις μόνο τα μπροστινά, μοιάζουν με καράβι αναποδογυρισμένο. Τα λένουν κι Αλετροπόδα, γιατί μοιάζουν

και με αλέτρι... Βλέπεις τη χερολάβα, το σταβάρι και το ποδάρι του αλετριού;

— Τα βλέπω.

— Τα λέγουν κι Αμάξι του Δαβίδ, επειδή μοιάζουν και με αμάξι. Το βλέπεις το τιμόνι και το κασόνι; Ζερβά είναι το τιμόνι, δεξιά το αμαξοκούτι.

-Ναι! Ναι!

Σκούπισα τα μάτια μου με τα χέρια μου να βλέπω καθαρότερα.

— Τώρα, γύρισε να δεις τον Ιορδάνη Ποταμό! Αυτός κυλάει τα νερά του από τη μια στην άλλη μπάντα του ουρανού. Ένας βοσκός με τους δυο σκύλους του, — τους βλέπεις, τον ένα μπροστά και τον άλλο πίσω;— βιάζεται να περάσει τον Ιορδάνη να πιάσει την αίγα με τα δυο ριφάκια της, που πέρασε αυτή τον ποταμό και τρέχει για τη μάντρα της... Αν η αίγα προλάβει να μπει στη μάντρα της, τότε θα χαλάσει ο κόσμος...

Μου γύρισε το πρόσωπο στο νοτιά:

— Τώρα θα δεις μια συναστεριά, μεγάλη σαν αντρειωμένο δέντρο! Η φυλλωσιά του φουντώνει στο μεσούρανο, κι η ρίζα του βυζαίνει μες στη γης. Πώς λένε το δέντρο δεν το ξέρω, χώρια από τα δυο άστρα που λάμπουν χαμηλά. Αυτά είναι τα Γκαλονόμια. Όταν τα δει ο βοσκός να κλίνουν κατά τον Ψηλορείτη, ξέρει πως είναι η ώρα ν' αρμέξει τα γαλάρια του... Απ' εδώ μεριά, στον πουνέντη, κοίτα ένα άστρο λαμπερό! Είναι ο Αποσπερίτης, το γλυκό το ασημοκάντηλο. Αυτός ο άλλος είναι ο Γελάστερας (όνομα και πράμα: να τον κοιτάς ν' ανοίγει η καρδιά σου), και παρέκει ο Κορνιζάτος ο Σταυρός: ένα χωριό με τα λυχνάρια του...

Ονόμασε κι άλλα μερικά, που δεν τα κράτησα, ακόμα και κείνα που τα περίμενε να βγούνε τα μεσάνυχτα, όπως την Πούλια, τους Τρεις Μάγους και το Νυχτοκόπο. Η φωνή της με είχε πάει σ' άλλον κόσμο: δεν ήταν γέλασμα του νου, τον είχα αποπάνω μου! Τα πολυκάντηλά του κρέμονταν στο κεφάλι μου, άλλα ξεροσπίθιζαν κι άλλα σταλοχύναν. Ο Ιορδάνης τα πόντιζε από βοριά ίσαμε νοτιά, τα έκανε

να τσιτσιρίζουν στα νερά του. Αμάξια, ζευγάδες, βοσκοί, καματερά, γίδια, μανάδες, διάβαιναν από πάνω μου τυλιμένα στο χρυσάφι. Ένα όνειρο!

— Θαρρώ πως μου κοιμήθηκες!

«Μήπως κοιμήθηκα κιόλας; Γιατί δεν πονάει η καρδιά μου; Γιατί στεγνώσανε τα μάτια μου; Ποιο βοτάνι με πότισαν;»

Έβαλα τα δυνατά μου να ξαναβρώ τον πόνο μου. Θέλησα κιόλας να δείξω πως ήμουν ξυπνητός σαν πρώτας:

— Θείτσα! Τι είναι κείνο που μου κρύβεις;

Την κατάλαβα που ξεροκατάπие (είχα ακόμα το κεφάλι μου στον ώμο της).

— Μπα! Δε σου κρύβω τίποτα...

Η γνώμη της ζυγάρισε μια στιγμή. Ύστερα είπε λυτρωμένη:

— Τώρα που έχουμε τον ουρανό αποπάνω μας, μπορώ να σου το πω. Ό,τι είναι της μοίρας σου, γιατί να σου το στερήσω;

Ένωσα ένα σύγκρυο. Κάτι μου είπε πως κείνη την ώρα αποφασιζόταν η ζωή μου.

— Πες μου το λοιπόν! Μη με παιδεύεις.

Έτρεμα ολόκορμος.

— Τώρα, οι Σπιθούρηδες μελετούν να σκοτώσουν εσένα!

— Να με σκοτώσουν;

— Θέλουν να πάρουν πίσω το αίμα.

— Δε χόρτασε η ψυχή τους;

— Όχι. Φοβάσαι;

— Δεν ξέρω.

Η θεια μου χάιδευε το κεφάλι. Τα δάκρυα ξανάρθανε στα μάτια μου:

— Λες να με σκοτώσουν;

- Πρώτα θα περάσουν πάνω απ' το κουφάρι μου.
- Δε φοβάσαι;
- Εγώ να φοβηθώ; Εγώ 'μαι γριά και ξεκληρισμένη. Εσύ να ζήσεις!
- Εγώ τον φοβούμαι το θάνατο.
- Μήδε συ μην τον φοβάσαι! Όσο τον νιώθουμε από πάνω μας, ξέρουμε τι έχει αξία στη ζωή και τι είναι για πέταμα. Βαστάει μια λαμπάδα και μας φέγγει.
- Μα εσύ μου είπες πως έρχεται με το δρεπάνι του.
- Έτσι έρχεται όταν είναι να θερίσει. Ως την ώρα εκείνη, λάμπει σαν τον ήλιο!

14

Σαν πέρασαν τα νιάμερα, θυμήθηκα να κάμω τη βίζιτα του Νταμολίνου. Η θεια μου δεν είπε όχι, μα μήδε με παρακίνησε.

— Μια και θα περάσεις μπρος από την πόρτα του παπα-Γιάννη, έμπα να του πεις μια καλημέρα, μου είπε μονάχα όταν έφευγα.

Τον βρήκα να κάθεται στην πολυθρόνα του, κι η γριά του να στέκει αποπίσω και να του χτενίζει τα μαλλιά του.

Με είδε που ξαφνιάστηκα:

— Έχουνε πιαστεί τα χέρια μου, δεν μπορώ να τα σηκώνω παρ' όσο χρειάζεται για να εύχουμαι.

Η παπαδιά του έκαμε για κότσο ένα κρεμμύδι, και του έβαλε στο κεφάλι τον καλογερόσκουφο. Ο παπάς τον έγειρε δεξιά. Με κείνο το τίποτα, το γεροντικό του πρόσωπο ζωντάνεψε:

— Για πού το 'βαλες; Σε βλέπω συγυρισμένο.

— Πάω στου κύριου Νταμολίνου, που ήταν φίλος του πατέρα μου.

— Να τον προσέχεις. Είναι μασόνος.

— Τι θα πει μασόνος;

— Μήδ' εγώ δεν καλοξέρω. Μα μου μυρίζει ανταρσία.

Δεν είπαμε περισσότερα κείνη τη μέρα.

Το σπίτι που 'χε νοικιασμένο ο Νταμολίνος ήταν ένα παλιό αρχοντικό στην άκρη του χωριού. Έμπαινες κι εδώ από μίαν αυλόπορτα, μα η αυλή ήταν πολύ μεγαλύτερη απ' το συνηθισμένο, και στρωμένη με μάρμαρα αντίς χοχλάδια. Από κάτω θα είχε στέρνα, γιατί κουφοβροντούσε όταν περπατούσες. Δεξιά στον τοίχο είχανε κάτι χτιστά πεζούλια για να πατούν και να καβαλικεύουν, κι αποπάνω μερικούς χαλκάδες για να δένουν τ' άλογα. Στο ζερβό σου χέρι είχε το κατώι, όπου ήταν το κελάρι κι η κουζίνα, και μίαν πέτρινη σκάλα που σ' ανέβαζε στο ανώι. Εκεί μένανε τ' αφεντικά.

Ανέβηκα την πετρόσκαλα, κι ήμουν έτοιμος να χτυπήσω την πόρτα, οπότεν άκουσα από μέσα μια φωνή γυναίκας, που μου φάνηκε πως τη γνώριζα. Δεν ξεκαθάρισα τα λόγια, μα ένας άντρας αποκρινόταν καθαρά:

— Ανοησίες! Όταν περάσει μια γυναίκα από το κρεβάτι του άντρα, αφήνει κάτι περισσότερο από μια ξανθή τρίχα.

— Μα βρήκα και χτες και σήμερα. Δε με γελάς! Έχεις και κείνη και μένα!

Η πόρτα άνοιξε με βια, βρέθηκα μύτη με μύτη με την Κοκκινοχειλού.

— Τι γυρεύεις εδώ; με ρώτησε, μαλακώνοντας όσο μπόρεσε τη φωνή της.

— Ήρθα για βίζιτα.

Μου έκαμε τόπο να περάσω. Δεν πρόλαβα να συλλογιστώ το ξάφνιασμά μου.

Ο κύριος Νταμολίνος ήταν ορθός στη μέση μέση της σάλας. Ό,τι θα 'χε γυρίσει από τον πρωινό του περίπατο, γιατί κρατούσε ακόμα το

καλαμένιο μπαστουνάκι του, και τα παπούτσια του ήταν σκονισμένα. Φορούσε ένα καφετί σακάκι, κουμπωμένο ίσαμε πάνω στον κόμπο της γραβάτας, κι ένα στενό πανταλόνι μ' ανεβατές ρίγες που είχε το χρώμα του μελιού. Θαρρώ που ταραχτήκε λίγο όταν με είδε, μα δεν το 'δειξε.

— Ω! Καλώς το παλικάρι! Βλέπω δε με ξέχασες.

Δώσαμε τα χέρια.

— Σ' έφερα στο νου μου κάμποσες φορές αφότου ανταμωθήκαμε. Έμαθα πως έχεις στενοχώριες.

«Εγώ στενοχώριες;» Περισσότερο μου φάνταξε πως μου φερνόταν σα να 'μουν άντρας.

— Δεν έχω στενοχώριες, εξόν αν θέλετε να πείτε το πένθος μας.

— Όχι. Το πένθος βέβαια είναι πολύ περισσότερο από μια στενοχώρια. Θέλω να πω την ανησυχία για τις φοβέρες τους.

— Που λεν πως θα με σκοτώσουν, τώρα που χάθηκε ο Λευτέρης μας;

Ένωσα περήφανος που ήξερα το μυστικό και μπορούσα να μιλώ σαν άντρας.

— Αυτό εννοούσα.

Μ' έβαλε να καθίσω αντίκρυ του, πλάι στο παράθυρο που έβλεπε στη δημοσιά. Πρόσεξα που η αντηλιά τον ενοχλούσε, όμως μου έδωσε το μέρος που το προφύλασσε η κουρτίνα. Θα 'λεγες πως ήθελε να βλέπει τι γίνεται έξω.

— Είναι απάνθρωπο να βασανίζουν έτσι ένα παιδί, είπε με συμπάθεια.

— Μα εγώ δε φοβούμαι να πεθάνω! (Είχα συγχυστεί που με είπε παιδί.)

— Θα 'πρεπε να φοβάσαι. Οι ζωντανοί είναι καλύτερα από τους πεθαμένους.

— Ω! Μπορεί κι οι πεθαμένοι να νομίζουν πως είναι καλύτερα από τους ζωντανούς.

Μίλησα έτσι επειδή συλλογίστηκα τη μάνα μου, που διάλεξε μονάχη της το θάνατο.

— Η γνώμη μου δυνάμωσε από κάτι που διάβασα, αποκρίθηκε, δείχνοντας κάτι ράφια με βιβλία. Οι πεθαμένοι δεν ξέρουν παρά ένα πράμα: πως είναι καλύτερα να 'σαι ζωντανός.

Μια ανατριχίλα έτρεξε τη ράχη μου:

— Η θεια μου λέει πως ο θάνατος βαστάει μια λαμπάδα και μας φέγγει στη στράτα μας.

— Μπορεί να 'χει δίκιο... Έχει δίκιο! Μα ποιος θέλει τη στράτα του από δω ίσαμε κει;

Έδειξε, καθώς το 'λεγε, το κομμάτι τη δημοσιά που 'χε μπρος στα μάτια του: δεν ήταν περισσότερο από διακόσιες δρασκελιές ως εκεί που έστριβε για τη θάλασσα.

Από κείνην τη στροφή, πρόβελνε με βια την ώρα αυτή ένα μαύρο αλογάκι, μ' ένα αναμαλλιασμένο κορίτσι καβαλαριά στη σέλα του. Ο κύριος Νταμολίνος το 'δε μες στα μάτια μου προτού το πάρει είδηση ο ίδιος.

Το αλογάκι ζύγωνε στο σπίτι. Ακούστηκαν οι αμπάρες που 'πεσαν στην πόρτα. Η αυλή αντιδόνησε από τα πέταλα.

— Είναι η ανιψιά μου η Αλίκη. Γυρίζει απ' το μπάνιο, είπε ο κύριος Νταμολίνος και σηκώθηκε.

Ένα κορίτσι μπήκε σαν άνεμος στην κάμαρα. Πρόλαβα να δω τα κοκκινόξανθα μαλλιά της και να προσέξω πως φορούσε πανταλόνια, μ' ένα πράσινο μπλουζάκι, ανοιχτό ως το μεσόστηθο. Στο χέρι της κρατούσε ακόμα το μαστίγι.

— Μπονζούρ, Ντα! είπε στο θείο της.

— Καλημέρα, Αλίσ. Να σου παρουσιάσω το φίλο μου το Γιωργάκη.

Μου έδωσε το χέρι της μ' έναν τρόπο σα να 'ταν έτοιμο να πέσει κι έπρεπε να προλάβω να το πιάσω:

— Είσαι από την πόλη;

Από το ρώτημά της, δεν ήταν δύσκολο να μαντέψω πως ποθούσε ν' ακούσει ένα ναι. «Βρήκα έναν άνθρωπο από τον κόσμο το δικό μας, δεν είν' έτσι;» Αυτό ήθελε να πει.

— Όχι, είμαι χωριάτης.

Το 'πα χωρίς να πονηρευτώ, μονάχα γιατί το ένιωσα έτσι μέσα μου.

— Μα, μου φαίνεται, δεν είναι πολύς καιρός που ήρθες στο χωριό, είπε ο κύριος Νταμολίνος με κάποια αυστηρότητα.

Ένιωσα τ' αυτιά μου να με καίγουν.

— Είμαι χωριάτης! είπα με πείσμων πατέρας μου γονοκρατιέται από δω.

— Ντα, πώς πήγε ο περίπατος; Εγώ κολύμπησα μισή ώρα ακριβώς. Η θάλασσα ήταν σαν άγραφη σελίδα.

Είχε στραφεί στο θείο της, έκανε πως δε με ήξερε. Περισσότερο κι από την όψη της, με ξάφνιασαν τα λόγια της. Ποτέ δεν είχα μετρήσει με το ρολόι το κολύμπι μου. Κι η θάλασσα άγραφη σελίδα!...

— Τη γέμισες με τα ιερογλυφικά σου, απόσωσε ο θείος.

— Εγώ πρέπει να πηγαίνω, είπα και σηκώθηκα.

— Όχι, μη φεύγεις! έκαμε η Αλίσ, και μ' έπιασε απ' το μπράτσο. Θα πάμε μαζί περίπατο. Κάνω κάθε πρωί μερικά βήματα έπειτα απ' το μπάνιο.

— Φοβούμαι πως δε με παίρνει η ώρα.

— Εδώ να κοιτάζεις την ώρα! είπε και μου έδειξε το στήθος της.

Τότε μονάχα παρατήρησα πως κάθε κουμπί πάνω στο μπλουζάκι της ήταν ένας αριθμός· από το ένα ίσαμε το έξι.

Δεν μπόρεσα να κρύψω το ξάφνιασμά μου. Εκείνη χαμογέλασε:

— Ακούεις από κάτω το τικ-τακ;

Αυτό δε μου άρεσε. Είχα πια συνηθίσει σ' άλλη γλώσσα. Μα κάτι σκοτεινό μέσα μου αναγάλλιασε.

Η Αλίσ στριφογύρισε στις φτέρνες της σα σβούρα. Πήδησε ως την πόρτα που έβγανε στο πλαϊνό δωμάτιο:

— Θα βάλω μια φούστα, κι έρχουμαι...

— Να τη φοβάσαι, μου είπε ο κύριος Νταμολίνος όταν βρεθήκαμε μονάχοι· ανήκετε σε διαφορετικά ζώδια.

«Τι θέλει να πει;»

Θυμήθηκα μονομιάς τ' άστρα που μου 'χε μάθει η θεια μου. Γύρεψα να πω κάτι ταιριαστό, μα δε μου ήρθε τίποτα στη γλώσσα.

— Πάμε! φώναξε η Αλίσ γυρίζοντας.

Με τραβούσε από το χέρι. Η φούστα της ανέμιζε πάνω από κάτι ψιλοκαμωμένα γόνατα, που τα 'χε κοκκινίσει ο ήλιος.

— Ωρβουάρ, Ντα! είπε απάνω στο κατώφλι, και τον κοίταξε με μάτι όλο φλόγα.

— Μην αργήσεις, Αλίσ. Θα παίξω λίγο φλάουτο ώσπου να γυρίσεις.

Πήραμε το δρόμο που είχα διαβεί με τη θεια και τις άλλες μανάδες, όταν πήγαμε να τηράξουμε τη θάλασσα. Καταμεσής στο χαμοβούνι, το μονοπάτι έκανε ένα ζωνάρι: ήταν ένας όμορφος περίπατος, όλο μυρτιές κι άγρια κυπαρίσσια. Χαμηλότερα, στη ρίζα, ένας μουλαρόδρομος έκανε κι αυτός το γύρο του λόφου, κι ύστερα έφευγε πέρα για τα βοσκοτόπια.

— Πόσων χρονών είσαι; με ρώτησε η Αλίσ.

— Δεκαπέντε (έβαλα ένα περισσότερο).

— Δείχνεις δεκαέξι. Είμαι ένα χρόνο μεγαλύτερη από σένα.

— Αυτό δεν έχει σημασία. Μπορεί να γνωρίζω περισσότερα.

Ήθελα να πω τις πίκρες που είχα σύρει.

Γέλασε με την καρδιά της. Περπατούσα μπροστά από κείνην, κι αυτό με αλάφρωνε, γιατί δεν έβλεπε το αίμα που μου έκαιγε το πρόσωπο. Μ' από την άλλη μεριά, τι κακοτυχιά να μην την έχω μπρος μου, να την κοιτάζω δίχως να το ξέρει! Η γλώσσα μου μ' έτρωγε να της πω πόσες φορές με ρήμαξε ο Χάρος και πως μ' είχανε τώρα στην μπούκα του τουφεκιού.

Μα δεν πρόλαβα. Ένα κοπάδι πρόβατα διάβαινε κάτω στο μουλαρόδρομο, ένα κοπάδι πολυκέφαλο σα στράτεμα. Ομπρός πήγαινε ο μπροσταρόκριος με την κουδούνα του, ένα θεόρατο ζώο με γυριστά κέρατα, κι από κοντά δυο τρία μικρότερα γκεσέμια, με τα κουδούνια τους κι αυτά, και παραπίσω το χοντρό ασκέρι. Θα 'ταν κανένα τσελιγγάτο που πήγαινε να ξεκαλοκαιριάσει σε ψηλότερες βοσκές, γιατί έβλεπες ν' ακλουθούν, μες στον κορνιαχτό, οι φαμελιές των τσοπάνων καβάλα στα μουλάρια, τρία τέσσερα βασταγερά φορτωμένα τα χαλκώματα, οι σκύλοι, κι οι ίδιοι οι τσοπάνοι, που παρατρέχαν τη συνοδεία ακροπατώντας την πλαγιά...

Τι θάμασμα ήταν εκείνο! Μου φάνηκε πως έβλεπα ολάκερη πολιτεία να παίρνει τις στράτες παγγενιά. Μιαν Έξοδο! Μέσα μου πρέπει να ξύπνησαν εικόνες από παμπάλαιο καιρό, που είχαν ταραξει τους προγόνους κι είχαν κατασταλάξει στη μνήμη του παιδιού τους. Ένας σαρκικός κόσμος, γνώριμος κι αγαπημένος, γεμάτος αχό και μυρουδιές, με κουτουλούσε σαν κριάρι στο μεσόφρυδο.

Στράφηκα στην Αλίσ, θέλοντας να της δείξω το κοπάδι μου, να την κάμω να θαμαστεί το βιος μου. Δεν ήμουνα χωριάτης; Της το 'χα πει δυο φορές απανωτά!

Την είδα να έχει γυρισμένη τη ράχη της στο στράτεμα, και να μαζεύει κάτι λουλουδάκια, που τα γύρευε ανάμεσα στις μυρτιές... «Είναι κουφή; Δε βλέπει πέρα από τη μύτη της; Το κάνει επίτηδες;» Περίμενα ν' ανοίξει η γης να την καταπιεί, να της ρίξει ο ουρανός τ' αστροπελέκια του. Αυθαδίασε ποτέ πλάσμα στο Δημιουργό του με

τέτοιον τρόπο; Αρνήθηκε ποτέ κανείς τη Δημιουργία με τέτοια έπαρση;

Γύρισα το πρόσωπό μου στο κοπάδι, θέλοντας να του γυρέψω συχώρεση γι' αυτό που έγινε. Τα πρόβατα διάβαιναν, στριμωγμένα το ένα πίσω στ' άλλο, κουνώντας ρυθμικά τις κεφαλές τους, και τα μάτια τους δε βλέπαν τίποτα μπροστά τους, χιλιάδες μάτια που λάμπανε σα βόλοι από γυαλί... Ένας ποταμός τυφλά μάτια αντιδιάβαιναν την τυφλαμάρα του ανθρώπου!

Πρέπει να έτρεμα ολόβολος:

— Δεσποινίς Αλίκη!

— Λέγε με Αλίσ. Τώρα είμαστε φίλοι, μου αποκρίθηκε αφρόντιστα, δίχως να στραφεί.

— Αλίκη! Δεν το βλέπεις το κοπάδι;

— Παρακολουθώ μια σκέψη μου.

— Ποια σκέψη; ρώτησα γεμάτος αγωνία, νιώθοντας μια ακατονόμαστη δύναμη να μου εναντιώνεται.

— Ω! Ποια σκέψη; Δεν έχει σημασία. Φτάνει που η σκέψη μου έχει ένα απόρθητο καταφύγιο.

Έδειξε το μέτωπό της. Μέσα στο μαυράδι του ματιού της, χόρευε η φλόγα που είχα δει πρωτύτερα.

— Είσαι ο Σατανάς! της είπα αποκαμωμένος.

— Μη μεγαλοποιείς! Είμαι ένας νους που αρνιέται όσα βλέπει... Αν δεν ήσουν χωρικός, θα καταλάβαινες.

— Εσύ, από κει που έρχεσαι, δεν μπορείς να καταλάβεις τον κόσμο το δικό μου!

— Έχεις δίκιο. Ανήκουμε σε διαφορετικούς αστερισμούς. (Είχε άραγε ακούσει τι μου είπε ο θεός της;) Γιατί θυμώνεις;

— Ήμουν έτοιμος να σ' αγαπήσω.

— Να μ' αγαπήσεις! Γιατί Όχι; Ξέρω ένα παραμύθι όπου το βασιλόπουλο της Φωτιάς ερωτεύεται τη βασιλοπούλα του Νερού. Δεν μπορούν ποτέ ν' αγκαλιαστούν!

Κάθισε κατάχαμα, σήκωσε τη φούστα της πάνω από τα γόνατα:

— Δεν έχω απέεεραντα πόδια;

Θα την έλεγα κοντούλα, μα τα λιγνά της πόδια, με τα φτενά τους μηλογόνατα, μοιάζανε κιόλας μακριά.

— Είναι τα ομορφότερα πόδια που είδα στη ζωή μου! (Δεν είχα δει άλλα σε παρόμοια περίπτωση.)

— Λοιπόν μ' αγαπάς;

— Σ' αγαπώ σαν τον ουρανό!

— Α, τι παιδί που είσαι!... Είσαι ένα παιδί!

Τινάχτηκε πάνω στα πόδια της, και ξαναπήρε το μονοπάτι που έκανε το γύρο του βουνόπουλου.

Θαρρούσε πως θα την έπαιρνα αποπίσω σα σκυλί. Αμ' δε! Την αφήκα να φύγει μοναχή της. Ξάφνου — τι μ' έπιασε;— πήρα ανάτριχα την πλαγιά, μην ξέροντας καλά καλά μήδε εγώ ο ίδιος τι έκανα. Δρασκελίζα τα κοντόρεικα, πηδούσα από πέτρα σε πέτρα σαν το γίδι, ξέσκιζα τα πόδια μου στ' αγκάθια. Μα ξεβούνισα δίχως να κοπεί η ανάσα μου, κατρακύλησα την αποπίσω ράχη, πήδησα στο μονοπάτι. Η Αλίκη δεν είχε φτάσει ακόμα εκεί που βρισκόμουν. Πήρα κάτι βαθιές αναπνοές, συγυρίστηκα, και κίνησα κατά τη μεριά που θα ξεμπούκαρε... Ήμουν κι εγώ περίπατο, κι ανταμώναμε στη στράτα: αυτό ήτανε!

Είδα το σάστισμα στα μάτια της:

— Από πού ξεφύτρωσες;

Ήθελε να το κρύψει πως την ξάφνιασα, μα με τα μάτια της γύρευε ποιο λαγούμι είχα διαβεί. Κατάλαβε στο τέλος το κατόρθωμά μου.

— Είσαι τρελός!

— Εγώ τον τραγουδώ τον ανήφορο! (Θα το θυμάστε, αυτό μου το 'χε πει η θεια μου.)

— Δεν άκουσα τραγούδι.

— Θέλω να πω πως έχω πλεμόνια από στουρνάρι.

— Μα πώς εκφράζεσαι έτσι; Πού έμαθες αυτή τη γλώσσα; Είσαι στ' αλήθεια χωρικός;

Η καρδιά μου πήδησε στο στήθος μου. Τα μυαλά μου φτερακίσαν: «Το είδε επιτέλους πως δεν είμαι σαν τους άλλους!»

— Ας καθίσουμε. Κουράστηκα, είπε και κάθισε σ' ένα βράχιο, κάθισε κοντά μου.

Για να μην κατρακυλήσω, έπρεπε να την κρατώ σφιχτά από τη μέση. Δε μιλούσαμε.

— Παντοτινή μου! άκουσα να της λέει η φωνή μου. Ο λόγος είχε φύγει από τα χείλη μου χωρίς να το θελήσω. Βάσταξα τον ανασασμό μου και περίμενα.

— Είσαι ένα παράξενο αγόρι, μουρμούρισε.

— Μ' αγαπάς;

Μου έβαλε την παλάμη της στο στόμα μου:

— Μη μιλάς!

Εγώ της φιλούσα τα δάχτυλα που βρέθηκαν στα χείλη μου, και της έλεγα μ' όλο το πάθος που ήξερε η καρδιά μου:

— Παντοτινή μου, σ' αγαπώ!

Πέσαμε πάλι σε σιωπή. Ένωσα το σώμα μου να γίνεται σαν πέτρα: κάτι σκληρό, αδιαπέραστο, κι ακατάλυτο σαν την πέτρα. Μου φαινόταν πως μήδε το βόλι του φονιά μπορούσε πια να με περάσει. Ένας Θεός δυνατότερος από το Θάνατο έστεκε αποπάνω μου!

— Έχεις άλογο; ρώτησε ξάφνου η Αλίκη.

Αχ, να μπορούσα ν' αποκριθώ: «Έχω! Έχω! Έχω τ' ομορφότερο άλγο του κόσμου. Είναι ένας άσπρος άγγελος, και σου τον χαρίζω!»

— Όχι, δεν έχω. Εμείς είμαστε φτωχοί.

— Καλά. Θα ζέσω εγώ τον Αράπη στο αμαξάκι να πάμε στη θάλασσα οι δυο μας.

— Στη θάλασσα;!

— Τι; Δεν ξέρεις να κολυμπάς;

Στα μάτια μου άστραψαν τα κολύμπια μου. Χιλιάδες εικόνες χοροπήδησαν μπροστά μου. Μυριάδες στιγμές κατασταλάζανε σε τούτη τη στιγμή.

Πώς θα 'θελα να την κάμω να με δει μέσα στο μαγικό κρουστάλλι που κρατούσα! «Εγώ είμαι — θα της έλεγα— που βλέπεις να πέφτω κατακέφαλα απ' το βράχο, να παίρνω το μακροβούτι κάτω απ' τη σπηλιά, να λαχτίζω τα κύματα σαν άλγο!»

Η πρωτινή ζωή μου ξέσπαζε, περιχυμένη φως, μέσα στη μνήμη μου... Ένα αγόρι, που το γνώριζα καλά, αρμένιζε ανάσκελα στον αφρό, έχοντας αποπάνω του τον ουρανό. Έτρεχε ολόγυμνο στον άμμο, ρουσοκοκκίνιζε στον ήλιο σαν ψωμί, ξεδίψαζε στο πηγάδι του περιβολιού. Ένα κορίτσι, με μια ψάθα στο κεφάλι και με πόδια σαν κατσίκι, τραβούσε νερό με το γεράνι και του το 'χυνε στις φούχτες να πλυθεί. Μεσ απ' τα καλάμια πετιόταν ένα φυλακάρικο σκυλί, κουνούσε την ουρά του, και γαλίφιζε το αγόρι να μοιραστούν το ψωμοτύρι του. Εκείνο χωνότανε στ' αμπέλι που κατέβαινε ως το κύμα, τσιμπολογούσε τα σταφύλια, κι έγλειφε στις ρώγες τους το αλάτι. Ψαράδες περνούσανε μπροστά του, πλατσαρίζοντας στην παραφρή της θάλασσας, ψηλανασκουμπωμένοι βράκες και πουκάμισα, ζυγιάζοντας στα κεφάλια τους τα ψαροκόφια. Παρέκει κάτι φυσεκάδες ψήνανε τα ψάρια τους στη θράκα, περαστά στις καλαμόβεργες, κι η τσίκνα σου 'σπαζε τη μύτη...

Αυτή ήταν η θάλασσά μου εμένα ίσαμε τη μέρα που έχασα τον πατέρα και τη μάνα μου!...

Ένα γλυφό νερό μου ήρθε ανάλαιμα. Αυτή η αναγούλα μ' είχε κάμει ν' απαρνηθώ τη θάλασσα: να κάμω το τάμα στους πεθαμένους μου να μην ξαναβουτήσω στο νερό που έγινε ο τάφος τους...

— Λοιπόν; Θα πάμε μαζί στη θάλασσα;

Ποια ήταν η φωνή που με καλούσε; Πού με πήγαινε; Στην προδοσία ή στην αναγέννηση; Στην απιστία ή στο φιλιωμό με το Στοιχειό που απαρνήθηκα;

Αναρωτιόμουν σα να μετώριζε η γνώμη μου. Όμως ήξερα πως η απόφασή μου ήτανε παρμένη.

— Παντοτινή μου! είπα στην Αλίκη, πότε θα με πας στη θάλασσα;

— Θ' ακούσεις τις ρόδες του αμαξιού μπροστά στην πόρτα σου. Θα 'ναι ένα ξημέρωμα.

15

Τέσσερεις μέρες στη σειρά περίμενα το χάραμα: να σκάσει στην ανατολή ο Αυγερινός, να θολώσουν τ' άστρα — ν' ακουστούν οι ρόδες του αμαξιού στο καλντερίμι!

Οι νύχτες μου ήταν ταραγμένες. Τη μια, είδα στον ύπνο μου ένα κοπάδι πρόβατα, που τα είχανε σύρει πνιγμένα από τη θάλασσα και που τα έκαμαν, ωστόσο, να περπατήσουν στη στεριά τα μάτια τους ήταν πεθαμένα, ασάλευτα, και ανέκφραστα σαν το γυαλί... Την άλλη, είδα μιαν Αμαζόνα, σαν αυτές που ξέρουμε από το τσίρκο. Φορούσε ένα πράσινο μπλουζάκι, που άφηνε ασκέπαστο το στήθος της, κρατούσε στο χέρι ένα μαστίγι, και φώναζε «Χοπ! Χοπ!» σ' ένα ξυπόλυτο παλικάρι, ντυμένο στα σαλβάρια. Για να ξεφύγει το μαστίγι, το παλικάρι έτρεχε τριγύρω στο κορίτσι, μα κείνο το πρόφταινε και του κατέβαζε τις καμτσικιές στα καλάμια των ποδιών του. «Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα!» φώναζε η Αμαζόνα, και

στριφογύριζε και κείνη σαν τη σβούρα, πατώντας στο ένα της ποδάρι...

Απάνω στο κολατσιό, η θεια μου είπε:

— Θαρρώ πως σ' έχει ξελογιάσει η ανιψιά του Νταμολίνου.

— Εμένα;... Και τι σε νοιάζει;

— Το παιδί μου να μη με νοιάζει; Δεν ήρθε ακόμα η ώρα σου να γιοματίσεις θηλυκό. Γι' αυτό μπαίνω στη μέση. Ξέρεις τι λέει ένας λόγος; Το δαχτυλίδι θα διαβείς, αν θες να δεις την κόρη!

«Το δαχτυλίδι! Το δαχτυλίδι!» είπα μέσα μου. «Αυτό πρέπει να βρω να της το πάω!» Μα δε φανέρωσα το λογισμό μου.

— Δεν κοιτάζεις την Κοκκινοχειλού; έκαμα στη θεια μου.

Όλοι στο χωριό την ξέρανε γι' αγαπητικιά του πεθαμένου μας. Γι' αυτό, όταν του είπε στο σπίτι μας το μοιρολόγι, δεν έμειναν μάτια να μη δακρύνουν.

— Τι μπαίνει εδώ η Κοκκινοχειλού; ρώτησε μια στάλα αψόθυμα η θεια.

Της είπα τι πήρε το αυτί μου μπρος στην πόρτα του Νταμολίνου. Απόμεινε συλλογισμένη.

— Έτσι είναι τα περισσότερα θηλυκά, είπε ύστερα από λίγοι σηκώσουν στήθος, γυρεύουνε τον καβαλάρη τους. Εκείνους που φεύγουν τους ξεχνούνε.. Ήταν ανόργωτη όταν ήρθε ο Νταμολίνος. Τώρα εκείνος έκαμε την επιθυμία του, κι έπειτα την αποστράφηκε... Α, τη μωροπλανεμένη!

— Μπα! Δεν άκουσες που του έλεγε πως έχει μια ξανθιά;

Το είπα και σπαράχτηκε η καρδιά μου.

— Αμ' εκείνος τις έχει και τις δυο! Μια τη μέρα, μια τη νύχτα... Αυτή η μικρή μου φαίνεται φωτιά παραχωμένη.

— Όχι! Όχι! Η Αλίκη είναι ανιψιά του... Είναι όπως εμείς οι δυο!

Η θεια με κοίταξε στα μάτια. Δεν ήθελε να μου δείξει τη συμπόνια της, μα την κατάλαβα πως ήξερε τι γινόταν μέσα μου.

— Ου, καημένε! Λέγεις και ξελέγεις μοναχός σου. Μ' έκαμες και κολάστηκα. Το ξένο κορίτσι μήδε το 'χω ιδωμένο.

Η καρδιά μου πήγε στον τόπο της.

— Τους ανθρώπους, γυναίκες κι άντρες, απόσωσε η θεια, πρέπει να τους κοιτάζουμε με σέβας, και να μην τους βλάφτουμε, γιατί θα πεθάνουν και κείνοι σαν εμάς.

«Ωστε μπορεί και να πεθάνει;» Δεν το είχα στοχαστεί! Η λαχτάρα να τη δω φούντωσε στο σπλάχνο μου.

Ανασηκώθηκα από την καρέκλα μου χωρίς να το καταλάβω, χωρίς να βάλω στο νου μου πού πηγαίνω.

— Κάθισε. Μη φεύγεις. Όπου να 'ναι, θα χτυπήσει την πόρτα μας εκείνος ο δυστυχισμένος, και δε θέλω να 'μαι μοναχή.

Ήθελε να πει ένα Βούλγαρο αιχμάλωτο που ερχόταν στο χωριό ταχτικά κάθε Τετάρτη. Ήτανε σακάτης, δεν μπορούσε να δουλέψει, και τον άφηναν να θυροκουρταλεί για το ψωμάκι του.

— Πήγαινε ν' ανοίξεις. Να τος κιόλας!

Το σπίτι το μπούκωσε μια σιχαμερή μυρουδιά. Η θεια του έσπρωξε την καρέκλα να καθίσει, αφού πρώτας του έδωσε το χέρι της:

— Όρισε! Όρισε, καημένε!

Με το δάχτυλό της έδειχνε τα χείλη της, θέλοντας να του δώσει να καταλάβει πόσα πονετικά λόγια είχε να του πει, αν ήξερε τη γλώσσα του.

— Χριστός! Χριστός! έλεγε ο Βούλγαρος.

— Χριστός! Χριστός! αντιφωνούσε η θεια.

Κάτω από τ' όνομα της χάρης του, οι φυλές των ανθρώπων ήταν μια φυλή, οι εχτροί μονοιάζαν.

— Χριστός!

Έκοψε πάνω στο ψωμοσάνιδο δυο μεγάλες φέτες απ' το καρβέλι, πήρε ένα πήλινο πινάκι, που το 'χε σκεπασμένο στο ράφι, και τα 'βαλε μπρος στον ξένο, δίνοντάς του στο χέρι το πιρούνι.

Όσο εκείνος έτρωε, η θεια γύρευε με το μάτι τι είχε το σπίτι να τον αποχερίσει. «Είναι φτωχό το σπίτι μας, μα θα δεις πως το κατοικούνε χριστιανοί...» Κάτι τέτοιο ανάδευε στο νου της. Η αγάπη κι ο πόνος ξεχείλιζαν από το στήθος της:

— Αχ, γιε μου, να το 'ξερες πως έχω παιδί θαμμένο στον τόπο σου!...

Μιλούσε έτσι στον αιχμάλωτο, κι ας μην την καταλάβαινε.

— ...Άραγε θα το 'τρωγες τότε το ψωμάκι μου;... Καλύτερα που δεν μπορούμε να κουβεντιάσουμε. Μας φτάνει ο Χριστός!

— Το ξέρω, χαροκαμένη μάνα, το ξέρω... Και το τρώγω το ψωμάκι σου! είπε ο Βούλγαρος, σκουπίζοντας τα χείλη του.

Για μια στιγμή, το μάτι της θειας μου σκοτείνιασε. Τι ήταν αυτή η κοροϊδία; Καταλάβαινε ο ξένος τη γλώσσα μας και το 'κρυβε;

— Μη μου θυμώσεις, μάνα... Πρέπει να κρύβουμαι, να κάνω πως δεν καταλαβαίνω τ' άπονα λόγια που μου λένουν. Αλλιώς, πώς θα ζητιάνευα;... Μα το 'χα κάμει τάμα να φανερωθώ σε κείνην που θα μ' έλεγε παιδί της... Κρύβεται κανείς από τη μάνα του;

Η θεια μου γονάτισε μπρος στα πόδια του. Έσκυψε, του φίλησε τα γόνατα. Ο ξένος έχυνε δάκρυα ποτάμι κι αναλύγκιαζε σα σκύλος. Έλεγε πως δεν είχε τη δύναμη να σαλέψει από κει που βρέθηκε:

— Είχα Έλληνα αφεντικό εκεί που γεννήθηκα. Το μέρος το λέγαν Φιλιππούπολη, τον αφέντη μου Γεράσιμο. Τον είδα να τον σφάζουν στο ίδιο αίμα με τη γυναίκα του, μα κιότσεψα να πέσω μπρος στο μαχαίρι του φονιά... Γι' αυτό τώρα ζωντοκρύνουμαι.

— Αχ! Έχει στα μέρη σας τέτοια θεριά;

— Θεριά, μάνα, έχει παντού. Αυτά προκόβουν, οι αθώοι σφάζονται... Ώσπου να πέσει το θεϊκό σπαθί απάνω στα θεριά.

— Ο Μεγαλοδύναμος να το στείλει στα κεφάλια τους! Αν δεν κάνει η χάρη του για τους αθώους, ας κάμει για τις εκκλησιές και τα μοναστήρια του, που θ' απομείνουν ορφανά αν χαθούνε οι αθώοι.

— Μη χολοσκάς! Αυτοί 'ναι οι περισσότεροι. Όταν η ζυγαριά γυρίσει από το μέρος των θεριών, η Γης θα βουλιάξει· μια και κάτω. Μα μη σε νοιάζει! Η Γης — λέμε στην πατρίδα μου— είναι ένα δέντρο. Ο Διάβολος μοχτάει όλον το χρόνο να το κόψει. Μα όταν είναι πια στο τέλος και δεν του λείβεται παρά μια σκεπαρνιά, ο καταραμένος κουράζεται και κάθεται να ξαποστάσει. Τότε το δέντρο γιαίνει μονομιάς από τις πληγές του, και τινάζεται σαν πρώτας αντρειωμένο.

— Ο Θεός να γλυκάνει τα χείλη που ξέρουν να παρηγορούν! είπε η θεια, και σηκώθηκε στα πόδια της. Η χάρη του σ' έστειλε σήμερα στο σπίτι μας να μας διδάξεις την αγάπη.

— Η αγάπη, καλότυχη, είσαι εσύ η ίδια. Γι' αυτό, το ψωμί σου, ας είναι και λιγοστό σαν το αντίδωρο, χορταίνει εκεί που θα το δώσεις. Κάθε φορά που ήρθες στα τσαντήρια μας, η Πείνα πήρε στράτα κι έφυγε από την άλλη μεριά.

— Βλέπεις πως είμαι αμαρτωλή; Πάνε τόσες μέρες που δε σας θυμήθηκα... Είναι γιατί φοβήθηκα το χωριό...

Πρώτη φορά το άκουγα, πως το χωριό δεν το καλόβλεπε να πηγαίνει ψωμί μια χαροκαμένη σε κείνους που χάσαν το παιδί της.

Ο Βούλγαρος έκαμε να φύγει. Τώρα τον έβλεπα σε τι κουρέλια ήταν τυλιμένος. Ήτανε το δίχως άλλο αγουρογερασμένος: δεν είχε μηδέ μιαν άσπρη τρίχα. Μα το κορμί του το σάπιζαν οι πληγές, στο κάθε του σάλεμα βογκούσε.

Η θεια μάζευε αρπαχτά μερικά πράματα και τα 'ριχνε σε μια μαντίλα. Το μάτι μου πήρε κάτι παξιμάδια, λίγα ξερά μύγδαλα κι ένα κομμάτι σαπουνι.

— Πάρε τα, γιε μου. Και να 'ρχεσαι να μας βλέπεις! Μην περιμένεις να γενεί Τετάρτη.

Τώρα ήταν η σειρά του ξένου να γονατίσει μπρος στη θεια μου. Εκείνη του έφευγε, κι αυτός την ακλουθούσε. Τα πέταλα από τα

γόνατά του δεν ακούστηκαν, γιατί τα 'χε φασκιωμένα στα κουρέλια θα 'ταν και κείνα πληγιασμένα.

Ο ξένος μας είχε διδάξει την αγάπη. Δεν το είπε η ίδια η θεια μου; Δε γύρευα άλλο μάθημα! Τώρα λαχταρούσα να 'ρθει η ώρα να δείξω στην Αλίκη πως ξεσκόλισα, σαν το παιδί που το αποβαγγέλισε ο δάσκαλος και τρέχει να το πει της μάνας του. Μα είχα να περιμένω ως το άλλο χάραμα! «Κι αν δεν έρθει;»

Οι ώρες μου φάνηκαν αιώνες. Το κοντόβραδο, πήγα στη βρύση του χωριού. Έφεραν πάλι το άσπρο άλογο να το ποτίσουν. Απόψε το καβαλίκευε ένα μικρότερο παιδί, που δεν είχε μήδε τα χρόνια τα δικά μου. Τα σκέλια του δεν έφταναν ν' αγκαλιάσουν τη ράχη του ζωντανού, γι' αυτό είχε σουρθεί μπροστά μπροστά, στο γέννημα της χαίτης, και την κρατούσε σφιχτά με τα δυο του χέρια. Το άτι σήκωνε έτσι απάλαφρα το αγόρι, όπως ο Άγιος Χριστόφορος τον άπλερο Ιησού. Η σιγαλιά το είχε και σήμερα ζωσμένο ακόμα και τα που λιά είχανε σταματήσει το τσιρομαχητό τους, καθώς όταν είναι συλλογισμένος ο ουρανός κι έτοιμος να βρέξει. Το άλογο χορτάστηκε μες στο νερό, κι όμως δεν έβγανε όξω το μουσούδι του. Ρουφούσε και φυσούσε με τα ρουθούνια του, ανοιγόκλεινε τα σαγόνια του και σούσε τα μαλλιά του. Το νερό το 'παιρνε για ζωντανό: μια στιγμή του γελούσε μες από τη γούρνα ένα όμορφο άλογο, κι ύστερα το 'βλεπε να γίνεται κομμάτια. Ξάφνου όρθωσε πάνω το κεφάλι του, τσούλωσε τ' αυτάκια του, και χλιμίντρισε έτσι γάργαρα σα να 'χε σειστεί ο πολυέλαιος της εκκλησιάς. Έγραψε πάλι ένα δοξάρι καθώς έφευγε, κατρακύλησε τη ρεματιά, γρηγόρισε το πάτημά του στον ανήφορο... Κι απέκει, το είδαμε ξανά να πιλαλάει μπρος στο θεμέλιο τ' ουρανού και πες ν' ανεβαίνει τη μαλαματένια σκάλα του...

— Βλέπω, Γιωργάκη, πως είσαι εραστής της ομορφιάς...

Γνώρισα, προτού γυρίσω το κεφάλι μου, τη φωνή του κυρίου Νταμολίνου. Κλονίστηκα στα πόδια μου: «Εραστής της ομορφιάς! Το ξέρει λοιπόν πως αγαπώ την Αλίκη;»

Μου άγγιξε με το χέρι του τον ώμο: δε μ' εχτρευόταν! Στα μάτια μου πρέπει να διάβασε το συνέπαρμά μου.

— Χαίρουμαι που σ' αρέσουν τ' άλογα. Θα κάμεις άξιο καβαλάρη... Μα τούτο το άλογο δεν είναι ζώο. Είναι σύμβολο!

— ...

— Θέλω να πω, πως το χωριό έχει ένα βασιλιά. Αν τότε χάσουνε καμιά φορά, θα καταλάβουν μονομιάς πως ζούνε πίσω από τον ήλιο.

Μιλούσαμε βαδίζοντας. Ο κύριος Νταμολίνος περπατούσε στητός καθώς λαμπάδα. Το καλαμένιο μπαστουνάκι του, το 'χε κάτω απ' τη μασκάλη του.

— Επιτρέπετε να σας ρωτήσω τι κάνει η ανιψιά σας;

— Μπράβο! Βλέπω δε λησμόνησες τους τρόπους της πολιτείας... Είναι λίγο άρρωστη. Έμεινε στο κρεβάτι. Γι' αυτό δεν ήρθε να σε πάρει για τη θάλασσα.

Πρέπει να έδειξα το ξάφνιασμά μου.

— Ω! Έχει την έγκρισή μου. Έβαλα να διορθώσουν το καμπριολέ. Ήταν σε αχρηστία τόσα χρόνια!

— Εσείς δε θα 'ρθετε;

Χαμογέλασε. Δεν είπε τίποτα.

Περνούσαμε μπρος από το σπίτι του παπα-Γιάννη. Λαχτάρισα μη με πάρει το μάτι του, ύστερα απ' αυτό που μου είπε για τον κύριο Νταμολίνο.

— Εδώ κάθεται ένας άγιος, είπε ο συνοδίτης μου.

— Ο παπα-Γιάννης! Τον γνωρίζω.

— Είναι ένας άγιος. Η θεολογία του μ' αφήνει σκεφτικό, αλλά τιμώ απεριόριστα τον άνθρωπο. Είναι ο στύλος του χωριού... Ο άλλος στύλος είναι η θεια σου η Ρουσάκη... Σου φαίνονται παράξενα όσα λέω;

— Όχι! Όχι! Συμφωνώ.

Μου φάνηκε πάλι πως χαμογέλασε:

— Είμαι βέβαιος πως συμφωνούμε σε πολλά. Υπάρχει κάτι που μας ενώνει.

«Τι εννοεί άραγε; Θέλει να πει τη φιλία του με τον πατέρα μου;»

Στο σοκάκι που διαβαίναμε, δυο άντρες μοχτούσανε σκυφτοί, κρατώντας ο καθένας τους από μια τσάπα. Ο ένας τραβούσε το χώμα σύρριζα στο ξεροτοίχι να σταματήσει το νερό της αμπολής, κι ο άλλος του έκανε κοίτη να το μπάσει στο περβόλι του.

— Ποτίζουνε κι οι δυο από το ίδιο αυλάκι: αυτό θα πει συναυλακάρηδες! έκαμε ο κύριος Νταμολίνος.

Μου φάνηκε σαν παραπετριά.

Φτάσαμε στην πόρτα του. Ένα φωτάκι έφεγγε σ' ένα παράθυρο, που το 'κρυβαν τα κλαδιά από ένα πλατάνι.

— Θέλεις ν' ανεβείς να πεις μια καλησπέρα της Αλίκης;

Ένωσα την καρδιά μου να κλοτσά ως το καρύδι του λαιμού μου.

— Όχι. Είναι αργά, νομίζω... Της εύχουμαι περαστικά.

Κάτι τρελό είχε περάσει μεμιάς απ' το μυαλό μου. Κάτι πολύ τρελό, που όμως ήμουν αποφασισμένος να το επιχειρήσω. Απόψε κιόλας!

— Τότε καληνύχτα, φίλε μου.

— Καληνύχτα.

Δώσαμε τα χέρια. Δεν τον κοίταξα στα μάτια.

Οι γειτόνισσες μας έκαμαν συντροφιά στην αποσπερίδα μας. Ο Τριφυλλιός ήρθε, σαν κάθε βράδυ, και πήρε το κανίσκι του.

Απομείναμε μονάχοι. Ακούσαμε την αμπολή να κακαρίζει απόξω από την πόρτα μας, τρέχοντας στα ποτίσματα της νύχτας. Μέσα στο σπίτι, σιγαλιά και καλοσύνη. Η θεια κουφάνοιξε την αυλόπορτα ν' ακούγεται καλύτερα το τραγούδι του νερού. Η δροσιά του μας χάιδευε τα μελίγγια, το μούρμουρό του ταξίδευε το νου μας.

— Η Μύραινα, είπε η θεια, μου έφερε, την ώρα που έλειπες, μια φωτογραφία του παιδιού μου. Την είχε κάμει μαζί με το δικό της όταν είχανε τα χρόνια σου.

Πήγε και πήρε από το τοιχοψάθι ένα χαρτονάκι φαγωμένο στις γωνιές, όπου ήταν κολλημένη μια καφετιά φωτογραφία. Δυο παλικαράκια, ντυμένα στην τσόχα και το σύρμα, στέκανε μπρος στην πλοκαριά ενός κήπου και χαμογελούσαν σε όσους τα κοιτάζαν. Εκείνος που πατούσε το ένα του ποδάρι, και τ' άλλο το 'χε φέρει άνεργο μπροστά του, και που 'χε το δεξί χέρι του στη μέση του, λυγίζοντας το κορμί του σαν κλωνάρι, ήταν ο Λευτέρης μας. Φορούσε το κεντημένο σταυρογέλεκο, την κρητικιά βράκα, τα ψηλά ποδήματα. Στο κούτελό του παίζαν οι κλωνίτσες απ' το μαύρο του μαντίλι, και το στήθος του το κόβαν σταυρωτά δυο αργυραλύσιδα: το ένα κρατούσε στην άκρη του ένα μαχαίρι με φηκάρι, και τ' άλλο ένα γκόλφι... Ήταν ο ίδιος εκείνος που πρωτόδα στο σπίτι μας στη χώρα. Το είδωλό μου!

Δεν αποχόρταινα να τον κοιτάζω. Ντρέπουμε να το πω: δε συλλογίστηκα πως ήταν πεθαμένος. Χαιρόμουνα τη λεβεντιά του σαν ένα πράμα αθάνατο, σαν ένα πρότυπο απαράμοιαστο.

— Ξέρεις πως του μοιάζεις; είπε η θεια.

— Ίσια κι όμοια! Εκείνος ήταν όμορφος.

— Κι εσύ 'σαι όμορφος... Μια μέρα, να βάλεις τη φορεσιά του να κάμεις μια φωτογραφία.

Ο νους μου πήγε στο σεντουκάκι που 'χα στην κάμαρά μου. Το είχα ανοίξει μερικές φορές, πασπάτεψα το θησαυρό μου, μα δεν τον έσυρα στο φως. Όσο ήταν ζωντανός ο ξάδερφός μου, τα πράματα ήτανε δικά του δεν έκανε να τ' αγγίζω. Αφότου πέθανε, ήταν ιερά: τα κοιτούσα κι ανατρίχιαζα.

Τώρα είχα την άδεια από τη θεια μου να τα βάλω απάνω μου, να τα στολιστώ, να γίνω δεύτερος Λευτέρης!

— Τι λες, Λευτέρη μου, δεν είναι ώρα να πλαγιάσεις;

Τινάχτηκα σα να με τρύπησε λεπίδι. Δεν ήταν η πρώτη φορά που η θεια μου λάθευε, μα τώρα ο λόγος της πρόλαβε το μυστικό μου. «Ναι! Θα τα φορέσω, απόψε κιόλας, — έλεγα κείνην τη στιγμή από μέσα μου, — θα γίνω σαν εκείνον... και θα πάω να ιδώ την ποθητή μου!»

— Ναι, ας πηγαίνω... Είναι ώρα. Όταν βρέθηκα στο ονταδάκι μου, κατέβασα την μπουκαπόρτα και τημαντάλωσα. Ξεφτίλισα την καντηλήθρα να μου φέγγει καλύτερα, και γονάτισα μπρος στο σεντουκάκι...

Τι να τα λέω; Θολώνουνε τα μάτια μου! Ήθελα να 'χω, την ώρα εκείνη, έναν ραφτάδικο καθρέφτη, να σταθώ μπροστά του, να θαμαστώ αυτό που έγινα. Έσκυφτα, λυγίζομουν, άγγιζα το πάτωμα, πηδούσα, κάθιζα στις φτέρνες μου, έκανα στριφτάλια με τα δάχτυλά μου... Χόρευα! Παίζανε τη λύρα σε κανένα δώμα, ή μου φάνηκε; Το λάλημά της μου έδινε φτερά. Πιάστηκα από το κάγκελο της γκλαβανής, τα τακούνια μου τσακμακίσαν στον αέρα.

— Μπρε Γιωργάκη! Τι κάνεις εκεί πάνω, κουλουμούντρες; άκουσα τη θεια μου να φωνάζει από κάτω.

«Γιωργάκη; Πάλι έσφαλε στο όνομα!»

— Όχι! Κυνηγιέμαι με τον Καρτσόνη.

Μ' ένα πήδημα, βρέθηκα διπλογόνατος στο στρώμα μου. Τα πόδια που είδα μπροστά μου, δεν τα γνώρισα.

Ήταν μακρύτερα απ' τα δικά μου, τα καλάμια τους τα βύζαιναν δυο ψηλά ποδήματα, και κάτω από τα γόνατα κρέμουνταν δυο φούντες. Έψαξα με τα δυο χέρια μου το σώμα μου. Στο στήθος μου έπιασα δυο σειρές κουμπιά, στρογγυλά σαν τα ροβίθια, μιαν αλυσίδα, κι ένα αργυρό κουτάκι που 'μοιαζε με φυλαχτό... «Ποιος είμαι; Πού 'ναι η φωτογραφία;»

Άνοιξα την πόρτα της ταράτσας. Ο ουρανός έπεσε απάνω μου σα να 'ταν κρεμάμενα νερά. Θα 'χε χασοφεγγαριά, τ' άστρα λάμπανε μεγάλα σαν αυγά. Πρόλαβα να γνωρίσω το Αναποδοκάραβο, που αρμένιζε μερικές οργιές πιο κάτω απ' το κορφούρανο. Κάποιος λυράρης έπαιζε, κιόλας, σε κανένα δώμα: το χωριό σώπαινε να τον ακούσει. «Θα 'ναι ο Κατσαδόρος, — είπα μέσα μου,— αυτός παίζει λύρα που χορεύουνε κι οι πέτρες.» «Έχει τους δαιμόνους κρεμασμένους στο δοξάρι του!» μου είχε πει η θεια μου μιαν άλλη νύχτα που τον ακούσαμε μαζί. Τώρα το 'βλεπα μονάχος μου: η λύρα ξέχυνε στη σκοτεινιά μάγια και γητέματα.

Νύχτα στοιχειωμένη! Ανοιχτή ώρα!... Ξεκόλλησα από το σπίτι μας, βούτησα μες στο μυστήριο. Από δώμα σε δώμα, έφτασα στην άλλη άκρη του χωριού, κουτούλησα σε μια δεντροφραγή που με χώριζε από ένα περιβόλι. Η σκοτεινάγρα της μ' έσκιαζε για μια στιγμή: μέσα στα κυπαρίσσια της χουχούτιζαν κάτι κουκουβάγιες. Πουλάκια και ζούμπερα τσίριζαν που πέθαιναν, εκείνα στα νύχια του αγριόγατου, ετούτα απ' το φαρμάκι του φιδιού. Καβάλησα το σαμάρι του μαντρότοιχου και σούρθηκα σιγά σιγά ως την άκρη του. Πήδησα στο δρόμο, βρέθηκα μπρος στο σπίτι της ποθητής μου.

Το πλατάνι έκανε μια σκάλα ίσαμε το ανοιχτό παράθυρο που είχε το φωτάκι. Ήτανε παιχνίδι να τη σκαρφαλώσει ένα παλικάρι, κι ας ήταν δυο ώρες πρωτύτερα παιδί!

Έβαλα το γόνατο μου στο περβάζι.

— Αλίκη! Κοιμάσαι; Ήρθα να σε δω.

Είχα έτοιμα τα λόγια μου, αλλιώς δεν τα 'λεγα, γιατί το είδα που ήταν ξυπνητή. Κοιτούσε το παράθυρο σα να περίμενε κανένα. Πρόσεξα που είχε κοντυλοσερμένα τα μάτια της.

— Έλα! Έλα! Γιατί μ' άφησες μονάχη;

Ήταν η μόνη στιγμή που παραπάτησα. Έκαμα ένα μακροβούτι ως το κρεβάτι της, και βρέθηκα γονατιστός μπροστά της, με τη μύτη κολλημένη στο προσκεφάλι της.

Έριξε τα χέρια της γύρω στο λαιμό μου, ένιωσα τα μαλλιά της να σκεπάζουνε τα μάτια μου. Έτρεμα σαν το πουλί στη φούχτα του πουολόγου.

— Φίλησε με! μου ψιθύρισε.

«Άκουσα καλά; Όλα μου τα δίνει η Μοίρα μου μονομιάς;»

— Με φιλάς σα να 'μουν κόνισμα. Φίλησε με σαν άντρας τη γυναίκα!

Είχα ξεχάσει πως δεν ήμουν πια παιδί. Καλά που μου το θύμισε! Την έσφιξα στην αγκάλη μου με τέτοια δύναμη, που παρά λίγο την έπνιγα.

Δεν τρόμαξε, ή δεν έδειξε τον τρόμο της. Μα ήταν ολοκόκκινη:

— Σήκω στα πόδια σου να σε δω!

Αυτό περίμενα! Σείστηκα σαν το καμάκι που βραχώνει στη ρηχιά.

— Α! Είσαι στ' αλήθεια χωρικός. Τώρα ντύθηκες τη φορεσιά σου... Κάθισε κοντά μου... Ξέρεις παραμύθια;

— Όχι, δεν ξέρω.

— Να κατεβάσεις ένα απ' το κεφάλι σου και να μου το πεις! Δε βλέπεις πως δεν μπορώ να κοιμηθώ;

— Παντοτινή μου! Είσαι άρρωστη;

— Έχω την αϋπνία της ψυχής.

Έστυψα απελπισμένος το μυαλό μου. Κάτι πήρε να χαράζει η Μοίρα μου μ' είχε λυπηθεί! Άκουσα τα λόγια της να βγαίνουν απ' το στόμα μου:

— Ήτανε μια φορά ένας βασιλιάς που είχε ένα πρόβατο με ολόχρυσο μαλλί. Τ' όνομά του ήταν Όρμον-Πάρμον: τέτοιο ζώο δεν είχε ξαναγεννηθεί! Ο βασιλιάς το αγαπούσε σαν παιδί του, δεν ήθελε να το χωριστεί μήδε στιγμή. Μα το πρόβατο έπρεπε να βοσκήσει για να ζήσει, κι επειδή ο βασιλιάς δεν μπορούσε να το πάει στο λιβάδι, γιατί ήταν ακρογέροντας, φώναξε ένα καλό παλικάρι, που το λέγαν Αληθέα, και του έδωσε τ' Όρμον-Πάρμον να το βγάλει στη βοσκή.

Εκεί ο Αληθέας μέθυσε. Ποιος τότε πότισε το κρασί δε μαθεύτηκε, μα μέθυσε του καλού καιρού. Άφησε τ' Όρμον-Πάρμον να τρέχει στο λιβάδι, και καθώς αυτό ήταν αμάθητο, κύλησε σ' ένα γκρεμό και τσακίστηκε. Ο Αληθέας ήρθε στα συγκαλά του ύστερα από ένα μερό-νυχτο, οπότεν δε βρήκε από το πρόβατο παρά το κουφάρι. Γύρισε στο βασιλιά δίχως τ' Όρμον-Πάρμον. «Πού 'ναι το κανακάρικό μου;» ρώτησε εκείνος. Ο Αληθέας, καθώς το μαρτυρά τ' όνομά του, δεν κάτεχε να κολλάει τα ψέματα. «Πολυχρονεμένη βασιλιά μου, μέθυσα και το άφησα να πάει στον γκρεμό. Πάρε μου το κεφάλι.— Το αγαπούσες τ' Όρμον-Πάρμον, Αληθέα;» ρώτησε ο βασιλιάς. «Περισσότερο κι απ' τη ζωή μου! — Ε, αυτό είναι η τιμωρία σου: που το στερήθηκες!»

Το στόμα μου σταμάτησε μόνο του να λέει, σαν ένα σταμνί που άδειασε. Ένωσα στα μέλη μου ένα βάρος.

— Πού το 'μαθες αυτό το παραμύθι; ρώτησε η Αλίκη.

— Πού το 'μαθα; Δεν ξέρω.

— Το σκαρφίστηκες μονάχος σου;

— Όχι! Όχι! Κάποιος μου το σφύριξε στο αυτί.

— Είναι παράξενο... Μα, τη νύχτα, όλα τα πιστεύω.

Δεν είχα πια καρδιά να της αγγίξω. Μου φαινόταν πως την έβλεπα σε κίνδυνο, και το χέρι μου δεν την έφτανε. Για να πω κάτι, τη ρώτησα:

— Πότε θα πάμε στη θάλασσα, Αλίκη;

— Τώρα, δε φοβάσαι;

— Τι να φοβηθώ;

— Σ' είδα, την άλλη μέρα, να διστάζεις.

— Είχα την αφορμή μου. Μα μου πέρασε.

— Τότε θα πάμε οπότεν θέλεις... Δεν ωφελεί να το αναβάλουμε.

— Θέλεις να πάμε αύριο;... Μα δεν είσαι άρρωστη;

— Όχι. Ας πούμε αύριο το χάραμα. Νεκρή ή ζωντανή, θα περάσω να σε πάρω.

17

Ο θερισμένος κάμπος έφευγε δεξιά μας και ζερβά μας. Η δροσιά της αυγής κυλούσε σαν αγανό νερό στα πρόσωπά μας. Τα κουδούνια που 'χε στη λαιμαριά του το αλογάκι αχούσαν γάργαρα στη σιγαλιά.

Η Αλίκη κρατούσε με το ένα χέρι της τα γκέμια, και το άλλο το είχε παρατήσει, αποσταμένη, μέσα στο δικό μου. Στο κεφάλι της φορούσε ένα κατάμαυρο τσεμπέρι, που το 'χε δέσει κάτω απ' το πηγούνι της σα χωριατοπούλα. Η κοφτερή κατατομή της έβγαινε πιο καθαρά: μαρτυρούσε τη συγκέντρωση του νου της κι ένα προαίσθημα που έσβηνε κάθε μίζερη έγνοια. Ολοένα τα ρουθούνια της φρικιάζαν.

Δε μιλούσαμε. Τον κρότο από τις ρόδες δεν τον άκουγα. Μου φαινόταν πως το αμαξάκι μας ταξίδευε στον Παράδεισο, και πως θα πετούσε έτσι στον αιώνα, τυλιμένο στην πάχνη του πουρνού που έκανε ανάπετα ακόμα και τα βράχια. Πέρα από το σκοτεινό δάσος τις ελιές, ο ουρανός έπαιρνε να ροδίζει. Κάτι περίλαμπρο ετοιμαζόταν εκεί πέρα, μια δόξα, ένα φως, που ανήκε σε μας τους δυο που είχαμε ξυπνήσει να το προλάβουμε.

Οι ξωμάχοι που ανταμώναμε στο δρόμο μας σαστίζαν από τη σιγαλιά που μας τύλιγε σα σύννεφο. Δε μας καλημέριζαν, δε μας κραίναν. Ένας έφερε την τσάπα του μπροστά στο στήθος του σαν όπλο, και μας χαιρέτησε.

Ένωθα πάλι το σώμα μου να γίνεται σαν πέτρα. Δεν ήταν ένα σκληρό τσόφλι που το προστάτευε. Η σκληράδα του ξεκινούσε από μέσα: μια παράξενη μετουσίωση, μια μορφή αθανασίας. Αν το διαμάντι έχει συνείδηση, πρέπει να αιστάνεται έτσι. Δίχως κανένα ράγισμα, δίχως υποψία φθοράς, τριζάτος από νιάτα, κρατούσα το

χέρι της ποθητής μου, και το 'στυβα απαλά στα δάχτυλά μου σαν ένα γλωρό μύγδαλο που πάεις να το γδύσεις απ' την πέτσα του.

— Αλίκη, είμαι ευτυχισμένος. Νιώθω σα Θεός!

Τράβηξε το χέρι της από τις φούχτες μου σα να 'θελε να λιγοστέψει τη γαύρια μου. Κουρτάλισε τα γκέμια στη ράχη του αλόγου να το φουσκώσει στην πιλάλα. «Εκεί που θα φτάσουμε σε λίγο, εκεί θα κριθούμε!» Έτσι κατάλαβα τη σιωπή και τη βιασύνη της.

Άκουγα τώρα τις ρόδες να κόβουνε το χώμα, να τσαφαρίζουν μες στη σκόνη. Τα δέντρα ξαναπήρανε το σχήμα τους. Είδα τις σταρήθρες να σέρνουν χαρακιές στο κατεβατό του ουρανού. Το σώμα μου μαλάκωνε. Συλλογίστηκα εκείνην που 'χα στο πλευρό μου:

— Αλίκη, πως αιστάνεσαι;

— Δεν ξέρω πού πάμε.

— Δε βλέπεις τη θάλασσα μπροστά μας;

— Νομίζεις πως μπορεί να μας σταματήσει; Η θάλασσα είναι μια θύρα!

Ο λόγος της πέτυχε το στόχο του. Τη θύρα αυτή που είπε, την είχαν διαβεί εκείνοι που με γέννησαν. Το γλυφό νερό ανεβοκατέβηκε με ορμή μέσα στο λαιμό μου.

— Πού πάμε; ρώτησα κυριεμένος από αγωνία.

— Αυτό θα το δούμε... Φοβάσαι;

Δεν ήξερε τίποτα απ' την ορφάνια μου. Αλλά πώς μ' άγγιζε εκεί που με πονούσε; Μάντευε πως πατούσα ένα τάμα για χατίρι της, πως έτρεχα στ' αλήθεια να κριθώ;

Το αμαξάκι χιμάτιζε ανεκράτητο σ' έναν κατήφορο. Η θάλασσα ορθώθηκε μπροστά μας σαν τοίχος από μέταλλο. Στο γεφυράκι που θα μας έχυνε στη δημοσιά, οι ρόδες μασήσανε κάτι σκληρότερο, πήρανε ξυστά ένα χτιστό χαντάκι... κι ανάσαναν στο σιάδι. Η θάλασσα χαμήλωσε στο πλάι μας. Η χαίτη του αλόγου είχε ανατριχιάσει. Η Αλίκη με κοίταξε με τον αγκαθό του ματιού της.

«Εδώ στη στροφή, πρέπει να προσέξουμε όταν θα γυρίζουμε», είπα μέσα μου. Λογάριαζα να πάρω εγώ τα γκέμια.

— Τι μουρμουρίζεις, καλέ; ρώτησε η ποθητή μου.

Ποιο φίλτρο αθανασίας έσταξε απ' αυτό το παραμικρό ερώτημα; Ένα κύμα αγάπης φούσκωσε το στήθος μου. Μια ευφροσύνη, μια πλησμονή με σηκώσαν στα φτερά τους. Μια ευφορία, που θα την είχα γνωρίσει σε άλλη ζωή, με φίλιωνε με όσα έβλεπα τριγύρω μου.

Το αλογάκι είχε χωθεί μες στην αμμούδα. Το αμάξι κόλλησε.

— Παντοτινή μου, φτάσαμε!

Την άρπαξα με τα δυο χέρια μου απ' τη μέση και την κατέβασα απ' το κάθισμα.

«Άντρα μου, με χαλνάς. Άφηνε με κάπου-κάπου να πορεύουμαι και δίχως σου!»

Μου τα 'πε τότε αυτά τα λόγια, ή μου φαίνεται σήμερα πως τ' άκουσα; Όχι, δεν μπορεί να τα 'πε! Ήτανε συλλογισμένη όταν την απόθεσα στον άμμο, και δεν έγειρε να με φιλήσει, όπως περίμενα. Τα μάτια της τα σκοτείνιαζε μια έγνοια:

— Εγώ δε θα μπω στο νερό. Η θάλασσα μου φέρνει τις αϋπνίες.

— Δε θα κολυμπήσεις;!

— Όχι. Πήγαινε εσύ. Θα σε κοιτάζω από δω.

Πήρε την ψάθα μου απ' το κεφάλι μου και την έβαλε στο δικό της. Κάθισε σ' ένα ξάγναντο χαράκι κάτω από τον ήλιο. Ο ίσκιος που έριξε το σώμα της μου φάνηκε ατέλειωτος.

— Πήγαινε, πήγαινε!... Είμαι η Αριάδνη. Θα μου έρθεις απ' τη θάλασσα.

«Αχ! Τι θέλει να πει;»

Παραπατούσα μες στον άμμο, κάτι κόκκινες φλόγες ξέσκιζαν τα μάτια μου.

Από τη θεια μου είχα ακούσει ένα παραμύθι για ένα παιδί που το γέννησε μια νεράίδα του γιαλού. Το παιδί το 'συραν με τα δίχτυα τους ένα αντρόγυνο ψαράδες και το βγάλαν στη στεριά. Εκεί μεγάλωσε εκείνο, αγάπησε τους ψαράδες σα γονιούς του, και παντρεύτηκε την κόρη τους. Μα όταν του λειβόταν τίποτα στο σπίτι του, πήγαινε στην άκρη του γιαλού και φώναζε: Μάνα! Μάνα! Χάρισε μου τούτο, χάρισε μου κείνο. Η νεράίδα έβγαινε απ' το κύμα, και ποτέ δεν του χάλασε χατίρι...

Πώς, απ' αυτό το παραμύθι, δεν ήρθε στη μνήμη μου άλλο τίποτα παρά η προσευκή του παιδιού στη μάνα του; Κάθισα κι εγώ στην άκρη του γιαλού, κι έλεγα με μάτια δακρυσμένα:

— Μάνα! Μάνα! Χάρισε μου το κορίτσι που αγαπώ!

Το 'χα στο πλάι μου τόσην ώρα, το κρατούσα από το χέρι, κι όμως το 'ξερα πως δεν ήτανε δικό μου.

Το κύμα μου έγλειφε τα πόδια, και με τραβούσε ολοένα να με πάρει απ' τη στεριά. Μα νεράιδα δε φαινόταν!

Διάλεξα έναν ψηλό βράχο, που έπεφτε καταμπεχτά μες στο νερό, και βούτησα, με το κεφάλι κάτω, να βρω εκεί μέσα στο βυθό τη μάνα που συνακούει τα παρακάλια του παιδιού της.

Πέρασα από ένα ζεστό πάτωμα σ' ένα ψυχρό, κι ύστερα σ' άλλο ψυχρότερο, σα να κατέβαινα ένα υπόγειο παλάτι. Όμως μάνα δε φαινόταν! Μια δύναμη, που δεν ξέρω πούθε ξεκινούσε, με τίναξε, όταν σκοτείνιασε το φως μου, απάνω στον αφρό. Ο κόσμος ήταν μελανός κι εδώ, τ' αυτιά μου κουδουνίζαν.

Σκαρφάλωσα ξανά στην κορφή του βράχου και πήρα δεύτερη βουτιά.

«Μάνα! Μάνα! Χάρισέ μου την!»

Αυτό προσπαθούσα να ξεστομίσω: το είχα ξεχάσει στην πρώτη μου προσπάθεια.

Το νερό ορμούσε και μου βούλωνε το στόμα, μου στούμπιζε ανελεήμονα το σπλάχνο. Το σκοτάδι πλημμύρισε τα μάτια μου. Η ίδια δύναμη που με πέταξε πρωτύτερα στον αφρό, μου 'δωσε πάλι μια σπρωξιά και με γύρισε στον ήλιο.

Μα τώρα ήξερα! Είχα να πολεμήσω αυτή τη δύναμη που δε μ' άφηνε να δώσω τη ζωή μου και να φτάσω ως τη μάνα μου. Τυφλός από λύσσα, έτρεξα πίσω στο βράχο και σκαρφάλωσα στο ψηλότερο τσουγκρί του. Τα νερά χοχλακούσαν από κάτω μου. Έσφιξα στα δυο μου δάχτυλα τη μύτη μου, κι ολόρθος, με μάτια σφαιλιστά, άφησα να πέσω μ' όλο μου το βάρος στην άβυσσο που με χώριζε απ' τη μάνα μου. Το νερό μπουρμπούλισε στο στόμα μου όπως σε αδειανό λαγήνι.

«Μάνα!» πάσκιζα του κάκου να φωνάξω.

Ήμουν το ίδιο σαν εκείνον που, ενώ πέφτει σ' άπατο γκρεμό, θέλει να κάμει ένα πήδημα στην μπάντα.

Έκλαψε ποτέ κανείς στο βυθό της θάλασσας; Εγώ έκλαψα! Το Στοιχειό που μου είχε πάρει τον πατέρα και τη μάνα, και που πήγα να του προσπέσω να φιλιωθούμε, δε με ήθελε. Με πέταξε πάλι στον αφρό, όπως πετούν το ζητιάνο έξω απ' το παλάτι.

Την Αλίκη την είχα ξεχασμένη. Πολεμούσα κάτω από τα μάτια της, κι όμως ο αγώνας μου δεν είχε άλλο μάρτυρα παρά τον ουρανό. Ήταν και κείνος απέραντος σαν τη θάλασσα, δίχως σκάλα, δίχως τέλος. Πιασμένος μες στη διπλή ατερμοσύνη τους, χτυπιόμουν γυμνός στην κορυφή ενός βράχου, λαβαίνοντας την απόδειξη της μοναξιάς μου.

Μπορεί να συνέχιζα τη δοκιμασία μου, ανίσως δε με ξυπνούσε η φωνή της ποθητής μου:

— Τι 'ναι το δαχτυλίδι που γυρεύεις στο βυθό; Το ψάρι το κατάπιε!

«Ξέρει λοιπόν τι γυρεύω; Και πώς το ξέρει πως δεν έχω ελπίδα να το βρω;»

Τα πόδια μου πια δε με βαστούσαν. Έκαμα ένα κουβάρι τα ρούχα μου κάτω απ' τη μασκάλη μου και γύρεψα μια κουφάλα να ντυθώ, μα περισσότερο να χύσω τα δάκρυα που μου απομέναν.

Η Αλίκη περίμενε μισοξαπλωμένη στο χαράκι. Τη ζύγωνα και χτυπούσε η καρδιά μου.

— Έπρεπε να μου έρθεις γραμμή από το κύμα! Κατάστρεψες την προσδοκία μου, είπε με παράπονο.

«Έχω σφάλει λοιπόν δίχως να το ξέρω; Τι ξαστόχησα;»

— ...Πού 'ναι το κλήμα του αμπελιού; Πού 'ναι το δαχτυλίδι; Δε σου είπα πως είμαι η Αριάδνη;

— Ποια Αριάδνη;

— Είναι μια παλιά μου ενσάρκωση.

— Έχεις ξαναζήσει;

— Ούουου! Κάμποσες φορές.

Το μάτι της είχε κάτι που σ' αγρίευε. Όμως ήταν γεμάτο ειλικρίνεια, πλημμυρισμένο από τον πόθο για πράγματα ακατόρθωτα.

— ...Ναι! Έχω ζήσει κάμποσες φορές. Υπήρξα η Αριάδνη, η Ελένη, η Διδώ, η Κλεοπάτρα... Όπου δεις θάλασσες, αρμάδες, πολιτείες να κουρσεύονται, κάστρα να καπνίζουν, εκεί βρίσκουμαι! Στέκω στον ψηλότερο βράχο. Περιμένω. Το Διόνυσο, τον Πάρη, τον Αινεία, τον Καίσαρα...

Ορθώθηκε στο βράχο, έβγαλε μ' ένα βίαιο κίνημα το κεφαλομάντιλό της. Τα μαλλιά της τα σήκωσε ο άνεμος σα φλόγες. Μεταμορφώθηκε! Γίνηκε η ίδια η Αμαζόνα που είχα δει στον ύπνο μου.

Στεκόμουν εκεί σύρριζα στο βράχο, δίχως το κλήμα και το δαχτυλίδι που μου γύρευαν, με ψυχή ταπεινωμένη από τη σιωπή της θάλασσας, μεθυσμένος από κούραση, κρουσμένος απ' τον ήλιο... Η Αμαζόνα φώναζε απ' το βάθρο της: «Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα!» Ο κόσμος είχε κοκκινίσει, στριφογύριζε όλο και γρηγορότερα. Οι φωτιές του έκαναν γύρω μου ένα ρούφουλα. «Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα!» Η δύναμή μου έφευγε, το κεφάλι μου κουτουλούσε. Άπλωσα τα χέρια μου να πιαστώ από το βράχο: είχε γίνει μαλακός σα σύννεφο. Κάτω απ' το σύννεφο, έβραζε ένας λάκκος ολοκόκκινος...

Όταν συνέφερα απ' το βύθος μου, βρέθηκα ανάσκελα στον ίσκιο που έκανε το αμάξι. Η Αλίκη βουτούσε στο γουβά του ένα σφουγγάρι και το πατούσε στο κεφάλι μου.

— Λιγοθύμησα; τη ρώτησα σαν άνθρωπος που έφταιξε.

— Δεν είσαι ο πρώτος που σωριάζεται στο τέρμα του αγώνα...

Είπε ακόμα κάτι άλλο, μα το ρούφηξε το βούισμα που έκαναν τ' αυτιά μου.

Νερά τρέχανε στο στήθος μου. Ένιωσα ένα σύγκρου. «Άραγε θα πεθάνω;» Μα δε μ' ένοιαζε!

— Μη φοβάσαι. Δεν έχεις τίποτα.

— Θέλω να πεθάνω. Δεν αξίζω να ζω.

— Τώρα που μου είσαι ταμένος;

Το μυαλό μου καθάρισε μονομιάς. «Δεν είμαι λοιπόν καταδικασμένος;»

— Νομίζεις πως οι άλλοι έφεραν το δαχτυλίδι; απόσωσε η Αλίκη. Το δαχτυλίδι είναι να προσφέρεις τη ζωή σου.

— Ωστε μ' αγαπάς;

— Θα σου το πω στο γυρισμό την ώρα που θα πεζεύω απ' τ' αμάξι.

Πετάχτηκα πάνω στα πόδια μου:

— Πάμε να γυρίσουμε!

Δεν έβλεπα πότε να 'ρθει η ώρα να φτάσουμε στην πόρτα της, να πηδήσει κάτω, να βγάλει την κρίση απ' όπου κρεμόταν η ζωή μου.

— Σα θέλεις, πάμε, είπε η ακριβή μου.

Έσυρε μονάχη της το αλογάκι, από κει που το 'χε δεμένο, και το 'σπρωξε να πισωποδίσει μέσα στα τιμόνια. Εγώ έκανα τον παραμαζά: να ζέψουμε και να του δίνουμε!

Καθίσαμε πλάι πλάι. Πήγα να πάρω στα χέρια μου τα γκέμια.

— Όχι, είσαι ζαλισμένος.

— Δώσε μου τα. Δεν έχω τίποτα. Θα δεις πού θα σε πάω.

Τ' άφησε να πέσουν στα γόνατά μου, δίχως θέληση.

— Μα δε γυρίζουμε στο σπίτι;

Το 'πε σα να έλπιζε ακόμα να γίνει κάτι παραμυθένιο, άξιο για την προσδοκία της.

— Θα δεις! Θα δεις! είπα με παράλογη βεβαιότητα. Άρπαξα μπρος από τα πόδια μου την αλογόβιτσα, και την άγγιξα στα καπούλια του Αράπη. Το αμάξι ξεκόλλησε απ' την αμμούδα, μας τίναξε ψηλά εκεί που βρήκε το κατάστρωμα του δρόμου, και κύλησε πέρα σα σαΐτα. Το αλογάκι τεσσέριζε στη δημοσιά, με πέταλα που αστράφτανε στον ήλιο, με κουδούνια που κροτούσανε σα σείστρο.

Η πρωινή μαγεία με συνάρπαζε ξανά. Ένιωθα τον αέρα να πήζει στα μαλλιά μου, ν' αναχουλεύει μέσα στ' ανοιχτό μου ποκάμισο, να μου σφίγγει το κορμί ως το μέλος μου κι ίσαμε κάτω στους αστράγαλους. Γινόμουν πάλι σαν την πέτρα.

Σηκώθηκα από το κάθισμα δίχως να το καταλάβω, έβαλα αντίσκομμα το ένα μου ποδάρι, και πήρα ν' αμαξολατώ ορθός, με χέρι υψωμένο.

Αραμπάς περνά, κι αραμπατζής τρελός!

Κοπελιές, στην μπάντα! κι αραμπατζής τρελός.

Πώς μου ήρθε στα χείλη κείνο το τσάκισμα; Πού το 'χα ακουσμένο; Δεν είχα τον εαυτό μου γι' αραμπατζή, το εναντίο! τον είχα για

αρχαίο αρματοδρόμο. Μα το τραγούδι ήταν δυνατότερο, ανάβρυσε απ' το λαιμό μου, και κύλησε σαν ανοιξιιάτικη βροντή.

Είχα ξεχάσει πάλι την Αλίκη. Μου μαστίγωσε το αίμα, πήρα τον απίδρομο, την ξέχασα. Το μεθύσι μου με χώριζε απ' τον κόσμο, με τύλιγε σε μια στροβίλα, όπου χόρευα ολομόναχος καθώς η σαλαμάντρα μες στις φλόγες.

Αραμπάς περνά... φώναζε μες απ' το λαρύγγι μου ένας Θεός.

Προσπαθούσα κάπου κάπου να εξουσιάζω τη μανία μου και να κρατάω στα ίσια το αλογάκι. Εκείνο ήξερε καλύτερα από μένα: πιλαλούσε της αρεσιιάς του, μα δε λάθευε.

Παρατρέχαμε έναν καλαμιώνα. Εκεί που τέλευε, έπρεπε να σφίξω το ζερβό γκέμι, να πάρουμε το γύρισμα, ν' ανηφορίσουμε για το χωριό. Το μυαλό μου ήταν καθαρό, ήξερα καλά τι έπρεπε να κάμω. «Όταν θα είναι η ώρα, θα κοντοκρατήσω τον Αράπη, θα πάρω τη στροφή απάνω στο γιοφύρι... Να! Η ώρα ήρθε... μπράβο, αλογάκι μου... εσύ ξέρεις πού πατάς... Αραμπάς περνά...»

Το μάτι μου άρπαξε τη δεξιά ρόδα να γυρίζει στον αέρα, η άλλη άλεσε λυσσασμένα κάτι πέτρες... κάναμε φτερά! «Παντοτινή μου, βλέπεις πού σε πάω;...»

Ένωσα τα χέρια της ν' αγκαλιάζουν τα γόνατά μου, πρόλαβα να της φωνάξω Μη φοβάσαι!... και βούτησα στο τετράβαθο σκοτάδι.

18

Από το στρώμα που μ' είχε ρίξει η κατρακύλα μας, άκουγα τους κρότους του χωριού, και τους γνώριζα έναν έναν. Ανεβοκατέβαινα τις ρούγες με το νου μου, έβλεπα εδώ τη Μύραινα να φουρνοπολεμά, εκεί την Κοκκινοχειλού να τυλιγαδίζει το σκοινί στο πηγάδι, πιο πέρα τη Βασιλικούλα να χτυπά το πέταλο του αργαλειού. Το λιόγερμα, έφταναν ως εκεί που κειτόμουν οι αλογοπεταλιές από το Άτι, που

έτρωε θυμωμένο τον ανήφορο της ρεματιάς. Το έβλεπα κι αυτό: καλύτερα κιάλας παρά που το 'χα δει ποτέ μου.

Είχε κι η νύχτα τους αχούς της' μα δεν τους έβλεπα αυτούς, γιατί δεν είχα νυχτοπερπατήσει το χωριό. Όμως άκουγα τη λύρα του Κατσαδόρου, τα βογκητά από τα γεράνια που ποτίζανε τους κήπους, τις πάρωρες φωνές που αποκρίνονται από αλώνι σε αλώνι. Ο Στέλιος του Θοδωράκη έβανε πρώτος την αρχή, ξεφωνίζοντας από τ' αλώνι τους ένα μακρόσυρτο «Ωώω!». Κάποιο παιδί του το γύριζε από πέρα, ένα άλλο το 'παιρνε παρέκει, κι οι φωνές τους ζώναν το χωριό. Καμιά φορά ξυπνούσαν τον αντίλαλο στ' άλλα χωριά τριγύρω: είχαν κι ο Αϊ-Δημήτρης κι η Λούτρα παιδιά που παρωρούσαν!... Η φέστα τους δε σκόλασε παρά όταν απολίχνισαν στ' αλώνια και παράτησαν τις καλύβες.

Το αυτί μου ήταν πεινασμένο για αχούς: εκείνοι ήταν η μόνη μου ζωή. Πήγαινα πια τη δεύτερη βδομάδα που είχα το πόδι μου στο καλάμι. Το μόνο που κατάφερνα ήταν να σούρνομαι με την κοιλιά ίσαμε το παράθυρο και να κόβω με το διχάλι κανένα τσαμπί απ' την κληματαριά.

— Ε κείνη, πως τα πάει; ρωτούσα τη θεια μου δειλά δειλά.

— Εμ, παιδί μου, έχει και κείνη χτυπημένο το γόνατό της, δεν μπορεί να 'ρθει να σε δει. Μα μη σε νοιάζει! Ο νέος την παλεύει την αρρώστια.

Στον ύπνο μου, ωστόσο, την έβλεπα νεκρή. Κειτόταν μέσα στον ξεριά όπου γκρεμίστηκε το αμάξι, και το αίμα της είχε βαμμένα τα χοχλάδια ίσαμε πέρα στις λυγαριές. Ξυπνούσα, σούρνοντας άθελά μου άγριες φωνές. Η θεια μου ανέβαινε στο ονταδάκι.

— Θείτσα! Ορκίσου πως είναι ζωντανή!

— Τ' ορκίζουμαι, γιε μου, μ' όλο που η θρησκεία μας απαγορεύει τον όρκο. Να με βρει το άδικο βόλι, αν σου λέω ψέματα!

— Ορκίσου σε κάτι άλλο!

— Που να με ρίξει η μοίρα μου σε ρόδα σιδηρόδρομου!

Ησύχαζα μια στάλα: αυτός ο όρκος μου φαινόταν τρομερός. Μα δεν ξανάβρισκα τον ύπνο μου. Η θεια μου διπλογονάτιζε στο στρώμα, έβανε το κεφάλι μου στα γόνατά της:

— Έλα! Έλα! Θα σε κοιμίσω όπως κοιμίζει τον Ήλιο η μάνα του.

— Ήλιο θα με κάμεις; Εκείνος πηγαίνει κάθε μέρα απ' ανατολή σε δύση, και ποτέ του δεν αστόχησε.

— Και κείνος, γιε μου, σταματάει κάποτε στο δρόμο του ν' ακούσει μια κοπέλα που τραγουδάει.

— Τι θα 'ναι κείνο το τραγούδι!

— Μιαν άλλη φορά θα σου το πω. Τώρα κοιμήσου.

— Όχι! πες μου το.

— Όχι! Όχι! Τώρα είναι ώρα ύπνου. Κοιμούνται τα νερά. Δεν κάνει.

— Μα εγώ το θέλω!

— Για να σου πω! Θα σε δείρω με της μύγας το ποδάρι!

Έκανα πως κοιμόμουν για να δω αν θα μ' άφηνε μονάχο. Πήγαινε στη γωνιά της κάμαρας, ακουμπούσε τη ράχη της στο γιούκο και λαγοκοιμόταν.

Εγώ δεν είχα ύπνο. Το καντήλι που ξεψυχούσε έκανε τους ίσκιους να χορεύουν. Στον τοίχο, που 'χε νεροποτίσει από το μέρος της ταράτσας, έβλεπα ένα δράκο μ' ένα κέρατο στο κούτελο να κυνηγάει ένα κορίτσι αναμαλλιασμένο. Μέσα στο ταβάνι σουρνόταν κάποιο φίδι. Αυτό με τρόμαζε περισσότερο, ξεχνιόμουν και ξεφώνιζα.

— Δεν είναι τίποτα, παιδάκι μου. Ο Τόπακας κάνει τη βάρδια του.

— Με κοροϊδεύεις; Τα φίδια τρώνε τους ανθρώπους! Μου το 'πες εσύ η ίδια.

— Μα τούτο είναι ο Τόπακας! Μας ξέρει! Κάθε σπίτι έχει το φίδι του που το φυλάει. Κάθε χωριό έχει το στοιχειό του, που παλεύει τα στοιχειά των άλλων χωριών. Τι νομίζεις; Ο άνθρωπος δε μένει ανυπεράσπιστος τη νύχτα!

Καταλάγιαζα να την ξέρω στο πλάι μου, μα ύπνος δε μου κολλούσε. Το παραθυράκι του βοριά μας έφερνε τη δροσιά της θάλασσας. Το κορμί μου αναθυμόταν.

— Θείτσα! Άμα γίνω καλά, θα πάω με την Αλίκη στη θάλασσα. Έχω μια δουλειά! (Ήθελα να παρακαλέσω ξανά τη μάνα μου μήπως και μ' ακούσει τούτη τη φορά.)

— Χριστός και Παναγιά! Τη θάλασσα να την ξεχάσεις! Εσύ 'σαι φύτρο της στεριάς. Ο άγιος σου είναι ο Προφήτ'-Ηλίας. Ήτανε της χάρης του τη μέρα που ήρθατε καπάκι' σε είδε από το βουνό του και σε λυπήθηκε.

— Γιατί να με λυπηθεί; Τι του είμαι; Μπας και τον θύμισα ή τον φωτολόγησα ποτέ μου;

— Η χάρη του είδε κι έπαθε στη θάλασσα αυτό σε πόνεσε. Σαράντα χρόνια έκαμε ναύτης στα καράβια' τη γνώρισε απ' την καλή κι απ' την ανάποδη. Ώσπου, μια μέρα, έβαλε στον ώμο το κουπί και πήρε να βαδίζει κατά το μεσόγειο. «Τι είναι αυτό που κρατώ;» ρωτούσε τους διαβάτες. Όταν του έλεγαν: «Κουπί», προχωρούσε παραμέσα. Ωστόσο έφτασε σ' ένα ψηλό βουνό, όπου στο ρώτημά του αποκρίθηκαν: «Εύλο!» Κατάλαβε πως εκεί δεν είχαν δει ποτέ τους κουπί κι απόμεινε μαζί τους.

Τα λόγια της θειας μου δεν τα 'παιρνα για παραμύθια. Ήταν η παρηγοριά μου! Κοιμόμουν στα γόνατά της καθώς ο Ήλιος στα γόνατα της μάνας του, είχα έναν άγιο προστάτη που κακόπαθε κι αυτός από τη θάλασσα. Δεν ήμουν έρημος στον κόσμο!

Η μέρα που έκανε να χαράζει, μέρευε μια στάλα ακόμα την καρδιά μου.

— Θείτσα, δε θα πας να ταΐσεις τις κότες; Λάλησαν τα κοκόρια. Τώρα δε φοβούμαι.

— Θα πάω, θα πάω. Μα κλείσε τα ματάκια σου να κοιμηθείς. Ο πρωινός ύπνος έχει το γάλα.

Την ένιωθα που έκραζε στα μουγκά τις όρνιθες. Οι μπιμπίκες τους κροτούσαν στα χοχλάδια της αυλής, γυρεύοντας το κριθάρι στα

μεσοχάλικα. Στη διπλανή αυλή, ένα γαϊδούρι έπαιρνε να γκαρίζει. Άκουγα τη θεια μου (και την έβλεπα με το νου μου!) να σκύφτει στη γατότρυπα που είχε ο μεσότοιχος και να λέει της Μύραινας: «Δέσε του, καημένη, ένα τούβλο στην ουρά να πάψει να γκαρίζει! Δεν αφήνει το παιδί να κοιμηθεί!» Ύστερα έβανε μπροστά να ετοιμάζει το πρωινό μου. Άρμεγε τη γίδα, καβούρντιζε μερικά κλωνιά καφέ στο πηλοτσούκαλο, και τ' άλεθε στο μύλο. Η μυρουδιά περνούσε την μπουκαπόρτα, μου γαργάλιζε τη μύτη. Ομορφότερη μυρουδιά δεν υπάρχει! Αυτή μ' έκαμε να βγω από τη νάρκη όπου έμεινα δυο μερόνυχτα, και να πω μέσα μου: «Η θεια μου αλέθει τον καφέ. Μου ετοιμάζει το γάλα μου.» Ως την ώρα κείνη, ήμουν ένας караβοτσακισμένος που τον έριξε ψόφιο το κύμα σ' έρημο ακρογιάλι. Άνοιξε κάποτε τα μάτια του, και να! είδε αποπάνω του τη μάνα του.

Ένα πρωί, ήρθε στο σπίτι, δίχως να τον περιμένουμε, ο κύριος Νταμολίνος. Η θεια μου βρισκότανε στο αμπέλι. Άκουσα την πόρτα που άνοιξε, τα σανίδια που τρίξανε στη σκάλα. Ωσπου ν' αναρωτηθώ ποιος να 'ταν, τον είδα να στέκει αποπάνω μου.

Φορούσε τώρα μια σκούρα ντυμασιά, ακόμα και το μπαστουνάκι του το 'χε αλλάξει. Δεν ήταν το καλαμένιο που ήξερα, παρά ένα άλλο, μαύρο και γυαλιστερό σαν αμπανόζι. Μα το αίμα μου πάγωσε να δω το πένθος που είχε γύρω στο μανίκι του.

Τον κοίταξα όπως ο θανατοποινίτης τον παπά:

— Πέθανε;

Είδα το ξάφνιασμα στα μάτια του:

— Δεν το ξέρεις;

Ανακάθισα στο στρώμα μου· ένιωσα τη ζωή να μου φεύγει:

— Πότε;

— Έμεινε στον τόπο.

«Θεια μου! Θεια μου! Με γέλασες λοιπόν; Κι ο κύριος Νταμολίνος, γιατί δε μου παίρνει το κεφάλι;»

Πρέπει να έκαμα μούρη για λύπηση, γιατί τον είδα να σταυρογονατίζει ταραγμένος δίπλα μου:

— Άκουσε, Γιωργάκη, το λόγο που θα σου πω, γιατί πονώ περισσότερο από σένα: Κι η πιο μεγάλη δυστυχία, σαν την κοιτάξεις στα μάτια, χαμογελάει· κι η πιο μεγάλη ευτυχία δακρύζει.

— Εγώ θέλω να πεθάνω!

— Αυτά δεν είναι για τους άντρες. Το φως που σε τυφλώνει σήμερα, πρέπει να το συνηθίσεις. Και να πεις: αυτό είναι το ριζικό του ανθρώπου.

— Μα εγώ την έχασα!

— Ποιος ξέρει; Μπορεί και να τη βρήκες. Είναι πλάσματα που γίνονται δικά μας μονάχα όταν φεύγουν... Κλείσε τα μάτια σου! Πώς τη βλέπεις;

— Στέκει ψηλά στο βράχο, ο αέρας παίρνει τα μαλλιά της...

— Και τι σου λέει;

— Είμαι η Αριάδνη!

— Έτσι θα τη βλέπεις πάντα σου.

Κείνο το «πάντα σου» ήταν η πρώτη λέξη που πήγε μέσα στην καρδιά μου: «Ωστε υπάρχει κάτι παντοτινό, που τίποτα δεν μπορεί να μου το στερήσει;»

— Η Μοίρα σου σε τριγυρίζει με αμάλαγες εικόνες, είπε ο κύριος Νταμολίνος· Όσους αγάπησες, θα τους θυμάσαι απάνω στην ακμή τους.

Άρχιζα να καταλαβαίνω τα λόγια του. Ο πατέρας μου, η μάνα μου, ο Λευτέρης, η Αλίκη, ορθώθηκαν τριγύρω μου σαν κυπαρίσσια: σα δέντρα παντοτινόφυλλα! «Αν ο Θεός μ' άφησε να ζήσω, είναι για να μην πεθάνουν ολότελα εκείνοι», είπα μέσα μου.

— Θέλεις να γίνουμε φίλοι; με ρώτησε ο κύριος Νταμολίνος. Κάτι μας ενώνει: σου το 'πα προτού τη χάσουμε.

Κι άλλη φορά η Μοίρα μου δείχτηκε γενναιόδωρη, αφού στάθηκε αβάσταχτα σκληρή. Είχα ζήσει μια παρόμοια στιγμή: Όταν ξύπνησα απ' το βύθος μου στη χώρα και βρήκα στο προσκεφάλι μου τη θεια μου.

— Κύριε Νταμολίνο! Εγώ σας αγαπώ!

— Από τώρα να μες λες Λοΐζο, όπως μ' έλεγε ο πατέρας σου.

— Μα εγώ είμαι μικρός.

— Για μένα είσαι το άπιαστο λαγήνι που θα δεχτεί το παλιό κρασί.

— ...

— Είμαι από φυσικού μου διδάχος. Θέλω να δώσω παραπέρα αυτά που σύναξα εδώ μέσα.

Χτύπησε το μέτωπό του με το δάχτυλο.

— ...Ο Διάβολος χαίρεται να βλέπει τον άνθρωπο να τα παίρνει μαζί του... Θα τον κάμουμε να σκάσει!

Χαμογέλασε πικραμένα.

— Μα, το καλό που θα μου κάμετε, πώς θα σας το γυρίσω; είπα ταπεινά.

— Να με ανταμείψεις; Όποιος δε βρίσκει την ανταμοιβή μέσα του, είναι σκλάβος. Το πρώτο που διδάσκω — να το ξέρεις!— είναι η λευτεριά.

— Η λευτεριά;

— Ναίσκε. Λευτεριά από το φόβο, από το δυνάστη, από το πάρε δώσε...

— Δηλαδή, βασιλιάς! είπα πασίχαρος που το βρήκα.

— Όχι δα! Πες κάλλιο σοφός. Βραχμάνος! Μα όχι σαν όλους τους βραχμάνους· παρά σαν εκείνον που του είπαν την ώρα που τον χειροτονούσαν: Τώρα είσαι βραχμάνος, γιατί πια δεν το χρειάζεσαι.

Δεν πολυκαταλάβαινα τα λόγια του, μα είχα το καμάρι που με συνόμοιασε με βραχμάνο. Κοντά του θα γινόμουν κάτι που δεν το 'χα δει μήδε στ' όνειρό μου.

— Θα σου βάλω στο χέρι ένα πράμα που είναι δυνατότερο κι από μαλαματένια βίτσα, είπε ο δάσκαλός μου σα να 'χε καταλάβει τι σκεφτόμουν· θα σε κάμω άξιο να κρατάς μια πένα.

— Μια πένα;!

— Ναίσκε. Αυτό θα 'ναι το σημάδι της εξουσίας σου.

«Μυστήριο!» είπα μέσα μου, μα δεν έδειξα το ξάφνιασμά μου.

19

— Θα σου πω ένα παραμύθι, είπε η θεια καθίζοντας στο στρώμα μου, να γνωρίσεις ένα άψεγο παλικάρι. Γίνεται άξιο να λευτερώσει την ποθητή του από ένα μάγο, όταν κάνει το τάμα να καλογερέψει. Φαίνεται, αυτό είναι νόμος από Θεού, να σου χαρίζουν εκείνο που απαρνήθηκες.

— Το ίδιο σαν εκείνο το βραχμάνο που τον έκαμαν βραχμάνο όταν πια δεν το χρειαζόταν.

— Δεν τον έχω ακουστά... Δώσε προσοχή στο παραμύθι!

— Στάσου να σου πω εγώ ποιος ήταν.

— Όχι! Η ώρα είναι για τα παραμύθια. Η μέρα έχει τις έγνοιες και τους λογισμούς, η νύχτα τα παραμύθια και τα όνειρα...

»Ήτανε μια φορά μια γριά Αθηνιώτισσα, Δήμητρα με τ' όνομα, καλή κι ελεημονήτρα, που είχε κόρη πεντάμορφη. Ένας αγάς από το Σούλι,

κακός μάγος, την είδε να χτενίζει τα μαλαματένια της μαλλιά, που ποταμίζουν ως τις φτέρνες της, και του συνεμπήκε να την κάμει ταίρι του. Δοκίμασε να την πλανέσει, μα η φρόνιμη κοπέλα τον έδιωξε. Τότες εκείνος το 'βαλε γινάτι να την κλέψει και να τη ρίξει στο χαρέμι του. Τη νύχτα τα Χριστούγεννα, που η γερόντισσα ήτανε στην εκκλησιά, ο αγάς έσπασε την πόρτα, άρπαξε στανικώς την κόρη, και μ' ένα πήδημα του μαύρου του βρέθηκε πάνω στα βουνά του.

»Η κυρα-Δήμητρα, να δει το σπίτι της πατημένο και τη μοναχοθυγατέρα της να λείπει, έβαλε τις φωνές. Ρώτησε τους γειτόνους· τίποτα. Ρώτησε το δέντρο της αυλής τίποτα. Ρώτησε το φεγγάρι, τ' άστρα τίποτα. Στο τέλος, ο πελαργός που είχε τη φωλιά του στα κεραμίδια της είπε: «Πάνε χρόνια που ζούμε μαζί. Είσαι γριά, είμαι γέρος. Ποτέ δε με πείραξες, μια φορά κιόλας με βοήθησες να διώξω τον αϊτό που ήθελε ν' αρπάξει τα παιδιά μου. Θα σου πω λοιπόν. Την κόρη σου την έκλεψε ο αγάς που 'χει το μαύρο άλογο, κι έσυρε κατά τη δύση. Σήκω να πάμε μαζί να τη βρούμε.»

»Πήρανε τη στράτα, ο πελαργός μπροστά, η γριά πίσω. Χειμώνας καιρός, η πλάση σαβανωμένη στα χιόνια· δεν έβλεπες ένα χλωρό κλαδάκι. Η γριά ρωτούσε όσους αντάμωνε αν είδανε την κόρη της, μα αυτοί την περγελούσαν. Οι πόρτες έκλειναν στο διάβα της. Εκείνη ήτανε του ψόφου, έχυne μαύρα δάκρυα, μα δε στοχάστηκε να γυρίσει πίσω. Έφτασαν σ' ένα μέρος που λέγεται Λεψίνα. Η γριά σωριάστηκε σ' ένα χαντάκι. Πέρασε από κει μια καλή γυναίκα που τη λέγαν Μαριγώ. Τη σήκωσε από χάμω, την πήγε στον άντρα της. Τη βάλανε να φάει και να ζεστοκοπηθεί, δεν της έλειψε τίποτα. Η κυρα-Δήμητρα τους έδωσε και κείνη την ευκή της και βλόγησε τα χωράφια τους.

»Οι δυο καλοί άνθρωποι είχαν ένα μοναχογιό, όμορφο κι αντρειωμένο παλικάρι. «Εγώ», λέει της δυστυχισμένης μάνας, «θα πάω να βρω την κόρη σου. Αν τηνε βρω, μου τη δίνεις γυναίκα μου; — Καλά», του λέει εκείνη. «Βρες τηνε, και να γένει ταίρι σου με την ευκή μου. Μόνο πάρε τον πελαργό μαζί σου εκεί που θα στρατέψεις.»

»Ο νέος περπάτησε μέρες και νύχτες δίχως να βρει τίποτα. Τέλος, μια νύχτα, βλέπει μέσα σ' ένα δάσος, πάνω στα βουνά, ένα φως σαν

πυρκαγιά. Βαράει ίσια, βρίσκει σαράντα δράκους ξαπλωμένους γύρω σε μια φωτιά, όπου είχαν κι έβραζε ένα θεόρατο λεβέτι. Ο νέος σηκώνει με το ένα του χέρι το λεβέτι, ανάβει ένα δαυλό με το άλλο, και βάνει πάλι το λεβέτι στα πυρομάχια. Οι δράκοι, να δούνε τέτοια δύναμη, τα χάσανε. «Εσύ μονάχα», του είπαν, «είσαι ικανός να κλέψεις την κόρη που τόσον καιρό θέμε να κλέψουμε από ένα μάγο, που την κρατάει κλεισμένη σ' έναν πύργο. — Πού είναι ο πύργος;» ρώτησε ο νέος. «Βρέστε μου κάμποσα μεγάλα καρφιά, και πάμε!» Στάθηκε μπρος στο γυροτοίχι του πύργου, κάρφωσε ένα καρφί, πάτησε. Κάρφωνε κι ανέβαινε. Μα ένα ένα καρφί που το 'κανε σκαλοπάτι, το 'βγανε από τον τοίχο για να μην ανέβουνε ξοπίσω του οι δράκοι. Άμα έφτασε στην κορφή, έγνεψε στους δράκους ν' ανεβούνε κι αυτοί: την τέχνη τους την είχε μαθημένη! Μα μόλις έφτανε ένας δράκος κι έκανε να πατήσει παραπέρα, το παλικάρι τότε σκότωνε κι έριχνε το κουφάρι του από την άλλη μεριά του τοίχου, που ήταν κήπος.

»Άμα τους σκότωσε όλους, πήδησε κάτω στον κήπο, έσπασε την πόρτα του πύργου και μπήκε μέσα. Βρήκε την κόρη να χτενίζεται. Να τη δει μονάχα, του ήρθε ζουρλαμός.

»Ήτανε γονατισμένος μπρος στα πόδια της, οπότεν γύρισε πίσω ο αγάς, ο κακός μάγος. Δε χάνει αυτός καιρό, χιμάει στο παλικάρι. Είχε τη δύναμη να γίνεται ό,τι ήθελε: λιοντάρι, φίδι, αϊτός, φωτιά. Μα ο νέος τότε πάλευε. Τρία μερόνυχτα παλεύανε. Στο τρίτο, ο αγάς νίκησε το παλικάρι. Το 'καμε τέσσερα κομμάτια, και κρέμασε από ένα κομμάτι στις τέσσερεις γωνιές του πύργου. Την ίδια νύχτα, πήρε τον ανθό της κόρης, που ως τότε δεν την είχε αγγιγμένη. Μα ο πελαργός πέταξε μακριά κι έφερε στην μπιμπίκα του ένα μαγικό βοτάνι. Το έτριψε στα χείλη του σκοτωμένου και τα τέσσερα κομμάτια του ξανάγιναν ένα κορμί. Ο νέος, μόλις στάθηκε στα πόδια του, ρίχτηκε πάλι του αγά. Πάλεψαν άλλα τρία μερόνυχτα. Στο τρίτο, ο νέος το δε πως θα νικηθεί ξανά. Τότε παρακαλέστηκε την Παναγιά: «Δώσε μου τη δύναμη, Βαγγελίστρα μου, να βάλω κάτω τον αγά, και να γίνω καλόγερος να δουλεύω τη χάρη σου!» Αμέσως το παλικάρι θέριασε κι έριξε κάτω τον αγά. Ο πελαργός χίμησε τότε πάνω του, του έβγαλε τα μάτια και του ξερίζωσε την άσπρη τρίχα απ' όπου κρεμόταν η ζωή του.

»Ο νέος πήρε την κόρη και σύρανε για τη Λεψίνα. Όπου πατούσε η ομορφονιά, η γης λουλούδιζε: έλεγες πως ήρθε η άνοιξη! Όμως, άμα την παράδωσε της μάνας της, ο νέος τις αποχαιρέτησε και τις δυο και πήγε να γενεί καλόγερος. Η κυρα-Δήμητρα κι η θυγατέρα της πήρανε κι αυτές τη στράτα, και κανείς πια δεν έμαθε τι γένηκαν. Μα, από τότες, τα χωράφια της Λεψίνας, σε καλή ή σε δύστυχη χρονιά, κάνουν το περισσότερο σιτάρι.

— Όμορφο παραμύθι! ανάκραξα. Από τ' ασκί σου το 'βγαλες;

— Τι λες, καλέ! Αυτό 'ναι παραμύθι χίλιων χρόνων. Το 'πε μια πρόσφυγα από την Αθήνα της γιαγιάς μου.

— Κι είναι αληθινό;

— Σαν όλα τα παραμύθια... Μα ήτανε μακρύ, και σε βλέπω που νύσταξες.

Όχι, δεν είχα νυστάξει, μα είχα πέσει σε συλλογή.

— Θείτσα! Κάνει και σήμερα θάματα η Παναγιά;

— Άκου! Πόσα χρόνια είναι που πήγε κι αναβάστηξε από τις μασκάλες ένα χριστιανό, που τον είχαν κρεμασμένο οι Τούρκοι στην Πόρτα των Χανιών, ώσπου έτρεξαν μερικοί δικοί μας κι έκοψαν το σκοινί; Αμέ τότε που ξανάδωσε τη λαλιά του στο Σπύρο της Μύραινας, που του την είχαν παρμένη οι Νεράιδες; Ήτανε μωρό και μίλησε, κι ύστερα μονομιάς μουγκάθηκε. Μα η χάρη της το γιάτρεψε, γιατί ξέρει από πόνο μάνας...

Η νύχτα είναι για τα παραμύθια και τα όνειρα! Μόλις η θεια μου κατέβασε στο κεφάλι της την μπουκαπόρτα, ο ύπνος με πήρμου χάρισε κείνο που μου 'χε αρνηθεί ο ξύπνος.

...Η Αλίκη ήτανε κλεισμένη σ' έναν πύργο, σε ξένον τόπο, και χτένιζε τα μαλαματένια της μαλλιά. Ένα παλικάρι, που είχε τα σουσούμια τα δικά μου, ήτανε γονατισμένο μπρος στα πόδια της, οπότεν έμπαινε μέσα ένας Αράπης, κρατώντας ένα δρεπάνι που έσταζε τα αίματα.

«Παναγιά μου, δώσε μου τη δύναμη να τον νικήσω, και να γίνω καλόγερος να μ' έχεις σκλάβο σου!» Ο Αράπης έπαιζε αγριομανισμένος το δρεπάνι του, μα πότε το 'παιζε ψηλά, πότε χαμηλά, κι ο νιος του ξέφευγε. Η Αλίκη είχε φέρει τις δυο πλεξούδες της μπροστά στο στήθος της και τις έπλεκε σε μια μονάχη κάτω απ' το πηγούνι της. «Όταν τηνε δεις αποπλεμένη, βάλε του τρικλοποδιά!» Έτσι έγνεψε στο παλικάρι. «Παναγιά μου, — είπε αυτό,— δώσε μου δύναμη, το τάμα μου το ξέρεις!» Έβαλε ποδάρι του Αράπη, κι εκείνος παραζύγισε κι έπεσε ανάσκελα...

Εύπνησα. Δεν πρόλαβα να κλέψω από τον πύργο την ποθητή μου, μα η καρδιά μου είχε αλαφρώσει που νίκησα τον Αράπη. Κουκουλώθηκα το ρασοσέντονο κι έσφιγγα τα μάτια μου να ξανακοιμηθώ. «Παναγιά μου, χάρισέ μου το κορίτσι που αγαπώ!» έλεγα και ξανάλεγα. Εκείνο που δεν είχε συνακούσει η μάνα μου, δεν μπορεί! θα το συνάκουγε η μάνα των πονεμένων, η Ελεήτρα, η Παρηγορίτισσα, η Γιάτρισσα, η Πονολύτρα!... Την ανακαλούσα μ' όλα της τα ονόματα, που τα 'ξερα από τα κονίσματα και τα ρημοκλήσια της, την έκραζα και τη δόξαζα, και το κλάμα μου πήγαινε βρύση.

Ήμουν ένας θρήσκος, ένας θεοφοβούμενος; Όχι, ήμουν ένα ορφανό που 'χε βρει μια Μάνα. Είχα γυρέψει παρηγοριά στα μάτια της, που 'ναι μεγάλα σα λιμάνια, μαύρα σαν τη νύχτα, ήμερα σαν το λάδι στο καντήλι. Το κόνισμά της, που το 'χαμε κει στο κονοστάσι πάνω από την γκλαβανή, το είχα πάρει πολλές φορές δίπλα στο μαξιλάρι μου και το 'φερα σιμά σιμά στο πρόσωπό μου ώσπου θόλωσε η μορφή της πάνω στο σανίδι κι έγινε ένας χρυσός αχνός, ένα τρεμάμενο άστρο. Αποκοιμήθηκα συχνά μέσα στο θάλλπος του, καθώς το πουλί μέσα στη φτερούγα του. Την είδα στον ύπνο μου να με παίρνει από το χέρι, να με παρηγορά και να με μαλώνει που σεκλετίζομουν. Ήταν η μεγάλη Μάνα μου, τη λέω έτσι γιατί είναι παντοδύναμη...

Η θεια μου πρέπει να με άκουσε από κάτω να παραμιλώ, καθώς την είχα ακούσει κι εγώ όταν κουβέντιαζε με το Βενιζέλο και το Γερο-Θεό. Ανέβηκε στ' ονταδάκι μου ξεπαπούτσωτη, καθώς το συνηθούσε:

— Δεν κοιμάσαι; Με ποιον έχεις λακιρντί;

Δίστασα μια στιγμή, δεν ξέρω γιατί ντράπηκα:

— Με την Παναγιά!

— Δοξασμένο τ' όνομα της! Τι λέτε;

— Της τάχτηκα να γενώ καλόγερος, αν μου φέρει πίσω αυτούς που έχασα.

Το 'πα κι ένιωσα ένα αγκύλι στην καρδιά, γιατί δεν είχα γυρέψει της χάρης της παρά μόνο το κορίτσι μου.

— Ο Θεός να σε συχωρέσει! Πότε ο άνθρωπος πάτησε το θάνατο; Με βλέπεις εμένα να της γυρεύω πίσω το παιδί μου;

Τα λόγια της θειας μου, καθώς το 'πα και πρωτύτερα, τρυπούσαν πολλές φορές σαν τα σπαθιά. Κείνη την ώρα το κατάλαβα πως ο θάνατος είναι αυτό που δεν ξεγίνεται. Ένωσα να μου κόβουνται τα ήπατα.

— Του Θεού να του λες, απόσωσε η θεια, «Άκουγε, Θε μου, την παρακάλια μου, μα μη μου στρέγεις ό,τι σου γυρεύω.» Αυτό ζητά η ταπεινοσύνη! Το άλλο είναι συνέργεια Εκείνου που δε θέλω να τον πιάσω στα χείλη μου.

- Το Διάβολο θέλεις να πεις;

— Όχου, τι λόγος σου 'φυγε! Ξορκισμένος να 'ναι! είπε τρομαγμένη, και μου σταύρωσε με το χέρι της το στόμα μου.

— Αχ! Δε θα την ξαναδώ! φώναξα.

Η φωνή μου μου θύμισε την απελπισιά της μάνας μου.

Η θεια μου θα το δε πως ήμουν έτοιμος για τη μεγαλύτερη αμαρτία, φτάνει να ξανάβλεπα την ποθητή μου, ας ήταν και μια στιγμή μονάχα.

— Θα τη βλέπεις παντοτινά στο λογισμό σου, όμορφη κι αχάλαστη. Δε σου το 'πε κι ο Λοίζος; Αυτό 'ναι χάρισμα του Θεού στον άνθρωπο, να μπορεί να θυμάται, να φέρνει τα περασμένα μπρος στα μάτια του.

Μ' είδε που δεν καταλάγιαζα. Ο ξορκισμένος με είχε καβαλήσει.

— Μια φορά, γύρισε τότε η θεια μου και μου 'πε με φοβέρα, ήταν ένας άντρας με φυσικό ανυπόταχτο. Καπετάν Χρήστο Καλογερή τον έλεγαν. Δεν ήθελε ν' αφήσει του Χάρου τις γυναίκες που του πήρε. Πήγε και βρήκε μια μάγισσα στο Αγρίνι, τη γιόμωσε φλουριά και της είπε: «Μπορείς να με κάμεις να δω όσες γυναίκες έχασα;» Ήταν μια νύχτα άγρια άστραφτε, βροντούσε. Η μάγισσα τον άφησε μονάχο, και σε λίγο είδε αυτός να μπαίνουν όσες γυναίκες γνώρισε, άλλες που είχαν αρρωστήσει και πεθάνει, κι άλλες που σκοτώθηκαν στο Μεσολόγγι. Μα ήταν όλες τους μισό γυναίκες και μισό ακρίδες, για μισό γυναίκες και μισό φοράδες. Πήγαιναν ως τον τοίχο αντίκρου του, κι εκεί έσβηναν... Αυτό στάθηκε τ' όφελος του καπετάνιου, απόσωσε η θεια' εκείνες που είχε στο λογισμό του σαν αγγέλους, να τις δει σα στρίγγλες!

Σφούγγισε τον ιδρώτα στο μέτωπό της:

— Τι μ' έκαμες και μελέτησα, νύχτα ώρα!

Αλήθεια! Η νύχτα με είχε κάμει να παραλοϊσω. Αποθύμησα το φως της μέρας:

— Δεν ανοίγεις, θείτσα, την πόρτα της ταράτσας;

Ο Αυγερινός κρεμάστηκε σα δροσερή στάλα μέσα στην κορνίζα που έκαναν τα θυροστόμια. Ο ουρανός ασπρογάλιαζε.

— Πήρε το χαραμέρι, είπε η θεια, κι έκαμε το σταυρό της κοιτώντας την ανατολή.

20

Άκουσα το Λοΐζο (ας τον λέω όπως μου το ζήτησε) να μπαίνει κάτω στο χαμώι. Ήξερα πως θα ερχόταν, μα δεν τον περίμενα έτσι νωρίς. Η θεια τού έλεγε:

— Τώρα κοιμάται... Κάθισε να σταυρώσουμε δυο λόγια.

Του μιλούσε έτσι, σαν ίσος με ίσο, μπορώ κιόλας να πω πως εκείνη είχε το απάνω χέρι.

— Να καθίσω, κυρα-Ρουσάκη. Ωφελημένος θα βγω να κουβεντιάσω μαζί σου.

Παρατήρησα ευτύς πως τους άκουγα από πάνω καθαρά. Μιλούσαν άραγε δυνατότερα για να μη χάνω τα λόγια τους, ή τ' αυτιά μου είχαν γυμναστεί, τόσον καιρό που βρισκόμουν καρφωμένος στο γιατάκι μου και δε ζούσα παρά απ' όσα μου σοδειάζαν;

— Θα σου πω ένα λόγο, κυρ Λοΐζο, μα να μην τότε πάρεις άσκημα. Κοίτα μην του ταράξεις την ψυχή του!

— Κακά με κατάλαβες, κυρα-Ρουσάκη. Αυτή την ψυχή — που 'ναι η δική σου η ψυχή— αγάπησα σε τούτο το παιδί. Θέλω να τη δω γραμμένη στο μάρμαρο.

«Για μένα κουβεντιάζουν;»

— ...Θέλω να τη δει σ' ένα κατεβατό ολάκερη η ρωμιοσύνη και να πει: «Ποιος μου 'βαλε στο χέρι τον καθρέφτη;» Και ν' αναγαλλιάσει ριζόκορφα: γιατί κάθε πουλί με τη λαλιά του χαίρεται!

— Μα τον έχεις ικανό για τέτοια αποστολή; Μην έπιασες ψηλά το χερουβικό; Αυτός καλά καλά δεν ξέρει γράμματα.

— Αυτός διαβάζει τ' άγραφα. Τα γράμματα μαθαίνονται: γι' αυτό είμαι εδώ.

— Μα σε λεν μασόνο. Με συμπαθάς που σε ρωτώ.

— Θα μπόρειε να με πουν αιρετικό, αρνησόθεο, όργανο του Εωσφόρου. Μα ένα μόνο μου ταιριάζει: ξενιτεμένος. Πες κάλλιο: εξόριστος! Όταν ακούω να μουρμουρίζουνε στη ράχη μου «Περνάει ο Εξόριστος», ξαφνιάζομαι που βρήκαν, δίχως να το ξέρουν, τ' όνομά μου.

— Τι θες να πεις;

— Είναι εξόριστος αυτός που έχασε την πίστη του και δεν έβαλε στον τόπο της μιαν άλλη. Δεν μπορεί πια να ξηγήσει τον κόσμο. Όλα του φαίνονται πως γίνονται στα κουτουρού. Ένα χάος!

— Μη μου το λες! Λυθήκαν οι αρμοί μου.

— Και πού να 'ξερες!... Εσύ, κάθε πρωί που σηκώνεις το χέρι σου να κάμεις το σταυρό σου, βάνεις σε κίνηση τα σύμπαντα. Εσύ γνωρίζεις ποιο είναι το δίκιο, το άδικο, το στραβό, το ίσιο. Η γνώμη σου δε διστάζει. Στην αρρώστια, στη χαρά, στο θάνατο, σου το 'χουν έτοιμο εκείνο που θα κάμεις. Στη φουρτούνα, έχεις έναν άγιο να κράξεις! Ο εξόριστος...

— Μ' αφού το βλέπεις το κακό, γιατί δε γυρίζεις πίσω σ' αυτά που αρνήθηκες;

— Αυτό θα πει εξόριστος: δεν μπορώ να γυρίσω πίσω.

— Καλά λοιπόν φοβήθηκα για το παιδί! Το δέντρο μικρό λυγίζεται.

— Όχι, μη φοβάσαι. Μόνο εγώ ξέρω τι αξίζει αυτό που του έβαλες στην ψυχή. Αυτό θέλω να δω μέσα σε μια Κιβωτό που να μη βουλιάζει σε καμιά φουρτούνα!

— Με μπερδεύεις, κυρ Λοΐζο. Μου τα λες ψιλογνεσμένα! Κάνω να σε βοηθήσω, και δε βρίσκω την άκρη... Μου φαίνεται πως το μήλο που δάγκωσες είναι το μήλο του Πονηρού.

— Καλά το βρήκες. Αυτό μ' έκαμε να χάσω τον Παράδεισο. Έξω από το τοιχογύρι του, όλοι μας πάμε την κατρακύλα. Δεν ξέρουμε παρά το θάνατο.

— Ξέρουμε την αιώνια ζωή. Μας την υποσχέθηκε ο Λυτρωτής.

— Κυρα-Ρουσάκη, ο εξόριστος δεν καταδέχεται να λυτρωθεί από άλλον. Αυτό 'ναι η περηφάνια του κι η καταδίκη του... Μη μου κακιώσεις που το λέω.

— Μα την πίστη μου, σε φοβούμαι. Μια παροιμία λέει: «Η άδικη πέτρα τρώει το δίκιο βουνό.» Τα λόγια σου μπορούν ν' ανοίξουν λαγούμι στην Ορθοδοξία.

— Πιστεύεις στην ισιάδα μου;

— Φτώχεια και αφεντιά δεν κρύβονται.

— Το λοιπόν: το στόμα μου το κρατάω σφαιλιστό. Δεν κάνω κήρυγμα το φως που μ' έκαψε.

— Τα 'χω χαμένα... Σε φοβούμαι και σε πονώ... Μίλησες με τον παπα-Γιάννη;

— Ήταν ο μόνος άνθρωπος που έβλεπα όταν πρωτόρθα στο χωριό. Τον έχω γι' άγιο, προσκυνώ την αγιοσύνη του. Μα είναι δογματικός, όπως όλοι οι άγιοι... Θα θυμηθεί τα λόγια που του είπα όταν πεθάνει. Τι λέω; Ανοησίες! Όταν πεθάνει, θα μας αφήσει εμάς να φλυαρούμε στο ποδάρι του.

— Κυρ-Λοΐζο! Δε θα σ' αφήσω να...

Εδώ οι φωνές τους χαμήλωσαν, δεν τις ξεχώριζα. Ήταν φανερό πως αυτά που έλεγαν τα κρατούσαν για δικό τους. Ύστερα από κάμποση ώρα, το αυτί μου πήρε δυο τρία λόγια τους.

— Να με νοιάσει; Γιατί να με νοιάσει; έλεγε η θεια η Ρουσάκη. Κι ο κάβουρας στην τρύπα του λογιέται μεγάλος άρχοντας!... Κόπιασε, ανέβα!

— Το βλέπεις, κυρα-Ρουσάκη; Δε νίκησες μήδε συ την αλαζονεία! αποκρίθηκε γελώντας ο Λοΐζος.

Άκουσα στη σκάλα τα πατήματά του.

«Τώρα θα μάθω! — είπα μέσα μου. Εκείνος θα ξέρει.»

Δεν πρόφτασε να μου πει την καλημέρα και τον ρώτησα:

— Αν με σκοτώσει ο Μιχάλης, θα ξαναβρώ στον άλλο κόσμο την Αλίκη;

Κοντοστάθηκε. Έκαμε πως το γύριζε στο νου του. Ύστερα είπε:

— Δεν ξέρω.

Μα μονομιάς το μετάνιωσε:

— Δεν ξέρω! Δεν έχω δικαίωμα να πω «Δεν ξέρω.»

Έσκυψε πάνω από την γκλαβανή:

— Κυρα-Ρουσάκη,— φώναξε— έλα απάνω να μας λύσεις μια απορία.

— Ο Γιωργάκης από δω — της είπε όταν ανέβηκε— ρωτάει αν οι νεκροί ξαναβρίσκονται στον κάτω κόσμο.

Η θεια τον κοίταξε μια στιγμή στο άγριο, μα δεν κόμπιασε:

— Άκου! Άκου! Εκεί είναι η ζωή. Τον ψεύτη κόσμο τον ξεχνούνε. Μια μέρα όλη όλη τον κλαίνει που τον έχασαν. Μα ύστερα, οι άλλοι νεκροί τους πάνε στο νερό της Λησμονιάς, το πίνουν και ξεχνούνε.

Ο Λοΐζος δε μιλούσε. Κάτι μας έκρυβε. Όμως η θεια μιλούσε με ειλικρίνεια: ό,τι είχε στην καρδιά, το 'χε και στα χείλη.

— Ποιος γύρισε πίσω να το πει; ανάκραξα, μισό με κακοσύνη και μισό με παράπονο που δεν είχα φωτιστεί.

— Το διδάσκει η θρησκεία, είπε η θεια με σταθερότητα.

— Η θρησκεία; ρώτησε ο Λοΐζος.

— Ναίσκε, η θρησκεία.

— Πού βρίσκεται αυτός ο Μιχάλης της Σπιθούραινας; ρώτησε τότε ο Λοΐζος, θαρρείς για ν' αλλάξουμε κουβέντα.

— Τον έφυγαν στο μέτωπο! πρόλαβα να πω.

— Θα ησυχάσουμε για κάμποσο καιρό, είπε εκείνος· ο πόλεμος είναι στην αρχή του.

— Κοίτα πού μας έφερε η αμάχη! έκαμε η θεια. Να ευκιόμαστε να τραβήξει ο πόλεμος, να μη θέλουμε να δούμε πίσω τα παιδιά μας!

— Κι ακόμα πού είσαι! είπε ο Λοΐζος. Θα δούμε πράματα πιο ύστερα, που θα μας κάμουν να ντραπούμε που γεννηθήκαμε.

— Εδώ; Εδώ; ρώτησε η θεια με αγωνία, όμως μην πιστεύοντας πως ο πόλεμος μπορούσε ν' απλώσει το χέρι του ίσαμε το χωριό, εξόν αν ήταν για να πάρει τα παλικάρια του.

— Εδώ. Μεσ στο χωριό. Ο πόλεμος είναι μόλεμα: το κακό τρέχει.

— Μα δε φτάνει που φύγαν τα παιδιά μας προτού να τα χαρούμε; Που δεν έχουμε κανένα να μας γεροθροφήσει;

— Ο πόλεμος δεν αγοράζεται με τίποτα. Είναι χειρότερος απ' τη φωτιά. Γιατί είναι η φωτιά, η στέρηση, το γκρέμισμα εκείνων που βλέπουμε κι εκείνων που δε βλέπουμε.

— Ο Θεάς να βάλει το χέρι του! αναστέναξε η θεια.

— Το 'βαλε κι από τις δυο μεριές! είπε ο Λοΐζος. Γι' αυτό ο χορός καλά κρατεί... — Πώς πάει, Γιωργάκη, το πόδι σου; έκαμε, σα να το θυμήθηκε άξαφνα.

— Η θεια λέει πως θα το περπατήσω σήμερα οχτώ.

— Την πρώτη μέρα που θα βγεις, θα σου κάμω το τραπέζι.

Κοίταξα τη θεια μου.

— Να πας! είπε εκείνη. Μόνο να μη σε ξιπάσουνε τα μεγαλεία.

— Όχι δα! είπε ο Λοΐζος. Ζω σαν ασκητής. Το τραπέζι μου δε διαφέρει απ' το δικό σας.

— Δεν το ξέρεις το δικό μας, είπε η θεια με γλύκα. Η χήρα το τραπέζι της το στρώνει στην ποδιά της!

Από τα παράθυρα που βλέπαν στην κληματαριά, μπήκε μια δυνατή φωνή, που ερχόταν από τη μεριά της βρύσης. Είδα τη θεια μου ν' ανατρομάζει.

— Ποιος είναι; τη ρώτησα.

— Σώπα ν' ακούσουμε... Είναι ο Αντρέας ο τελάλης. Κάτι λέει για τον πόλεμο.

Η φωνή ζύγωνε στο σπίτι μας. Ο τελάλης πρέπει να στάθηκε στο σύνορο του μαχαλά μας. Ακουγόταν τώρα καθαρά:

Θα 'χει και δεύτερο άλογο, είπα μέσα μου, και γύρισα το νου μου στον Αράπη: «Πήγε μαζί με την κυρά του...» Για κείνην ο Λοΐζος είχε πει: «Απόμεινε στον τόπο!»

Στα μάτια της θειας μου διάβαινε και ξαναδιάβαινε μια έγνοια.

«Τι να συλλογιέται; Αφού δε μας παίρνουν τον Τριφυλλιό!...»

— Κυρ-Λοΐζο! Όλα θα τα πάρει η Επίταξη; Όλα; ρώτησε.

— Καμιά φορά παίρνουν μονάχα τα σαμαριάρικα. Αφήνουν στο χωριό το λατάρη του.

— Τι 'ναι ο λατάρης, θεια;

— Εμ, είναι το αρσενικό άλογο που πηδάει τις φοράδες και κάνουν τ' αλογάκια.

Μια αστραπή έσκισε το νου μου:

— Θα πάρουνε το Άτι;

Ο Λοΐζος κι η θεια κοιτάχτηκαν.

— Μπορεί να το πάρουνε κι αυτό, είπε η θεια. Τοια άλογα τα χρειάζεται ο πόλεμος.

Θυμήθηκα το γιγαντόσωμο άλογο που καβαλούσε ο Βασιλιάς ο Κωσταντίνος μπρος στα τείχη της Σαλονίκης. Η καρδιά μου γαλήνεψε μεμιάς. Αν είναι να πέσει ένα κάστρο, χαλάλι τους το Άτι μας!

— Το 'ξερες, κυρ Λοΐζο, πως θα τα παίρναν;

— Το 'ξερα, κυρα-Ρουσάκη.

— Το 'χω παρατηρήσει από άλλες φορές πως λέγεις λιγότερα απ' όσα ξέρεις.

— Ε, τι να κάμω; Αυτή 'ναι η μοίρα μου. Τα σούρνω μοναχός μου. Κατά τα ρούχα δίνει ο Θεός το κρύο.

Χαμογέλασε πικραμένα, κι έσυρε τη γλώσσα του στα χείλη του, σα να 'θελε να μη χάσει στάλα απ' το φαρμάκι.

Δίπλα στο καφενείο του Μανούσου είχε μιαν απλόχωρη αυλή, που έβγανε σ' ένα λιοτριβιό. Εκεί πήραν οι Πηγιάνοί να μαντρίζουν τ' αλογομούλαρά τους για να τα επιθεωρήσει η Επίταξη και να διαλέξει τα γερά. Ένας ένας που έφερνε το δικό του, το έριχνε μέσα στη μάντρα, και κείνος πήγαινε να καθίσει στο καφενείο, ή σμάριαζε με τους άλλους κοντά στον πόρο της αυλής.

Η Επίταξη είχε θρονιαστεί παρέκει, στου Γρηγόρη του Κουτσού. Τρεις νομάτοι: δυο με στολή κι ένας με πολιτικά. Απάνω στο τραπέζι τους είχαν ένα στενόμακρο τεφτέρι, που το φυλλομετρούσαν απ' την καλή και την ανάποδη.

— Λύκοι πήδηξαν το χωριό! είπε ένας χωριάτης και τους κοίταξε με τ' ασπράδι του ματιού του.

— Δεν ήρθε ο γερο-Καναβός; είπε ένας άλλος.

— Τι; Θα το πάρουν και το Άτι;

— Μπορεί να μην το πάρουν, μα πρέπει να το φέρει.

— Το λατάρη δεν τον παίρνουν! Τι θα γινόταν το χωριό δίχως λατάρη;

Άκουγα με τσιτωμένα αυτιά. «Να! Δεν τον παίρνουν», έλεγα κι η ψυχή μου μέρευε. «Τι θα γινόταν το χωριό δίχως λατάρη;» Ήξερα τι είναι ο λατάρης, μα οι χωριάτες ξεστόμιζαν το λόγο σα να 'θελαν να πούνε: «Το στοιχειό του χωριού», «Ο βασιλιάς μας!» Χωρίς το βασιλιά τους, θα νιώθαν μονομιás πως ζούνε πίσω από τον ήλιο: το 'πε ο Λοΐζος!

Δίχως ν' ακούσω πρωτύτερα την ποδοβολή του, είδα το Άτι να ζυγώνει. Ο γερο-Καναβός το 'σερνε μαλακά απ' το χαλινάρι, κι ανέβαινε με το πάσο του τη ρεματιά. Το 'φερε μπρος στην ποτίστρα,

το ξεχαλίνωσε. Εκείνο έχωσε ανόρεχτα τη μούρη του μες στο νερό, μα δεν ήπια. Ο αφέντης του του σφύριζε και το παρακινούσε. Έδειχνε σεκλετισμένο.

Δυο-τρεις χωριάτες ξεκόψαν από το σωρό κι ήρθανε κοντά:

— Θα σου το πάρουν, καπετάν Νικήτα;

Τους κοίταξε δίχως να μιλήσει.

— Έχεις τρία παιδιά στο μέτωπο· το Άτι θα λυπάσαι; του είπε ο ένας από δαύτους.

— Μου παράγγειλαν όταν έφυγαν να το προσέχω: «Το Άτι και τα μάτια σου! Να κοιτάς το Άτι!» Τι θα τους πω αν μου το πάρουν;

— Θα δεις, δε θα το πάρουν. Αυτό δεν είναι για σαμάρη. Τι να το κάμουν;

«Μ' αν είναι να το καβαλήσει ο βασιλιάς να μπει στο κάστρο;» είπα μέσα μου.

— Παίρνουν τα κοπανισμένα, απόσωσε ο πρώτος· κι αν είναι ακοπάνιστα, τα κοπανίζουν για να τα γυμνάσουν. Αλλιώς δεν ακλουθούν με τ' άλλα.

— Να μουνουχίσουν το Άτι; ανάκραξε ο γερο-Καναβός, κι η χολή του ανέβηκε στα μάτια του.

— Όταν ο ποντικός γενεί γιανίτσαρος, όλα να τα φοβάσαι, καπετάν Νικήτα.

— Αν πατάει ο γιανίτσαρος ποδάρι, εγώ πατάω σπαθί!

— Μπα! Τώρα είναι ρωμαίικο. Τι σπαθί να πατήσεις, καημένε; Η πατρίδα σου το γυρεύει.

— Της έδωσα τρία παιδιά. Της χαλάλισα τις λαβωματιές μου. Μα τούτο, είναι το Άτι!

Μιλούσε έτσι αράθυμα, όμως το 'σερνε να το ρίξει, και κείνος μες στη μάντρα.

Το είδα, από κει που βρέθηκα, να περισσεύει από τις ράχες των άλλων ζωντανών, να κρατάει το κεφάλι του ψηλά, και φορές φορές να σει θυμωμένο τα μαλλιά του σα να 'θελε να πετάξει από πάνω του τα χνότα που το τριγύριζαν.

Η Επίταξη ζύγωσε με το τραπεζάκι της, και κάθισε μπρος στην πόρτα της αυλής. Πήραν να διαβάζουν τα ονόματα. Όποιος άκουγε το δικό του, έπαιρνε μέσα απ' το κοπάδι το βασταγερό του και το 'φερνε μπροστά στην επιτροπή. Το κοίταζαν στα δόντια, το ψάλασσαν στα λαπαρά, και μάνι μάνι το ξεμπερδευαν. Όλα τα βρίσκανε καλά. Ταΐζει ο χωριάτης ζωντανό που να μην είναι γερό να του δουλεύει; Ένας ξενομερίτης που είχανε μαζί τους τα έπαιρνε και τα μονομέριαζε σ' ένα σώχωρο παρέκει. Κάτι τους έκαναν εκεί χάμω, γιατί έβλεπες και κει κόσμο μαζωμένο, το περισσότερο παιδιά. Κάτι χάζευαν που δεν το 'παιρνε το μάτι μου.

— Εκεί τους κάνουν τη σαμιά! άκουσα να λέει κάποιος, μα τι ήταν η σαμιά δεν ήξερα.

Έρθε η σειρά του γερο-Καναβού. Έσυρε το άτι του μπροστά στην επιτροπή.

— Μην το λυπάσαι, κουμπάρε! του είπε αυτός που φορούσε τα πολιτικά. Η πατρίδα τα παίρνει δανεικά.

— Ξέρω. Δανεικά κι ανεμόστροφα.

Οι δυο στρατιωτικοί το παспаτεύαν. Όμως δεν έδειχναν να τους ξιπάζει η ομορφιά του. Ο ένας τους είπε στο γέροντα:

— Μη θαρρείς! Τα ταΐζουνε καλά στο στρατό, δεν τους λείπει τίποτα. Και τα φυλάγουν!

Ο γερο-αλογατάς στράφηκε μ' ανάβλεμμα βαρύ:

— Ναίσκε! Βάνουν το λύκο πιστικό, την αλεπού δραγάτη.

— Μην του μιλάς! είπε ο άλλος στρατιωτικός. Δεν τότε βλέπεις που πάει γυρεύοντας; — Το άλογο το κρατούμε, γύρισε κι έκαμε σ' αυτόν με τα πολιτικά.

Ο γερο-Καναβός το 'συρε από το χαλινάρι κατά το σώχωρο. Έδειχνε να κάνει τα πικρά γλυκά. Καθώς το Άτι έκαμε να γυρίσει, το είδε που η άσπρη του φορεσιά ήταν από τη μια μεριά μαγαρισμένη. Κάποιο ζώο είχε κοπριστεί και του 'χε τραβήξει στα παγίδια κάτι σιχαμερούς λεκέδες. Ο γερο-Καναβός ταραχτήκε, τα δάκρυα αμπλύσανε στα μάτια του. Μα δεν είπε τίποτα, το πήγε πλάι στο νερό, και πήρε να το πλένει με τα χέρια του, χωρίς να λογαριάσει πως βρομιζότανε ο ίδιος.

Κανέννας δεν του είχε δώσει προσοχή. Ήτανε μονάχος του. Δεν τον κοίταζε παρά ένα παιδί, που το 'χε πια αποστολή να καταγράφει όσα σπαράζανε τα σπλάχνα του.

Άμα το πάστρεψε το Άτι, το πήρε πάλι από το χαλινάρι να το πάει με τ' άλλα. Το παιδί τον ακολούθησε.

Κάτω εκεί στο σώχωρο, πίσω από ένα χωματοσήκωμα, είχανε στριμώξει τα ζωντανά. Κάθε καινούριο που έφτανε, το άρπαζε από το αυτί ένας στρατιώτης, και χρατς! του το 'κοβε μ' ένα χασαπομάχαιρο. Είχα ακουστά πως οι βοσκοί σημαδεύουν, με μια ψαλιδιά στο αυτί, τα προβατάκια τους για να τα βρίσκουν όταν τους τα κλέφτουν. Κατάλαβα μονομιάς τι ήταν η σαμιά.

Ο καπετάν Νικήτας δεν είχε πάρει χνότο. Να πω πως δε βλέπανε τα δακρυσμένα μάτια του, για ήταν αλλού ο νους του; Όταν κατάλαβε τι ήταν να του γένει, μπήκε μ' ένα σάλτο μπρος από το Άτι, άρπαξε το μαχαίρι από τα χέρια του στρατιώτη:

— Όχι! Δε θ' αφήσω να το ντροπιάσουν μπρος στα μάτια μου!

Κι ώσπου να γυρίσουμε να δούμε, έχωσε το μαχαίρι στη σφαγαριά του αλόγου. Πρέπει να σάστισε ο ίδιος γι' αυτό που έκαμε, γιατί τον είδαμε να λιχνιέται όξω από το σώχωρο, σαν το φονιά που τρέχει να μην τον πιάσουν.

— Μωρέ! Πώς του τη βρήκε την καρδιά! Θαμάστηκε ένας χωριάτης.

— Αυτός την ήξερε πού χτυπούσε! είπε ένας άλλος.

Τα μάτια μου σκοτείνιασαν. Αν δεν ένωθα αδύναμο το πόδι μου, θα έτρεχα πίσω από το φονιά ν' ασπαστώ τα χέρια του. Έσκυφα του

κάκου να δω το Άτι ανάμεσα απ' τα πόδια των ανθρώπων. Άκουσα τα πέταλά του που κλοτσούσαν τα ξερόχορτα.

— Έλα, Γιωργάκη. Φτάνει!

Ο Λοΐζος με τραβούσε από το χέρι, και κοίταζε πού έβανα το πόδι μου, γιατί εγώ δεν έβλεπα.

— Το Άτι μου! Το Άτι μου! έλεγα μέσα στ' αναφιλητά. Ό,τι αγαπώ πεθαίνει!

— Είναι που τους άλλους θανάτους δεν τους προσέχεις.

Δεν πέρασε βδομάδα αφόντας το χωριό έχασε το βασιλιά του, κι έπιασε μια φωτιά στα λιόφυτα. Ξεκίνησε από ένα κεράκι, που το άναψε στο μνήμα του γέρου της μια χήρα. Άρπαξαν οι πευκοβελόνες που είχαν γίνει ένα με το χώμα, η φωτιά κουφοδρόμησε κι έφτασε στ' αγκάθια. Από κει πήδησε στις ελιές. Πετούσε από δέντρο σε δέντρο σαν πουλί. Το δέντρο πύρωνε στη λαύρα, κι άξαφνα ρουφούσε από το διπλανό του τη φωτιά και λαμπάδιζε συγκλώναρο. Τα κοράκια διαβήκαν ποταμός πάνω απ' το χωριό, ο ουρανός κοκκίνισε. Η πυρκαγιά πάστρεψε όσα λιόφυτα βρήκε στο δρόμο που την πήγαινε ο πουνέντης, έφτασε μπρος στα μποστάνια. Έκαμε μια χαψιά τη δραγάτα του Σταυρακάκη, και στάθηκε εκεί στο σύνορο σα θεριό που αναγλείφεται. Η στάχτη έπεσε τρεις ώρες μακριά.

Οι Πηγιοανοί πήραν τη φωτιά για κακό σημάδι, μα δεν έβαλαν στο νου τους τι τους περίμενε.

— Από κει που πέρασε η φωτιά, είπε ο Λοΐζος, οι πηγές αποφύραξαν. Θα το δεις που θα διψάσει το χωριό.

Ύστερα από μια δυο μέρες, είδα τις κοπέλες να κατεβαίνουν μια βαθιά πετρόσκαλα, κάτω από τη βρύση, για να γεμίσουν τα σταμινιά τους. Εκεί χαμηλά ήταν η παλιά βρύση, που έτρεχε ακόμα μια τουφεκόβεργα νερό. Το κατωχώρι πορευόταν από δυο τρία συρτοπήγαδα, που ως τότε τα είχανε μονάχα για να ποτίζονται τα

ζωντανά. Μπρος από την πόρτα μας, πήραν να γαϊτανίζουν οι κοπέλες που πηγαίνουν για νερό. Ήταν όλες τους αμίλητες σα να λιτανεύαν τα λαγήνια που κρατούσαν στα κεφάλια τους.

— Πέθανε το Στοιχειό της βρύσης, η βρύση στέρεψε! μονολογούσε η θεια, θέλοντας να πει το Άτι.

Από τα συρτοπήγαδα, το χωριό άρπαξε την τρεχατή: η λέξη το μαρτυρά ποια ήταν η αρρώστια. Δεν απόμεινε παιδί που να μην πέσει. Τα πρόσωπά τους αποφέγγρισαν.

Το μόλεμα έκαμε θράψη και στα βουλγάρικα τσαντήρια, που παίρναν νερό απ' το χωριό. Βρέθηκαν ζορισμένοι να τα πάνε παραπέρα. Ο ψυχογιός της θειας μου (έτσι τον έλεγε) ήρθε να την αποχαιρετήσει.

— Καημένη μάνα, ποιος ξέρει αν θα ξαναϊδωθούμε!

— Να πας στο καλό! Μανάδες σαν έμενα θα βρεις όπου σταθείς απάνω στο νησί μας. Μα ο Θεός να σε γυρίσει γρήγορα σε κείνην που σε γέννησε! Κι αν δεις πουθενά κοιμητήρι από Έλληνες αιχμάλωτους, σκύψε να διαβάσεις τους σταυρούς. Λευτέρης Μαϊνολάς γραφόταν το παιδί μου. Ξέρεις τι έχεις να κάμεις!

— Θα βάλω σ' ένα σεντουκάκι τα κόκαλά του και θα σου τα φέρω μοναχός μου.

— Όχι! Όχι! Μην του ταράξεις τον ύπνο του. Μόνο στάξε στο μνήμα του ένα δάκρυ, γιατί είναι διψασμένο.

Ο Λοΐζος, που 'χε βρεθεί στο σπίτι μας, σφούγγισε τα μάτια του. Δεν τον είχα δει ποτέ μου δακρυσμένο.

— Όταν βλέπω μια μάνα να κλαίει το παιδί της, είπε συλλογισμένα, μου φαίνεται πως ξεχωρίζω το νόημα του κόσμου. Στο κάθε παιδί που χάνεται, η Δημιουργία κάνει ένα πάτημα τα πίσω... Τα μάτια της μάνας έπρεπε να μην ξέρουνε τα δάκρυα!

— Τώρα γένηκαν ποταμός, να κουνήσουν τους νερόμυλους! είπε η θεια.

— Ας πνίξουνε τους αίτιους! ανάκραξε ο Βούλγαρος.

— Τους αίτιους... τους αίτιους... μουρμούρισε ο Λοΐζος· αίτιος είναι το σφαγάρι, το ίδιο όπως κι ο φονιάς.

Ο Βούλγαρος είχε γονατίσει μπρος στη θεια μου και καταφιλούσε την άκρη από τη φούστα της. Θυμήθηκε Εκείνον που τους αξίωσε να γνωριστούνε κάτω από τ' όνομά του, και μουρμούριζε: «Χριστός! Χριστός!»

— Ο Χριστός στη στράτα σου!... Πάρε αυτό το ταξιδόψωμο! του είπε η θεια, συναποβγάνοντάς τον ως την πόρτα.

— Ξέρεις τίποτα, κυρα-Ρουσάκη; είπε ο Λοΐζος. Θαρρώ πως θα μπω στο σκολειό σου μια για πάντα. Η αγάπη δεν αφήνει πράμα ανεξήγητο.

22

Για να πάω στο δείπνο του Λοΐζου, πέρασα το χωριό από μια μεριά ως άλλη. Οι περισσότερες αυλές ήταν ανοιχτές, οι λύχνοι αναμμένοι, μια δριμιά μυρουδιά σου έτσουζε τη μύτη. Είχαμε τον τρύγο! Τα καλντερίμια ήταν λεκιασμένα απ' τα ζουμιά που τρέξανε τα τρυγοκόφινια, ακόμα κι οι τοίχοι των σπιτιών, εκεί που τους είχαν ξύσει οι ρόδες απ' τα κάρα, ήταν μελανοί. Σφήκες που είχαν μεθύσει να βυζαίνουν τα σταφύλια, κουτουλούσαν το διαβάτη.

Ο παπα-Γιάννης πρέπει να 'χε καλό αμπέλι. Στην αυλή του, το μάτι μου πήρε το πατητήρι φορτωμένο, και μέσα έναν άντρα χωμένο ως τα γόνατα να στοιβάζει τα σταφύλια, παλαμίζοντας μ' ένα ξυλόφτυαρο.

Στο σπίτι του Λοΐζου, σιγαλιά. Το 'βλεπες που εδώ κατοικούσε χωραΐτης. Οι πλάκες ήταν πεντακάθαρες, η αυλόσκαλα άστραφτε. Μόνο που δεν είχε μηδ' ένα λουλούδι πουθενά. Τώρα που το λέω, το συλλογίζουμαι πως δεν είχε μήδε κανένα ζωντανό. Ούτε μια γάτα!

Με υποδέχτηκε, σαν την άλλη φορά, η Κοκκινοχειλού: αυτή κρατούσε το σπίτι του Λοΐζου. Τα μάτια της καίγανε σαν κάρβουνα, τα χείλη της σταλάζαν μαύρο μούστο. Δεν ήταν πια σεκλετισμένη, ο αέρας της έδειχνε πως εκείνη όριζε.

— Να σου δώσω ένα φιλί, μου το γυρίζεις; μου είπε την ώρα που έβανα το πόδι μου στη σκάλα.

Δεν πρόλαβα ν' αποκριθώ. Με άρπαξε πάνω στα στήθη της, που ήταν αφράτα σαν ψωμιά, και μου κόλλησε στο στόμα ένα φιλί, που έκαμε το αίμα μου ν' ανακυκλίσει. Μια ζεστή ανάσα έτρεξε μέσα στο βρακί μου, το ίδιο καθώς τη μέρα που πρωτοπάτησα στο αμπέλι.

Ανέβηκα δυο δυο τα σκαλοπάτια. Εκείνη χαχάνιζε από κάτω. Δε φοβόταν; Δεν την ένοιαζε; Έκανε σα μεθυσμένη. Η μυρουδιά που 'χε τυλίξει το χωριό θα της είχε χτυπήσει στο κεφάλι.

Βρήκα το Λοΐζο να διαβάζει πλάι στη λάμπα. Ήμουν μια στάλα ταραγμένος όταν μπήκα, μα δεν είχα βάρος στην ψυχή. Ερχόμουν με το φόβο πως θα συντύχαινα το σκιάσμα της Αλίκης, και να! ένα σώμα με τρακάρισε, μια θροφαντή σάρκα έπεσε απάνω μου. Μα δε μ' είχε σκανταλίσει. Ήμουν αμάθητος ακόμα.

— Καλώς το παλικάρι! είπε ο Λοΐζος. Διάβαζα κάτι και σ' είχα στο νου μου. Είναι για ένα παιδί που ορφάνεψε από πατέρα κι από μάνα, το πήρε ένας θειος του και το κατήχησε στα γράμματα, και τώρα εκείνο που μεγάλωσε, δε θέλει να ξέρει τίποτ' άλλο παρά την ποίηση. Δουλεύει ν' αφθαρτίσει τ' όνομά του, να το φυλάξει από την υβρισιά του καιρού και του θανάτου. Όμορφη μοίρα!... Αγκαλά δεν ξέρω πού θα τον βγάλει... Άκου να δεις πως το λέει ο ίδιος:

Με μια σταλιά κορμί είμ' εγώ, παραριχτό καλάμι
στα βάτα, που και μιας πνοής το διάβα θα με κάμει
από τη ρίζα ως την κορφή να τρέμω λιγωμένο.

Ένωσα κάτι παράξενο. Πρώτα, μια συμπόνια για τον εαυτό μου, όταν είδα πως τα λυπούνται τα ορφανά, κι ύστερα, μονομιάς, ένα ξαλάφρωμα σα να 'χαν πάρει από τα μάτια μου ένα μαγνάδι. Είχα ακούσει ως τότε κάμποσα τραγούδια, μερικά κιόλας τα 'χα ξεστηθείσει, μα τούτο ήτανε το πρώτο που το πήρα πως γράφτηκε για μένα. Όλα εκείνα τ' άλλα δεν είχα μάθει ποιος τα 'χε ταιριασμένα. Ετούτο το 'χε ταιριάσει ένα ορφανό που 'χε τη μοίρα τη δική μου.

Θα σας φανεί παράξενο, δε ρώτησα να μάθω τ' όνομά του. Μου έφτασε που κουναρίστηκα στο ρυθμό του τραγουδιού, με μάτια σφαιλιστά, με το μυαλό μου ναρκωμένο.

— Αν θέλεις, είπε ο Λοΐζος, θα σου δώσω ένα βιβλίο με ποιήματα να το διαβάζεις.

Αν ήθελα! Αυτό 'ταν το ψωμί που μου 'χε λείψει. Το μόνο βιβλίο που βρισκότανε στης θειας μου ήτανε μια Ιερά Σύνοψη, που την κρατούσε από τον άντρα της. Πρέπει εκείνος να την είχε αγορασμένη λιγότερο για να τη διαβάζει και περισσότερο για να βάνει σε θύμηση στις άγραφες σελίδες της τα περιστατικά που χαροποιούσανε το σπίτι του: πότε στάθηκαν με τη γυναίκα του κάτω από τα στέφανα, πότε ποτάξανε παιδί, και τα παρόμοια.

Η θεια, καθώς το ξέρετε, δεν είχε μάθει γράμματα. Όμως κι εκείνη συνήθιζε να παίρνει τη Σύνοψη στα χέρια της και να βυθίζεται στις τέσσερεις εικόνες που είχε το βιβλίο. Ήταν ένας Ευαγγελισμός, μια Γέννηση, μια Σταύρωση και μια Ανάσταση. Να την άκουες να τις διαβάζει, θα 'λεγες πως ακούεις έναν καινούριο Ευαγγελιστή. Με την αθώα ψυχή της, το 'χε πως η εικόνα γίνεται για να διαβάζεται σα μακρύ κατεβατό. Και μη θαρρείτε πως έβλεπε μονάχα όσα είχε παραστήσει ο ζωγράφος!

Μπροστά στον Ευαγγελισμό, λόγου χάρη, η ιστορία της ξεκινούσε από μακριά: «...Όταν η Μαρία έγινε δώδεκα χρονών, ο Ζαχαρίας ο ιερέας έλαβε διαταγή από τον άγγελο να καλέσει με σάλπιγγα όλους τους χηρευάμενους να έρθουν στο ναό μ' ένα ραβδί ο καθένας τους. Ο Ζαχαρίας πήρε τα ραβδιά και τα 'βαλε πάνω στο θυσιαστήριο. Την άλλη μέρα, το ραβδί του Ιωσήφ βρέθηκε με χλωρά βλαστάρια να περιστέρι έφυγε από πάνω τους και πήγε να καθίσει στο κεφάλι της

Μαρίας...» Τη Γέννηση τη διάβαζε σ' άλλο σκοπό, σα μάνα που γνώρισε τα ξαφνιάσματα της γέννας: «Όταν ο Ιωσήφ έτρεξε στη Βηθλεέμ να βρει καμιά μαμή να ξεγεννήσει την Παρθένα, τα πάντα στάθηκαν ασάλευτα: άνθρωποι, ζώα, πετούμενα. Και μόνο μια μαμή σάλευε, για να τη δει και να τη γνωρίσει ο Ιωσήφ...» Δε γράφω όσα κατέβαζε ο νους της μπρος στη Σταύρωση, για να μη σας βαροκαρδίσω.

— Λοιπόν, θα σου διαλέξω ένα βιβλίο, είπε ο Λοΐζος, να το πάρεις μαζί σου.

— Ω, ναι! Τίποτα δε θέλω περισσότερο!

Αναγάλλιαζα κιόλας να φαντάζομαι τη θεια μου να στηλαυτιάζεται και ν' ανοίγει τις ματάρες της:

— Θα το διαβάσω της θειας μου!

— Έννοια σου! Εκείνη δεν έχει ανάγκη από βιβλία. Η ψυχή της είναι το Τετραβάγγελο.

— Όμως παραπονιέται πολλές φορές που δεν ξέρει γράμματα.

— Κι αν ήξερε, ένα δυο βιβλία θα διάβαζε και θα ξαναδιάβαζε. Έτσι κάναν οι παλαιοί. Τα βιβλία δεν τα είχανε γι' αναψυχή όπως εμείς τα είχανε για να φωτίζονται... Ο Θεός σ' αγαπούσε και σ' έριξε στο δικό της το σκολειό, μακριά από φυλλάδες. Κοντά της, η γνώση σου έπηξε καλύτερα παρ' αν είχες ρουφήξει την ποταμοθάλασσα.

Η Κοκκινοχειλού έφερε σ' ένα δίσκο το φαΐ. Δεν ήταν καλύτερο απ' το δικό μας, μόνο που το 'χαν σερβιρισμένο σε φαρφουρένια πιάτα, κι όχι τα πήλινα της θειας μου. Δε θα 'χα δώσει προσοχή, αν δεν είχε γίνει, κουβέντα γι' αυτό την άλλη μέρα. Παρατήρησα συνάμα που ο Λοΐζος ήπια μοναχός του ένα μπουκάλι κρασί. Η Κοκκινοχειλού έστεκε αποπάνω του και του γιόμιζε το ποτήρι του μόλις το άδειαζε. Θα 'λεγες πως το φαΐ το 'χε γι' αφορμή να τραβήξει το πιτό του.

Από ποτήρι σε ποτήρι, ο Λοΐζος παλικάρει. Πετούσε κανένα κοτσάκι στην κεράστρα, μα δεν αποξεχάστηκε. Μια σκέψη πύρωνε το νου του.

— Θα σε βάλω να δεις τον ουρανό με τ' άστρα, είπε όταν απογευτήκαμε· έχω ένα κανοκιάλι.

Τον ακολούθησα έξω στην ταράτσα, που το 'χε στημένο σ' ένα τρίποδο.

— Κάθισε εδώ και κοίτα!

Δεν μπόρεσα να μη βάλω τη φωνή. Γνώρισα μονομιάς μερικά από τ' άστρα που μου 'χε μαθημένα η θεια μου· μα εδώ τα 'βλεπα πιο λαμπερά και πιο μεγάλα.

— Βλέπω — αναφώνησα— τα Εφτά Αδέρφια!... Βλέπω τον Αποσπερίτη!

Ο Λοίζος έκαμε το κανοκιάλι να κοιτάξει παραπέρα.

— Βλέπω τον Ιορδάνη Ποταμό, το Βοσκό και την Αίγα!

«Τι θάμασμα και ζάλη είναι τούτο!» μουρμούρισα.

Ο Λοίζος δεν έκρυβε την ευχαρίστησή του.

— Ο αϊτός, είπε, βγαίνει στο σταύρωμα της μέρας να κυνηγήσει, γιατί τότε βλέπει καθαρά την άγρη του. Ο άνθρωπος θα 'πρεπε να στοχάζεται μονάχα στο σταύρωμα της νύχτας, κοιτάζοντας τον ουρανό... Δε θα 'πρεπε να τρομάζει όταν βουτάει ο ήλιος, παρά ν' αγάλλεται! Γιατί τότε μονάχα του ξεσκεπάζεται το στερέωμα, του φανερώνονται οι αληθινές αναλογίες...

Δεν καταλάβαινα καλά τα λόγια του, όμως ήξερα πως δε μιλούσε το κρασί. Μιλούσε κάτι βαθιά χωμένο στην ψυχή του, που το κρασί το έβγανε στο φανερό.

— Είπες πρωτύτερα, ξακολούθησε ο Λοίζος, πως έβλεπες τα Εφτά Αδέρφια, τον Αποσπερίτη, το Βοσκό και την Αίγα... Είναι η μόνη φορά που θέλω να διορθώσω το μάθημα της θειας σου. Τα ονόματα που σου έμαθε — ας είναι νόστιμα σαν το ψωμί!— μικραίνουν τον ουρανό που έχουμε αποπάνω μας. Τον κάνουν κομμάτι από τη Γη μας. Θα 'θελα να ξέρεις τ' άστρα με τα ονόματα που τους δίνει η Επιστήμη· αυτά έχουν το μυστήριο! Τα Εφτά Αδέρφια να τα λες Μεγάλη Άρκτο, τον Αποσπερίτη Αφροδίτη, τον Ιορδάνη Ποταμό

Γαλαξία, το Βοσκό με την Αίγα Αλταΐρ και Βέγα... Τι σημασία έχει; Θα μου πεις. Την πιο μεγάλη, αν θες να μπεις στην ψυχή της γλώσσας! Κάθε πράμα έχει ένα όνομα. Αν σκύψεις και του το ψιθυρίσεις, ανοίγει σα λουλούδι, σκάζει σαν ώριμος καρπός. Λυτρώνεται, λυτρώνει!

«Μιλάει το κρασί;» Δεν τον είχα ακούσει ποτέ μου να λαλεί με τέτοια θέρμη.

— ...Η γλώσσα είναι η πιο σεβάσμια θεά. Είναι η Αγία Ανάσταση! Χωρίς τη γλώσσα, η πλάση θ' απόμενε βουβή. Περισσότερο κι από τ' άστρα, λατρεύω τα ονόματα! Αυτά μας κάνουνε μια σκάλα ν' ανέβουμε στον Ουρανό, να κατέβουμε τα τετράσκαλα του Άδη... Μη με πάρεις για ξαναμμένο απ' το κρασί! Σου παραδίδω ένα μυστικό: αγάπα τα ονόματα!... Τον άνθρωπο που θα στεκόταν σε τούτη την ταράτσα, τη μέρα ή τη νύχτα, και θα μου ονόμαζε όλα όσα παίρνει το μάτι του, θα τον έλεγα δάσκαλό μου. Θα κάθιζα για πάντα μπρος στα πόδια του σα μαθητής... Με είδες που συχνάζω στη βρύση του χωριού; Εκεί τρέχει ένας αστέρευτος θησαυρός, πιο αστέρευτος απ' το νερό. Πιο δροσερός, πιο ευφραντικός! Ακούω τους ξωμάχους να μιλούνε, και λέω: «Ευλογημένη η φλυαρία τους!» Αυτή η αρρώστια, η σιχαμένη μες στις πολιτείες, εδώ γίνεται δροσοπηγή... Γλώσσα του λαού! Αγία Ανάσταση!

Δρασκελίζε πάνω κάτω την ταράτσα, σάλευε ψηλά τα χέρια του. Ήταν μεταρσιωμένος!

— ...Ποιος θα 'ταν ο πιο μεγάλος ευεργέτης του ανθρώπου; Εκείνος που θα τον έκανε να γνωρίσει τα πράματα με τ' αληθινά τους τα ονόματα. Μη θαρρείς πως είναι εύκολο! Υπάρχουν ονόματα-προσωπεία, κι υπάρχουν ονόματα-σάρκα ξεδερμισμένη: αυτή που και το πιο απαλό αγεράκι την κάνει να πονεί. Αν θες να γίνεις ο ποιητής που ονειρεύτηκα για σένα, να στέκεσαι μπροστά στο κάθε όνομα όπως σε κόνισμα και να το θες θαματοουργό! Κάθε λέξη που ξεστομίζεις, να τη θες να κολλάει στο πράμα. Κι αν δεν κολλάει όπως η φλούδα στον καρπό, να τη φτύνεις!

Ο Λοΐζος πήρε βαθιά ανάσα:

— Άλλη φορά, θα σου παραδώσω έν' άλλο μυστικό. Τα ονόματα δε φτάνουν να κάμουνε την ποίηση...

Θα 'λεγες πως είχε σταθεί μπρος σε μια θύρα και δεν τολμούσε να την ανοίξει:

— ...Τι είναι η ποίηση; Ας πω προσώρας πως είναι ο πυρετός των όντων και των πραγμάτων, το ξάφνιασμα της ψυχής, η τρομάρα του ανθρώπου μπρος στο μυστήριο του προορισμού του... Όχι! Δεν ξέρω! Η ποίηση είναι το μυστήριο το ίδιο, ο πυρήνας κι η φεγγοβολή ενός νέου πλανήτη, που όμως θυμίζει το δικό μας... Φίλε μου, παραληρώ... Αν ήμουν ικανός, θα σου το χόρευα αυτό που θέλω να σου πω. Με τριγυρίζει η ανάσα του Διόνυσου! Δεν είναι οι ατμοί απ' το κρασί που ρούφηξα. Όλο το χωριό το τύλιξε ο Θεός με την πνοή του!

»Είδες πως χορεύουνε τα παλικάρια μας; Είναι γιατί τους λείπουνε τα λόγια! Όταν μπαίνει μέσα τους ο Θεός, δεν ξέρουν τι να τον κάμουν. Καμιά φορά καρφώνουν το μαχαίρι στα μεριά τους, γυρεύοντας να ξεθυμάνουν. Γνώρισα ένα χορευτή στον Αϊ-Βασίλη που, ύστερα από τα τσαλίμια του, χρειαζόταν να ξαπλώσει στο νεραύλακο για να κατακάτσει μέσα του η φωτιά. Τον έπιασε ο άγιος! λέγαν οι φίλοι του με θάμασμα.

»Θα μπορέσεις να μαντρίσεις στα λόγια αυτή τη μανία; Εδώ σε θέλω! Αυτό 'ναι το πήδημα του θανάτου, αν το 'χεις ακουστά. Όποιος το πηδήσει, αυτός λυτρώθηκε. Όλα όσα γίνονται εδώθε, είναι σαματάς: μάταιη ταραχή και αγυρτεία.

«Τον έπιασε ο άγιος!» συλλογίστηκα. «Το 'πε μοναχός του.»

Μα το κακό ήταν, που μ' είχε πιασμένον και μένα! Ένωθα και τώρα το σώμα μου να γίνεται σαν πέτρα. Ήμουν σα σαΐτα κοκιασμένη στο δοξάρι, έτοιμη να πετάξει. Μεθυσμένος και γνηφός. Πεινασμένος και χορτάτος. Αδιαπέραστος απ' το βόλι του φονιά!

Ένας Θεός στεκόταν πάλι αποπάνω μου, δυνατότερος από το θάνατο. Μα ήταν Θεός καινούριος δεν ήξε ρα με ποιο όνομα να τον δοξάσω.

Η θεια πούλησε σε κάτι καμιναραίους κάμποσα φορτώματα κλαδί, που τα 'κοψαν από μίαν αγριάδα που 'χαμε έξω απ' το χωριό. Ήτανε να την πλερώσουν από τον ασβέστη που θα έβγαναν, κι έτσι βρεθήκαμε άθελα μας συντροφιασμένοι μαζί τους. Μια δυο φορές, η θεια μου με πήρε κοντά της όταν πήγε στον ξεριά που χτίζαν το καμίνι τους, κι όταν άρχισαν να το καίγουν, πήγα μονάχος του, μερικές νύχτες στη σειρά, να τους χαζέψω απάνω στη δουλειά τους.

Το ασβεστοκάμινο χτίζεται στρώσες στρώσες από πέτρες του ποταμού, και σκεπάζεται μ' έναν κουμπέ από λιανοχάλικο. Γύρω από τις πέτρες που 'ναι να γενούν ασβέστης, χτίζουν ένα ξωτοίχι, που δεν καίγεται αυτό και που έχει διαγούς εδώ κι εκεί για να φεύγει ο καπνός. Από μια τρύπα μπροστά, που μοιάζει με πορτούλα, ο καμινάρης ταΐζει τη φωτιά με το τσατάλι ώσπου να ψηθεί η πέτρα. Το ψήσιμο κρατάει κάμποσα μερόνυχτα, κι η δουλειά πάει με τις βάρδιες. Πολλοί χασομέρηδες και παιδιά συχνάζουν τη νύχτα στο καμίνι, που ναι όμορφη η φωτιά του. Οι μεγάλοι κουτσοπίνουν, από κανένα μπουκάλι τσικουδιά, τ' ανήλικα χαζεύουν.

Αγάπησα τους καμιναραίους για τα παραμύθια που 'ξεραν. Όσοι δουλεύουν σε τέχνες που θέλουνε νυχτέρι, αγαπούν τα παραμύθια. Τα караβάνια, σε παλιό καιρό, είχανε πλερωτικούς παραμυθάδες. Πολλά παραμύθια ξέρουν κι οι φουρνάρηδες, γιατί ξενυχτούν να ψήσουν το ψωμί... Ένας από τους καμιναραίους, Κονταναγνώστης με τ' όνομα, άνθρωπος παράσουμος από φυσικού του, — ένα στομπισμένο ασκί πάνω σε δυο στραβοπατημένα ποδήματα, — είπε κείνες τις νύχτες τόσα παραμύθια, που θα μπορούσα να τα κάμω βιβλίο. Έμαθα τι είναι ο ουρανός και τ' άστρα, ο ήλιος, το φεγγάρι, οι άνεμοι, οι μήνες, τα στοιχειά, οι δράκοι — μίαν ολάκερη αστρονομία και κοσμογονία!

Δεν είναι στο σκοπό μου να καταγράψω εδώ όσα έμαθα. Μα θ' αφηγηθώ το περιστατικό που έχει να κάμει με την ιστορία μου.

Πολλές φορές αφόντας το χωριό έχασε το Άτι, μου είχε τύχει ν' ακούσω τους χωριάτες να το αναθυμούνται και να καταριώνται εκείνους που έγιναν αφορμή ν' αδικοπάει. Ό,τι είχε προφητέψει ο Λοΐζος βγήκε αληθινό. Το χωριό είχε στερηθεί την καθημερινή παρηγοριά του και, μπορείς να πεις, την καρπερή δύναμη που το Άτι κρατούσε στα νεφρά του. Κατάλαβε μονομιάς πως ζούσε πίσω από τον ήλιο! Την πυρκαγιά, τη φυρονεριά, πολλοί τις εξηγούσαν από το χαλασμό του αλόγου.

Για τούτο, όταν μια νύχτα ο Κονταναγνώστης, ύστερα από μian ιστορία σαν παραμύθι, — για τον Αϊ-Γιώργη το νεομάρτυρα που 'χαν φερμένο κάτι πρόσφυγες απ' τον Πόντο,— είπε «Βρε παιδιά, πάμε να κλέψουμε τον άγιο;» δε βρέθηκε κανείς να δείξει φρονιμάδα. Μόνο είπαν όλοι τους: «Να πάμε! Να πάμε! Απόψε κιόλας! Αν θες τον άγιο θαματοουργό, πρέπει να τον κλέψεις.»

Νυχτοπερπάτησα με τρεις νομάτους από το χωριό μας ίσαμε το μοναστήρι το Αρσάνι, όπου οι πρόσφυγες είχαν αποθέσει τον άγιο τους ώσπου να του χτίσουν το δικό του κλησουράκι. Πατήσαμε την εκκλησιά του μοναστηριού από μια πλαϊνή πόρτα, και βρεθήκαμε μπρος σε μια ζωγραφιστή κασελοπούλα που είχε το τίμιο κουφάρι. Στο φτενό φέγγος απ' το καντήλι, είδα ένα νέο με ανάρια γένια να κείται κάτω απ' το γυάλινο καπάκι, και να 'χει στο πρόσωπό του τη γαλήνη των δικαίων. Ήταν ντυμένος ένα βυσσινί καφτάνι με χρυσές κουμποθηλιές, και στα ποδάρια του φορούσε τα κόκκινα καμπάγια που ποδένουνταν οι βασιλιάδες της Πόλης. Το σώμα κάτω από τα ρούχα έδειχνε ολότελα φυραμένο.

— Γρήγορα χέρια, βρε παιδιά! Το σεντούκι στους ώμους σας! πρόσταξε με πνιχτή φωνή ο Κονταναγνώστης.

Χυθήκαμε στο δρόμο, χωρίς να μας πάρει κανένας μυρουδιά. Τα δυο παλικάρια χαχαρίσαν στα κουφά. Ακλουθούσα ξοπίσω τους, μαζί με τον παραμυθά, παραλοϊσμένος από την παράξενη επιχείρηση. «Τι θα πει η θεια μου!» συλλογιζόμουν, τώρα που είχαμε πίσω μας τη δουλειά. «Κάμαμε καλά; Είναι δίκαιη η κλεψιά μας;» Μ' αυτούς τους λογισμούς, βρέθηκα μέσα στον Αϊ-Νικόλα του χωριού μας, κι είδα τα παλικάρια ν' αποθέτουν το σεντουκάκι κάτω από ένα παράθυρο.

— Τώρα, μιλιά! πρόσταξε ο Κονταναγνώστης. Κάντε όρκο! Ο άγιος ήρθε μοναχός του: διάλεξε το χωριό μας να κατοικήσει!

Βάλαμε τα χέρια μας πάνω στο γυαλί.

«Ωστε δε θα πω τίποτα της θειας μου; Άσκημα έμπλεξα!» Μα τον όρκο τον έλεγα κιόλας μαζί με τους άλλους:

— Να μας κάψει η δύναμή του αν φανερώσουμε πώς ήρθε! Να μας βοηθά η χάρη του αν βαστήξουμε το μυστικό!

Βρήκαμε μπρος στο καμίνι εκείνον που είχαμε αφησμένο να το ταΐζει. Ο Κονταναγνώστης τον έβαλε στο μυστικό. Το μπουκάλι με την τσικουδιά πέρασε χέρι χέρι. Δίκαιη ανταμοιβή!

— Πιες και συ, καπετανόπουλο!

Έβαλα στο στόμα μου τον πόρο του γυαλιού, καθώς είδα να κάνουνε, και κατέβασα μια ρουφηξιά.

— Να μην πεις τίποτα της θειας σου! Αλλιώς, κοίτα δω! θα σου κόψω τη γλώσσα, είπε ο Κονταναγνώστης δείχνοντας το μαχαίρι στο ζωνάρι του.

— Δεν κάμαμε τον όρκο; αποκρίθηκα.

— Καλά λέει. Οι φοβέρες δε χρειάζονται, είπε ένας άλλος.

Ένωσα μονομιάς μιαν ανακάτωση. Ήθελα να κάμω τον άντρα, μα φαίνεται πως ήμουνα παιδί. — Εγώ θα πηγαίνω, είπα καληνύχτα σας.

— Καλή σου μέρα. Δε βλέπεις που ξημέρωσε;

Έκανε κιόλας να φωτίσει.

Πήρα τον ανήφορο της ρεματιάς, ένα μονοπάτι όλο χώμα, αλεσμένο από τις ομπλές των ζωντανών.

«Τι θα πει η θεια μου αν το μάθει! Μα πώς θα το μάθει; Δεν κάμαμε τον όρκο;»

Διάβηκα μπρος από τη βρύση, μα δε στάθηκα να πιω, μ' όλο που διψούσα. Άνοιξα σαν κλέφτης την πόρτα του σπιτιού μας, και

πέρασα μπρος από το γιατάκι που κοιμότανε η θεια μου για ν' ανέβω στ' ονταδάκι μου.

— Γιωργάκη, σε χρειάζομαι για μια δουλειά, μου είπε η θεια το ίδιο βράδυ· μια δουλειά που θέλει μεγάλη αξιοσύνη. Κι αυτοί που θα τηνε πιχειρήσουν, πρέπει να ξέρουν να κρατούνε μυστικά.

«Πάει! Με κατάλαβε!» είπα μέσα μου.

— Να σε βοηθήσω, θεια, σ' ό,τι περνά απ' το χέρι μου.

— Κάτι χωριανοί μας — να μην τους πω με τ' όνομα που αξίζουν!— έκλειψαν από το μοναστήρι έναν άγιο, που τον έχουν φερμένο οι πρόσφυγες. Και τώρα λέγουν, οι θεομπαίχτηδες, πως ο άγιος άραξε μονάχος του στο χωριό μας!... Ξέρεις τι μέλλεται να γίνει από τούτο; Θα έρθουν οι πρόσφυγες να τον γυρέψουν, και θα γίνει σκοτωμός. Το λοιπόν, απόψε θα τον κλέψουμε εμείς οι δυο, να τον πάμε πίσω!

Με κοίταξε στο ήμερο και στο άγριο:

— Μη μου πεις όχι! Το σεντουκάκι, μαζί με το λείψανο, δε ζυγιάζει μήδε είκοσι οκάδες. Πήγα, το δοκίμασα.

Ήθελα ν' ανοίξει η γης να με καταπιεί. «Το ξέρει δεν το ξέρει πως είμαι από τους κλέφτες, ετούτο είναι ρεζιλίκι!»

— Μη σε νοιάζει! Κανείς δε θα το μάθει. Θα πούμε κι εμείς πως έγινε το αντίθαμα!

Τα μάτια της γελούσαν. Παίζεις με τέτοιο πονηρό πουλί που έχει στ' ασκί του το τετραβάγγελο;

Χωρίς να το καταλάβω, βρέθηκα στο δρόμο για τ' Αρσάνι, ζαλωμένος το σεντούκι. Η θεια ακλουθούσε από πίσω και το παρακρατούσε. Από τον άγιο δε θα 'χαν μπαλσαμώσει παρά το πετσί, γιατί η χάρη του δε βάραινε πολύ, μα όσο να 'ταν, κουφογονάτιζα κάπου κάπου.

— Στάσου, Γιωργάκη, να ξαποστάσουμε, είπε πρώτη η θεια.

Βάλαμε τον άγιο καταγής, και καθίσαμε σε μια πέτρα. Πρόσεξα που η θεια μου κοίταζε να μην έχει χάμω καβαλίνες, κι αν είχε, τις αναμέριζε με το πόδι της.

— Κάνουμε μεγάλο ψυχικό, είπε η θεια θα μας το γνωρίσει ο Θεός, και θα σε πηγαίνει και σένα σε καλή στράτα... Ξεκουράστηκες;

Το κασελόπουλο ξανά στον ώμο, και δώσ' του πιλάλα μες στη σκοτεινιά!

Στο άλλο μας σταμάτημα, η θεια έδειξε περισσότερη συμπόνια για το βαστάζο:

— Έπρεπε να πω του κυρ-Φώτη να μας δώσει ένα χέρι. Μα φοβούμαι μην είναι από τους κλέφτες.

— Όχι, δεν είναι!

Το 'πα και δάγκωσα τη γλώσσα μου. Η θεια έκαμε πως δεν άκουσε.

— Να τους ήξερα, θα τους έπαιζα ένα παιχνίδι. Θα 'βανα τους Μαυροθαλασσίτες να τους δώσουν ένα καλό μπερντάχι, καμιά νύχτα, λέγοντας πως τους έστειλε ο άγιος.

Τούτη τη φορά, έκαμα εγώ πως δεν άκουσα.

— Λες, θεια, να κακοφάνηκε του αγίου;

— Μπα, παιδί μου! Άγιος που δεν τον συνερίζονται δε λογιέται άγιος. Γι' αυτό τ' άγια λείψανα ταξιδεύουν.

Το 'πε μ' όλο το σοβαρό της... Μα είχαμε πια ξεκουραστεί, έπρεπε να στρατεύουμε. Η θεια πήρε το σεντουκάκι στον ώμο της.

— Άσε και μένα, είπε, να δω καλό από το ψυχικό μας.

Μέσα στη χασοφεγγαριά, το γυάλινο καπάκι καθρέφτιζε τον ουρανό. Τ' άστρα χορεύαν γύρω από την όψη του αγίου. Στα μάτια του κολλούσαν κάτι αντιφεγγιές που τα έκαναν να σπιθίζουν. Άρχισα να φοβούμαι.

Ανακρατούσα την άκρη απ' το σεντούκι και μουρμούριζα ένα πατερνημό, τη μόνη προσευκή που ήξερα.

— Φτάνει να λες «Άφισ' μας τα οφειλήματα», είπε η θεια, τ' άλλα δεν έχουν τόπο εδώ. Λέγε το πολλές φορές απανωτά, και χτύπα διχερίς το στήθος σου. Αυτό ναι η σωστή μετάνοια!... Εγώ τον πάω και μονάχη μου τον άγιο...

«Να το! Με κατάλαβε. Ξέρει την αμαρτία μου!» είπα μέσα μου κι έκαμα καθώς με ορμήνεψε. — Ε! Μη βαράς έτσι! Θα μας ακούσουν.

Φαίνεται πως στηθοχτυπιόμουν σα ντερβίσης. Περνούσαμε από ένα ποταμάκι.

— Σώπα! Κλείσε το στόμα σου, μου είπε η θεια ψιθυριστά. Στον ποταμό δε μιλούνε.

Φοβήθηκε μη μου πάρουν οι Νεράιδες τη φωνή μου.

Όταν πατήσαμε αντίπερα και προχωρήσαμε καλά, σταμάτησε μπρος σ' ένα χωράφι κι έβαλε το σεντουκάκι πάνω στον ξερότραφο. Είδε και κείνη τ' άστρα να καθρεφτίζονται στο γυαλί και σάστισε:

— Κοίτα! Κοίτα το αστερόπλοκο στεφάνι!

Όταν η ψυχή της είχε ξαφνιαστεί, — το 'χα προσέξει απ' άλλες φορές — η θεια μου πετούσε ένα λόγο, απρόσμενον σαν το ξάφνιασμά της, ή έκανε τίποτα ασυνήθιστο.

— ...Τώρα μονάχα βλέπω την ομορφιά σου, Αϊ-Γιώργη μου!... Ποιος ξέρει πώς μαρτύρησες για να σε κάμει έτσι όμορφο ο Παντοδύναμος... Σε ξέσκισαν τα σκυλιά της Μαύρης Θάλασσας; Σου φάγανε τις σάρκες σου;

— Όχι, τον κρέμασαν από ένα πλατάνι! μου ξέφυγε ο λόγος.

— Σε κρέμασαν, πουλάκι μου; Σε είδε η μανούλα σου να σπαρταρίζεις στη σερταριά;... Όχου! Όχου! Δε σ' άκουσε η Παναγιά να τρέξει να σ' αναβαστήξει;

— Σώπα, θεια... Θα μας ακούσουν.

Ρούφηξε το κλάμα της, έριξε τον άγιο στις πλάτες της.

— Είμαι εγώ άξια, η αμαρτωλή, να σε κουβαλώ; Εδώ χρειαζόταν μια αμάλαγη παρθένα ή ένας γέροντας καθαρός σαν τον Αϊ-Νικόδημο... Σε τι κρίμα μ' έριξαν οι αντίχριστοι!...

«Θέλει να πει εμάς τους κλέφτες;»

Βαροπατούσε φορτωμένη, και μοιρολογιότανε τον άγιο σα να τον πήγαινε να τον θάψει.

«Με τι ανάλαφρη καρδιά ξεκίνησε, και κοίτα πως απόγινε!... Την έπιασε κι αυτήν ο άγιος!» συλλογίστηκα.

Φτάσαμε κάποτε στο μοναστήρι.

— Τώρα, πώς θα μπούμε στην εκκλησιά; Δεν την έχουν κλειδωμένη; ρώτησε η θεια μου.

— Έννοια σου! Ξέρω εγώ ένα ξετρύπι.

Την έσυρα από την πλαϊνή πόρτα, ξεχνώντας πια ολότελα πως έπρεπε να κρύβουμαι.

— Καλέ, εσύ είσαι κλέφτης ξεσκολισμένος! ανάκραξε η θεια, ξαστοχώντας και κείνη πως έκανε την ανήξερη.

Ακουμπήσαμε τον άγιο μπρος στην πελεκητή κολόνα που τον είχαμε βρει την άλλη νύχτα. Η θεια μου έβγαλε το μαντίλι της και πήρε να καθαρίζει το σεντούκι από τη σκόνη. Έκαμα κι εγώ το ίδιο.

— Στάσου τώρα να του ανάψουμε ένα κερί! Πήγε στο παγκάρι, διάλεξε δυο κεριά της δεκάρας και τ' άναψε στη φλόγα του καντηλιού. Κάρφωσε το δικό της στον κεροστάτη, και τ' άλλο μου το 'δωσε στο χέρι.

— Έχεις απάνω σου λεφτά; με ρώτησε.

Λες και δεν ήξερε πως δεν τα 'πιανα στα χέρια μου.

— Όχι, δεν έχω.

— Να! Γενήκαμε και κλέφτες!

Αν δεν το καταλάβατε, γύρευε να μοιραστεί μαζί μου το άσκημο παράνομα, και να μου δείξει πως την αμαρτία μου την ξαγόραζε με μια δεκάρα.

24

Θα 'πρεπε να μου τυχαίνει κάθε μέρα μια κλεψιά για να ξεδίνει ο νους μου. Οι νεκροί μου δε μ' άφηναν σε ησυχία. Εκείνη που ερχόταν συχνότερα στον ύπνο μου ήταν η μητέρα μου. Τις περισσότερες φορές, ήτανε ντυμένη σαν Παναγιά: γερανί φόρεμα, με χρυσά γαϊτάνια στα σφιχτά μανίκια, και κόκκινο μαφόρι. Μα δεν έσφελνα, τη γνώριζα που ήταν η μητέρα μου. Το πρόσωπο της κρατούσε τη χλωμάδα του.

Που είσαι; Πού είσαι; της φώναζα, και τραβούσα μιαν άκρη από το γυροπόδι της.

Δεν ήθελα μ' αυτό να τη ρωτήσω αν μ' αγαπά, καθώς έκανα όταν ζούσε. Μ' έφτανε να μάθω πού βρισκόταν. Εκεί, δεν αγαπούν: αυτό το ήξερα. Ξεχνούν τους ζωντανούς!

Μα η μητέρα μου δε μ' αποκρίθηκε ποτέ. Ερχόταν, θαρρείς, βαριεστισμένη να μ' ακούει να την κράζω, μα δεν μπορούσε να κάμει περισσότερο.

Ο Άδης είναι σιωπηλός. Το 'μαθα κι απ' την Αλίκη. Αυτή μου παρουσιαζόταν με στολή Αμαζόνας και μ' ένα κόκκινο σημάδι στο αστέρι του κούτελου. Η μάνα είχε χαμένο όλο της το αίμα τη στιγμή που πέθανε' της Αλίκης το αίμα είχε κυλήσει από κείνο το σημάδι κι είχε βάψει τα χοχλάδια. Το 'χα δει το αίμα, δυο φορές, πως το 'παιρνε το τρεχούμενο νερό κι έζωνε την εκκλησιά και το χωριό!

«Αλίκη! Πού είσαι;» της φώναζα και κείνης, τις λίγες φορές που ήρθε στ' όνειρό μου.

Αν έδειχνε πως μ' ακούει, θα τη ρωτούσα αν οι φίλοι ξαναβρίσκονται στον Άδη. Μα είχε και κείνη το στόμα σφαιριστό, την όψη συλλογισμένη.

Η θεια μ' έβλεπε κάθε πρωί να κατεβαίνω απ' τ' ονταδάκι μου με μαραμένο πρόσωπο. Το ήξερε (ήτανε πράμα που να μην το 'ξερε;) πως είχα ονειρευτεί τους πεθαμένους μου.

Μην είσαι βαροκαρδισμένος, παιδί μου. Η πίκρα σου πάει στον κάτω κόσμο και ταραίζει τις ψυχές... Μα δεν κάνει να τις ταραζουμε! Γιατί έχουν να περάσουν της Τρίχας το Γιοφύρι, που όλο τρέμει και κουνιέται. Όποια ψυχή δεν καταφέρει να το περάσει, πέφτει και χάνεται στον ποταμό αποκάτω... Γλυκό χείλι, παιδάκι μου! Αγάπα την καινούρια μέρα, και χάριζε τη σ' ένα σου νεκρό. Έτσι δροσίζεται η ψυχή του.

— Τι να κάμω, θεια; Πώς να του τη χαρίσω;

— Κοίτα με εμένα! Διακονίζω τον ψυχογιό μου, δροσίζω την ψυχούλα του παιδιού μου... Αγκαλιά τον έχασα, αφόντας σήκωσαν από δω τα τσαντήρια τους, και δεν αξιώνουμαι πια να τον ελεώ. Μα να το δεις πως θα ξανάρθει, τον είδα στον ύπνο μου... Έτσι κάνε κι εσύ! Ελέησε καμιά μάνα, παρηγόρησε μιαν ορφανή!... Χτύπησες τις πόρτες μήπως θέλει καμιά δυστυχισμένη να της γράψεις κανένα γράμμα;

Ένα πρωί, χτύπησα μια πόρτα. Ήτανε της Κοκκινοχειλούς. Ήξερα πως η χήρα η μάνα της βρισκότανε κάθε πουρνό στου Λοΐζου, να συγυρίσει και να μαγερέψει. Η θυγατέρα της πήγαινε το μεσημέρι για το σερβίρισμα. Ήξερα πως το σπίτι τους ήταν απ' τα λίγα που δεν είχαν άνθρωπο στον πόλεμο. Μα όταν η Κοκκινοχειλού μου άνοιξε την πόρτα, ρώτησα:

— Μήπως θέλετε να σας γράψω κανένα γράμμα;

— Ναίσκε! Θέλουμε! Κόπιασε μέσα.

Πήγαινε μπροστά, εγώ ακλουθούσα. Ήταν ακόμα με τα ρούχα της δουλειάς, τα πόδια της γδυμένατί για παπούτσια, φορούσε τσόκαρα. Η φούστα της άφηνε να φαίνεται το πίσω μέρος απ' το γόνατο, εκεί που λυγίζει το πόδι και κάνει μια λακουβίτσα όλο ίσκιους.

Κάθισα σε μια καρέκλα.

— Έλα δω! μου είπε, και μου 'δειξε ένα πεζούλι στρωμένο με μια κουρελού. Έτσι κάνουν; Τι έγινες;

— Τι να γίνω; Είχαμε τον τρύγο.

— Κουβαλούσες ή πατούσες;

Με κοίταξε μισό με το παράπονο, μισό με τη φοβέρα:

— Δεν ξέρεις πως το φιλί είναι αρραβώνας;

— Τι θες να πεις; Είμαι μικρός να παντρευτώ.

— Βρε, ποιος μιλάει για παντρειές; Εδώ είναι να σβήσεις τη φωτιά που άναψες.

— Εγώ;

— Το ξέρεις πως είσαι ο ίδιος ο Λευτέρης;... Χώρια από την αντρειοσύνη!

— Με δοκίμασες;

— Αυτό γυρεύω, βρε χαζέ!

Το 'πε και μ' έσυρε απάνω της. Βρέθηκα με το κεφάλι πλαγιασμένο στα γόνατα της. Έφτανε να σκύψει μια σπιθαμή για να με σκεπάσει με τα στήθια της. Έπλεξε τα χέρια της πάνω στο καρύδι του λαιμού μου, να μην μπορώ να σηκωθώ, και κόλλησε τα χείλη της στα δικά μου.

Της τράβηξα μια γερή δαγκωματιά, που παρά λίγο της τα 'κοβα.

— Α! Έτσι είσαι; ανάκραξε.

Πήρε να με δαγκώνει όπου πρόφτανε: μάγουλα, χείλη, αυτιά. Είπα πως θα με φάει ζωντανό. Μα κατάφερα να ξεφύγω απ' τη θηλιά της και να τη ρίξω ανάσκελα στο στρώμα. Αυτό γύρευε και κείνη! Έσυρε τη φούστα της πάνω από τα γόνατα και με μάγκωσε κει μέσα.

Περισσότερο την ένιωθα με τη μύτη παρά που την έβλεπα. Τα μάτια μου είχανε θολώσει. Μα η μοσκοβολάδα της με ζάλισε εκατό λογιώ. Μου μύρισε σαν το ψωμί που ξεφουρνίζουν, σαν την κόκκινη πιπεριά στη θράκα, σαν την μπουγάδα στην απλωσταριά. Δεν ήτανε γυναίκα αυτό που αγκάλιαζα, ήταν ολάκερη η ζωή!

Εκείνη ήξερε τη δύναμή της. Όταν με κατάλαβε πως δεν έφευγα, ξέσφισε τη μέγκενη:

— Πέσε πάνω μου. Σφίξε με στην αγκάλη σου!

Το 'λεγε και ξεκούμπωνε με το ζερβό της χέρι το πολκάκι της. Τ' άλλο το είχε περάσει πίσω απ' το λαιμό μου και μου κρατούσε το κεφάλι μου κολλημένο στο δικό της. Ένιωσα τα στήθια της να ξεχειλίζουν πάνω στο στόμα μου, να μου βουλώνουν τα ρουθούνια, να κολλούνε στα βλέφαρά μου σα ζυμάρι. «Αυτός είναι ο βούρκος της σάρκας!» συλλογίστηκα. «Στο βούρκο της σάρκας βουλιάζουνε αρμάδες!»

Λυτό το 'χα ακούσει από τη θεια μου.

Την άδραξα από τους ώμους και της έδωσα μια γερή σκουντιά να την ξεκολλήσω από πάνω μου. Είδα ένα ξαναμμένο πρόσωπο, τριγυρισμένο από φίδια, που πηδούσαν και σπαρτάριζαν στα λαιμοτράχηλά της. Τα χέρια μου λύγιζαν απ' το βάρος της, την ώρα που τα δικά της ξεκούμπωναν μάνι μάνι το πουκάμισό μου. Έκαμε πέρα τους αγκώνους μου και πήρε να σούρνει τα στήθια της στο κορμί μου, από τον αφαλό να πάει το πηγούνι. Αυτό το έκαμε κάμποσες φορές, όλο και γλυκοξεφωνίζοντας, ώσπου μ' ένιωσε πως παράδινα ψυχή.

Ήξερα άκρες μέσες τι έχει να πράξει ο άντρας σε τέτοια ώρα. Έχωσα το χέρι μου κάτω απ' τη φούστα της. Τι αστοχιά πρέπει να 'καμα! Τι λάθος αδιόρθωτο! Βρέθηκε μονομιás ορθή κάτω στο πάτωμα, με όψη αγριεμένη, με μάτια που πετούσανε φωτιές. Τα δυο της χέρια

πολεμούσανε του κάκου να χώσουν τα στήθια της στο πολκάκι της αυτά χόρευαν ακόμα μοναχά τους.

— Μπιρμπάντη! Κακομαθημένε! Αυτά κάνετε στη χώρα; φώναζε κατακόκκινη απ' τη μάνητα. Έτσι, ε; Για ένα παιχνίδι που κάναμε, θες να με ντροπιάσεις;... Κι ύστερα, πού σ' είδα, πού σε ξέρω!

— Όχι! Όχι! Είμαι αμάθητος. Μην το βαροπάρεις!

— Εσύ αμάθητος; Είδα τι πήγες να μου κάμεις!

— Συχώρα με, Κοκκινοχειλού. Αν σ' έβλαψα, να το διορθώσω, θέλεις να παντρευτούμε;

— Μακριά που νύχτωσες!... Άκου! Παντρεία! Θαρρείς πως σου φτάνει η όρεξη; Μπορείς να με ζήσεις; Ξέρεις καμιά τέχνη;

Ένωσα τα μούτρα μου να πηγαίνουν κάτω.

— Κάτι θα μάθω. Δεν μπορείς να περιμένεις;

— Εγώ να περιμένω; Εγώ, αν δε με οργώσει άντρας μέσα στο χρόνο, θα μου 'ρθει ζουρλαμός!

— Τότε, τι μ' αποπήρες;

— Να μη σ' αποπάρω, βρε; Μου έβαλες στεφάνι; Με παντροβλογήθηκες; Ή θαρρείς πως επειδή λάμνομαι λησμόνησα τι είναι η τιμή;

Ζάρωσα πάλι, δεν ήξερα τι να πω.

— ...Η τιμή του κοριτσιού, βρε μπιρμπάντη από τη χώρα, η τιμή του κοριτσιού είναι αυτό που το παντρεύει.

— Θαρρούσα πως είσαι αγαπητικιά του Λοΐζου.

Τότε είναι που άναψε και κόρωσε! Έβαλε τα βουητά.

— Του Νταμολίνο; Ποιος το 'πε, βρε καταραμένε;

— Σ' άκουσα την ίδια να το λες, πως σ' έχει.

— Μ' έχει; Μ' έχει; Αυτός ο ξεροπέτεινας! Όσο μ' έχεις κι εσύ, βρε λειψανάβατο. Είστε εσείς να 'χετε γυναίκες; Εσείς τη γυναίκα τη

θέλετε γι' αφιόνι. Σας πιάνει ο άγιος, και πάτε στη γυναίκα να τον ξεχάσετε μια ώρα... Εγώ θέλω γι' άντρα έναν παλικαρά να γεμίσουμε μια μάντρα με παιδιά!

— Τότε, τι με πύρωσες;

— Γιατί είμαι σαρκομανισμένη. Λάμνομαι σου το πα! Γιατί σε πήρα για το Λευτέρη! Γιατί βλέπω τους άντρες να λαχτίζουν τα σταφύλια και πάω να παραλοϊσω!

Πάτησε κάτι κλάματα που τρόμαξα. Δεν είχα δει ποτέ μου τέτοιο κλάμα, ν' αμπλύζουν τα δάκρυα κόμποι κόμποι σα ροβίθια. Πήγα να της χαϊδέψω τον ώμο, να την παρηγορήσω. Ξέχυνε μια φωτιά σα φούρνος.

— Μη μ' αγγίζεις! έσυρε φωνή. Ή, σαν είσαι παλικάρι, δέσε με, πισταγκώνισέ με, και πάρε τον ανθό μου!

Τα 'λεγε και λαύριζε σα ροδιά ξεφουντωμένη. Μα εγώ τα χρειάστηκα:

— θα 'ρθω μια νύχτα να σε βρω.

— Τι νύχτα, βρε, που κοιμάται η μάνα μου στα πόδια μου;

Έδειξε ένα δεύτερο γιατάκι, που έκανε αγκωνή με κείνο που κυλιστήκαμε.

— Τότε, να 'ρθω ένα πουρνό.

— Και τούτο, βρε, τι είναι; Δεν είναι καλό να σμίξει ο νιος με το κορίτσι, που να μην τους ξεχωρίζει το σπαθί του Τούρκου;

— Μ' έκαμες και τρόμαξα.

— Άκου! Κι είπα πως μοιάζεις του Λευτέρη!

— Καθένας με την τύχη του. Κι εμένα η Αλίκη με βρήκε της αρεσιάς της.

Το είπα μισό να παρηγορηθώ και μισό να την πειράξω. Ένωσα πως της ήρθε ξινό.

— Εκείνη η ρηχοφυτεμένη; Ο Θεός να τη σχωρέσει! Αυτές χαλάσαν την αγάπη. Σας έκαμαν να θαρρείτε πως αγάπη είναι ο Απόστολος!

Ήθελε να πει την Επιστολή που διαβάζεται στη λειτουργιάδηλαδή μια λογοτριβή.

— Αμέ τι 'ναι;

Ρώτησα για να πω κάτι. Απόκριση δεν περίμενα.

— Να σου το πω εγώ τι είναι! Είδες το λατάρη όταν του πηγαίναν τη φοράδα κάτω απ' τη βελανιδιά; Από μια τουφεκιά μακριά, τη μυριζόταν. Χλιμίντριζε κι έβγανε καπνούς! Κι αυτή σούρωνε να τον ακούει, γιατί ήξερε τι φωτιά θα της έχυne στα σπλάχνα...

Το Άτι στάθηκε ανάμεσά μας. Δεν έβλεπα παρά την εικόνα του. «Έτσι έκανε λοιπόν; Για τούτο χήρεψε το χωριό όταν το χαλάσαν!»

— Το ήξερες το Άτι; με ρώτησε.

— Ναι, το ήξερα.

— Έτσι τον θέλουμε τον άντρα στα χωριά μας!

Η μιλιά μου κόπηκε. Εγώ που είχα πει στην Αλίκη με καμάρι «Είμαι χωριάτης!», το 'βλεπα τώρα πως ήμουν άλλη ράτσα.

— Έτσι ήταν ο Λευτέρης, μωρή Κοκκινοχειλού;

— Εκείνος, βρε σαββατογέννημα, έπαιρνε τα βυζάκια μου στις φούχτες του και τα 'παιζε μονά ζυγά!

«Αλίμονο μου! — είπα μέσα μου— δε μ' απομένει παρά να γίνω ποιητής, καθώς μου τ' ορμήνεψε ο Λοΐζος.»

Οι μέρες έχουν μικράνει, το φως έγινε μελένιο. Από την κληματαριά ξεκολλάει κάθε τόσο ένα φύλλο και πέφτει, λαγγεύοντας δώθε κείθε,

στην αυλή. Τα μεσοχάλικα πρασίνισαν, τα βασιλικά ξεράθηκαν στις γλάστρες: πρώτα πέταξαν τ' άσπρα λουλουδάκια, κι ύστερα ξεσποριάσαν κάτι μελανά κουκούδια, που 'ναι ο θάνατός τους. Η θεια ανέβηκε στο πάνω δώμα του σπιτιού, που το 'χε ροδωμένο με πηλόχωμα, να το κουκίσει με αλάτι, για να μη βγάλει και κείνο χορτάρι και ραγίσει. Κάπου κάπου, το αυτί μου παίρνει μian τουφεκιά· είναι από τους κυνηγούς που βγήκαν για ορτύκια. Ακούγεται και το σφυρί του σιδερά, που άνοιξε το αργαστήρι του και πήρε να μερεμετίζει τα σύνεργα του ζευγά. Ο αγέρας ταξιδεύει τις μυρουδιές από τα ρακιδιά, που καζανίζουνε τα τσίπουρα. Όπου έχει στάβλο, η κοπριά μυρίζει δυνατότερα. Κοράκια διαβαίνουν πάνω απ' το χωριό, πρωί και βράδυ, σκούζοντας φριχτά. Οι πεταλούδες, που ως τότε κουφοπετούσαν γύρω μας, ένιωσαν τα φτερά τους να μαργώνουν. Κόλλησαν στους τοίχους, ήρθε η ώρα τους να ψοφήσουν. Στις λακκούβες όπου στέρνιασε το πρωτοβρόχι, λαός σπουργίτια κάνουν το λουτρό τους. Ο ουρανός γελά από πάνω τους τα σύννεφα τα σάρωσε ο βοριάς.

— Αχ! Τι όμορφα που 'ναι, θεια! λέγω αναστενάζοντας, γιατί ο ήλιος μου πύρωσε γλυκά το κορφοκέφαλο.

— Καλέ είναι το χινόπωρο! Το γλυκό χινόπωρο! αποκρίνεται η θεια, από κει που καθαρίζει μέσα στην ποδιά της μια μαγεριά γυφτοφάσουλα.

Τα 'χαμε ξεχασμένα όλο το καλοκαίρι. Μα ήρθε πάλι ο καιρός να κουταλίσουμε στα βαθιά πινάκια και να πιούμε το κρασί να ζεσταθούμε. Θα φάμε το πετιμέζι με την κρίθινη κουλούρα, τις πίτες από τα μελίτσια που τρυγήσαμε. Τα καρπούζια, που μας είχαν ξεδιψάσει στα κάματα, δε γυρίζει κανείς να τα κοιτάξει. Η θεια τα κύλησε κάτω απ' το γιατάκι της. Τα χειμωνικά τα κρέμασε στο μεσοδόκαρο, σταυροδεμένα με τη βουρλοτριχιά.

— Αυτό, γιε μου, είναι το καλό χινόπωρο! Όπου να 'ναι, ο χωριάτης βάνει μπροστά να μαζώξει τις ελιές και να ξεκλειδώσει τη γης με το γυνί. Συντάζονται κιόλας οι κοπέλες, συντάζονται κι οι ζευγάδες με τα καματερά!

Η θεια μελετούσε τους ξωμάχους να ορδινιάζονται για το σεφέρι, κι η ψυχή της αναγάλλιαζε. Η γης ήτανε για κείνην πλάσμα ζωντανό: κρύωνε, πυρωνόταν, θρασομανούσε να σπαρθεί, κοιλιοπονούσε... Ο ξωμάχος έτρεχε κάθε τόσο να τη συντρέξει: τη μια ζευγάς και σποριάς, την άλλη θεριστής ή μαζωχτής.

— Σήκω, Γιωργάκη, να πάμε στο μύλο να δούμε αν έβαλε η σκεπή νερό· κι ύστερα στήνω στη φωτιά το τσουκάλι μου.

Μύλο έλεγε ένα παρατημένο λιοτριβιό, όπου κόνευε κάθε χρόνο τις μαζώχτρες. Ήτανε μια γυροτοιχισμένη αυλή, με κελιά στις δυο μακριές μπάντες, και παραμέσα μιαν αποθήκη. Σε παλιότερο καιρό, άλεθαν εδώ το λιόκαρπο, μα αφόντας η θεια μου χήρεψε, ο μύλος δεν είχε κουνήσει.

Ξεκλείδωσε το ένα κελί ύστερα από τ' άλλο, και κοίταξε αν είχε στάξει πουθενά. Στο καθένα τους είχε από ένα χτιστό πεζούλι, ένα σκαμνί κι ένα σταμνοστάτη: καλογερικά συγύρια! Μόλις χωρούσαν εκεί μέσα να σταθούν δυο άνθρωποι.

— Θα δεις πως θα τα στολίσουν οι θυγατέρες μου όταν έρθουν! Θα ρίξουν στα πεζούλια τα κιλίμια τους, θα βάλουν τα σταμνιά τους στη θερίδα, και θα κελαδήσουν σαν τις καρδερίνες.

Κάθε χρόνο το χινόπωρο, ροβολούσαν από τα ψηλά χωριά οι κοπέλες που θα 'διναν ένα χέρι στα λιομαζώματα. Στα μέρη τους, ο καρπός γίνεται οψιμότερα κι είχαν τον καιρό να πηγαίνουν ξενοδούλι. Από τα μαζωχτικά έκαναν την προίκα τους, καμιά φορά κιόλας παντρεύονταν και καλομοιρεύονταν στα κατωμέρια. Οι περισσότερες ήταν εχούμενες, μπορεί κι αρχοντοπούλες, μα δεν το 'χαν σε ντροπή να φάνε και να πάρουν, γιατί εδώ η δουλειά έβιαζε.

— Και πότε φτάνουν, θεια;

— Ά! Όπου να 'ναι, θα τις δεις να πεζεύουν. Το ξέρουν πως τις περιμένω.

— Και πόσες είναι;

— Τρεις. Δε βλέπεις τα κελιά που ασβέστωσα; Τις θηλυκοχρονιές, έχουμε περισσότερες.

Κοίταζα γύρω γύρω στην αυλή. Ήμουν σκανταλισμένος.

— Και είναι όλο οι ίδιες, θεια; Πώς τις λένε;

— Οι ίδιες, γιε μου ώσπου να 'ρθει ο καιρός τους να παντρευτούν...
Τη μια τη λεν Αγγελική, τις άλλες Καλίτσα και Γαρυφαλλιά.

— Κι είναι καλές κοπέλες, θεια;

— Καλές; Περίκαλες!... Άλλη ράτσα απ' τις δικές μας. Στα βουνά,
γυναίκες κι άντρες γίνονται τρανόκορμοι.

— Κι είναι όμορφες;

— Θα κρίνεις μοναχός σου... Κείνη η Αγγελική θαμπώνει τον ήλιο
όπου φανεί. Μα δυστύχηψε η καημένη.

— Τι έπαθε, θεια;

— Εμ, σκοτώθηκε στον πόλεμο ο λεβέντης που αγαπούσε. Τον είχε
ακλουθήσει κλέφτικα, δίχως την ευκή του κύρη της, και τώρα οι
δικοί της δε θέλουν να την ξέρουν.

Ήμουν έτοιμος να ρωτήσω κι άλλα, μα ακούσαμε χαλικισμό από
μουλάρια που ζυγώναν.

— Τις ακούς; Αυτές είναι!

Δε δυσκολεύτηκε να τις γνωρίσει: μουλάρια είχανε μονάχα στα ψηλά
χωριά, όπου τους τ' άφησε η Επίταξη, γιατί εκεί δε φελούν τα
γαϊδουράκια.

Η θεια άνοιξε κι απ' τα δυο φύλλα την αυλόπορτα, και σήκωσε τα
χέρια της να καλωσορίσει τις θυγατέρες της.

Το ίδιο βράδυ τις είχαμε στο δείπνο. Η θεια είχε στρώσει ένα όμορφο
ταβλομάντιλο, που το 'χε υφάνει μοναχή της, κι έβαλε στη μέση του
τραπεζιού ένα κουμάρι με κυκλάμινα. Λουλούδια στο τραπέζι του
χωριάτη είναι πράμα ακριβοθώρητο, μα εμείς είχαμε δεξίμια! Μπορεί
κιάλας να τα 'βαλε για να μη δείχνει το σπίτι μας πενθισμένο.

Πρώτη μπήκε η Αγγελική. Είχα θαμπωθεί το πρωί που την πρωτόδα και δεν ξεχώρισα τα σουσούμια της. Τώρα την έβλεπα καλύτερα. Ήτανε μια κοπέλα μεγαλόκλαδη, χτισμένη σε δυνατά πόδια, με γαληνό μέτωπο και μελόχρυσα μαλλιά, που τα 'χε κλωσμένα στη ράχη της σα στρουμπιά μετάξι. Τα μάτια της ήταν θαλασσιά, ξαφνιασμένα τα ίδια από την ομορφιά τους, και τα μάγουλά της τραγανά, με ρόδινα φεγγρίσματα σαν τη μαργαρόριζα.

Δε θυμούμαι το φαΐ που φάγαμε, μήδε αν έβαλα μπουκιά στο στόμα μου. Καθόμουν στο κεφαλοτράπεζο, κούτελο στη θεια μου, και την Αγγελική την είχα από δεξιά μου. Τι ειπώθηκε πάνω στο δείπνο, μήδ' αυτό το κράτησα. Μια σιγαλιά με περισκέπαζε, που ξεχυνόταν απ' το σώμα της κοπέλας και που δεν έφταναν να την ταράξουν οι κουβέντες: μια σιγαλιά όπως στο βυθό της θάλασσας, μπορεί όπως στην κοιλιά της μάνας. Είχα αφαιρεθεί να κοιτάζω το κύμα που έκανε το στήθος της και τα χέρια της, που τα 'χε σταυρωμένα στην ποδιά της, οπότε με τύλιξε κείνη η σιγαλιά. Η κοπέλα είχε απογευτεί, έσπρωξε πίσω την καρέκλα της, και κοίταξε ίσα και μακριά σα βασίλισσα απ' το θρόνο της. Τα χέρια της φεγγρίζανε το ίδιο καθώς τα μάγουλά της, με δάχτυλα λευκά και μασουράτα. Τα πόδια της τα 'κρυβε το ταβλομάντιλο. Ένιωθα τη ζέστα τους να μου 'ρχεται κάτω απ' το τραπέζι, να μου χαϊδεύει τα γόνατα και τα μεριά. Είχα βουλιάξει σ' ένα αποκάρωμα. Δεν άκουγα τίποτα τριγύρω μου, δε στοχαζόμουν τίποτα ο ίδιος. Ο χρόνος είχε πιαστεί σε μια στάλα μέλι, έκανε να πέσει, μα δεν κυλούσε.

Με ξύπνησαν τα χάχανα από τις άλλες κορασιές.

— Αυτό 'ναι κείνο που λένε θ ά μ π ω μ α!... Χαλάλι της!

Μιλούσε η Καλίτσα. «Για μένα το λέει;» Της χάρισα και κείνης μια ματιά, την πρώτη που μου περίσσεψε. Είχε μαύρα μαλλιά, σγουροπλεγμένα, και μάτια παιχνιδιάρικα, με ζευτά φρύδια.

— Γιωργάκη, πού είχες το νου σου; με ρώτησε η θεια, ψιμογελώντας.

— Δεν το 'πες μοναχή σου; Θαμπώνει τον ήλιο όπου φανεί!

Γελάσαν όλες τους με την καρδιά τους. Βρήκαν πως το πέτυχα.

— Τον βλέπετε; είπε η Καλίτσα. Κόβει μακριά το μάτι του! Και μιλάει σαν άντρας!

— Δεν είναι δα και μικρός! είπε η θεια. Θα τον έχετε να κουβαλάει τις ελιές... Μονάχα να του δίνετε ένα χέρι όταν φορτώνει.

«Αλήθεια; Θα πηγαίνω στα λιόφυτα μαζί τους; Θα κουβαλώ τον καρπό σαν τ' άλλα παλικάρια;» Δε μου 'χε τίποτα ειπωμένο!

— Αγγελική, θυγατέρα μου, ξακολούθησε η θεια, μην είσαι συλλογισμένη! Αποθύμησα ν' ακούσω τη φωνή σου. Θα μας τραγουδήσεις καμιά φορά, καθώς πέρυσι;

— Αχ, κυρούλα, τα τραγούδια τα πήρε το ποτάμι.

— Όχι, μην κριματίζεσαι!... Πες μας τουλάχιστο τα λόγια από κείνο το τραγούδι που μιλάει για τον Ήλιο και την κοπέλα. Το 'ταξα να το πω του Γιωργάκη και δεν το θυμούμαι.

Χωρίς να κομπιάσει μια στιγμή, η Αγγελική είπε ξεστήθου το τραγούδι, κρατώντας ορθάνοιχτα τα μάτια της:

Στην παραπάνω γειτονιά, στην παραπάνω ρούγα,

κόρη ξανθή 'ταν κι ύφαινε, ύφαινε και τραγούδα,

κι απ' το σκοπό του τραγουδιού κι απ' τον αχό της κόρης

ο Ήλιος σκανταλίστηκε κι αργεί να βασιλέψει...

Το 'μαθε η μάνα του Ηλιού και τηνε καταράται:

«Κόρη, κι αν είσαι ανύπαντρη, κακή μοίρα να λάβεις,

κι αν εμικροπαντρεύτηκες, να μη γεραματιάσεις,

όπου τον Ήλιο μού 'καμες κι αργεί να βασιλέψει,

γρικώντας το τραγούδι σου, τον ήχο του αργαλειού σου.»

Το είπε σα να 'ταν για κείνην ταιριασμένο, σα να 'βρισκε στα λόγια του την απόκριση γιατί κακοτύχησε. Κι οι άλλες πρέπει να το πήρανε το ίδιο, γιατί έμειναν αμίλητες και την κοιτούσαν με συμπόνεση στα μάτια.

«Αχ! Την έκαψε η κατάρρα της μάνας του 'Ηλιου!» είπα μέσα μου κι εγώ, λογιάζοντας το ριζικό εκείνου που ξεχωρίζει από τους άλλους.

— Το είδες, Γιωργάκη, πως κι ο 'Ηλιος ξαστοχά τη στράτα του καμιά φορά; είπε η θεια.

— Μπα! Γιατί τον παρηγοράς, κυρα-Ρουσάκη; ρώτησε με πονηριά η Καλίτσα. Να μας πεις πού παραστράτισε... 'Οχι! Να μας το πεις!

— Μπα! Δεν είναι τίποτα. Έβαλε μια φορά τα χωριάτικα και την έπαθε σαν τον παπά που τον έντυσαν τ' αρβανίτικα.

— Α! Τώρα, κυρούλα, θα πεις εσύ το παραμύθι! ανάκραξε η Αγγελική. Έδειχναν να το ξέρουν όλες τους, και το περίμεναν με το χαμόγελο στα χείλη.

— Ήτανε μια φορά ένας παπάς, αρχίνισε η θεια, που συνηθούσε να τον παίρνει, κάθε μεσημέρι, στον ίσκιο μιας καρυδιάς. Έτυχε να περάσουν από κει κάτι Αρβανίτες. Όταν είδαν τον παπά να κοιμάται, ένας από δαύτους είπε: «Δεν τότε ντύνουμε, βρε παιδιά, τ' αρβανίτικα, να δούμε τι θα κάμει όταν ξυπνήσει;» Κι αμ' έπος αμ' έργο, οι καλοί σου! Του βγάνουν τα ράσα, και τον αλλάζουν τα δικά τους: τσιπούνη, φουστανέλα, βλαχόκαλτσες, τσαρούχια. Του δένουν στη μέση το σελάχι με την πιστόλα, και του καθίζουν στην κούτρα ένα σπαστό φέσι... Ξυπνάει ο παπάς, τα χέρια του βρίσκουν στην πιστόλα. Κοιτάζεται πιο κάτω, φουστανέλα και τσαρούχια! «Καλέ, δεν είμαι ο παπα-Μανόλης; Μπας κι είμαι κανένας από τους σαράντα Αρβανίτες που αντάμωσα το πουρνό στη βρύση; Να το δεις, από κείνους είμαι! Με πήρε ο ύπνος και με παράτησε στο ξένο χωριό ο ταϊφάς μου... Καλέ να τους! Εδώ είναι και με προσμένουν... Όμως εγώ θα τους μετρήσω, και μόνο αν βγούνε τριάντα εννιά, θα πω πως είμαι δικός τους.» Τους μετράει μάνι μάνι: τριάντα εννιά. Μηδ' ένας παραπάνω! Σηκώνεται τότες ο παπάς και τους παίρνει από πίσω...

Οι κοπέλες έβαλαν τα γέλια. Γελούσα κι εγώ μαζί τους. Κοίταζα, ωστόσο, τη θεια μου με παράπονο: το 'ξερε πως είχα στολιστεί τα ρούχα του Λευτέρη και δε μου το φανέρωσε! Είπαμε: πονηρό πουλί, που όλα τα ήξερε.

— Γαρυφαλλιά, τώρα είναι η σειρά σου! είπε η θεια.

Η Γαρυφαλλιά ήταν στημονερή και ψιλοκάμωτη σα γυφτοπούλα. Μελαχρινό πρόσωπο, μάτια τσακίρικα, χείλια μαυρογάλαζα σα να τα 'χε καμένα με το σίδερο. Ήταν η μόνη από τις τρεις που φορούσε σκουλαρίκια.

Είπε και κείνη ένα παραμύθι, για ένα γάιδαρο που κίνησαν ο λύκος κι η αλεπού να τον φάνε, καθώς αρμένιζαν στο πέλαγο. «Κουμπάρε, — του είπαν— πρέπει να σε δικάσουμε. Έφιας το μαρουλόφυλλο δίχως λάδι, δίχως ξίδι. Και πώς δεν επνιγήκαμε σε τούτο το ταξίδι;» Ο γάιδαρος, προτού αφήσει να τον φάνε, καθώς το γύρευε η δικαιοσύνη, τους λέει: «Θέλω να σας κάμω κληρονόμους σ' ένα θησαυρό. Μόνο, για να βρείτε την κρυψώνα, να μελετήσετε καλά τη στράτα που έχω σημαδεμένη στο πέταλό μου.» Σκύφτουν εκείνοι να διαβάσουν, τους δίνει μια κλοτσιά και τους πετάει στη θάλασσα...

Η ψυχή μας αλάφρωσε ν' ακούσουμε το παιχνίδι που έπαιξε ο αθώος στους κριτάδες του. Ακόμα κι η Αγγελική έδειχνε πως έλιωσε η πίκρα της.

— Ε, τι λέτε, θυγατέρες; είπε η θεια. Καιρός να το χαλάσουμε. Είπαμε του σαραντάμερου τα παραμύθια!... Από αύριο, δουλειά!... Θα έρθω στο λιόφυτο να σας βρω μαζί με το Γιωργάκη. Να 'χετε σακιασμένο τον καρπό, και λόγου του ξέρει τι έχει να κάμει.

— Μ' αλήθεια, θα τον έχουμε κουβαλητή; ρώτησε η Αγγελική.

— Ναίσκε, θα τον έχετε. Από αύριο βάνει τα χωριάτικα. Δεν είπαμε; Την έπαθε σαν τον παπά!

Ήμασταν έτοιμοι να κινήσουμε για το λιόφυτο, οπότεν είδαμε να μπαίνει μες στο σπίτι ο Αντώνης ο ζευγάς. Η θεια τον είχε στείλει από το χάραμα να οργώσει ένα καματερό χωράφι, που το 'χε για σπορά. Ήταν η πρώτη χρονιά που τότε ρόγιαζε μαζί με το ζευγάρι του, γιατί ο γερο-Φώτης, αφόντας του πήρε ο πόλεμος το παιδί του, δεν πρόφταινε μήδε τα δικά του οργώματα. Να τονε δει να γυρίζει πριν από την ώρα του, η θεια τρόμαξε πως είχε λάχει κακό στα ζευτικά.

Όχι, δεν είχαν πάθει τίποτα. Μόνο, εκεί που ο ζευγάς πήγε ν' ανακυλήσει κάτι πέτρες, βρήκε ένα σκέλεθρο ανθρώπου, λιωμένο από καιρό. Η θεια το ήξερε κείνο το λιθοσώρι, που ποτέ δεν το 'χανε τaráξει, γιατί ήτανε παράμερα στην άκρη, που δεν την πιάνει το γυνί.

— Αυτό, κυρά, είναι κανένα αναθεματάρι! είπε φοβισμένα ο ζευγάς.

Το αναθεματάρι είναι οι πέτρες που σωριάζουν όπου γίνει φονικό, για να το σκεπάσουν και να το ξορκίσουν. Τέτοια λιθοσώρια βρίσκονται εδώ κι εκεί απάνω στο νησί.

— Ο Θεός να σε φυλάει από την κακή ώρα! είπε η θεια. Τι είχες, καημένε, να πας το αλέτρι εκεί στις άκριες; Χρόνια τώρα οργώνουμε, και τις πέτρες τις παίρναμε για κανέναν αρμακά.

— Ε, το 'πες μοναχή σου: η κακή ώρα με πήγε.

Η θεια δεν έκρυψε τη στενοχώρια της. Όμως κινήσαμε για το χωράφι μαζί με τον Αντώνη. Στο δρόμο, η γλώσσα του έκοβε κι έραβε. Είχανε δει πολλούς γδικιωμούς τα μάτια του, έχθρητες που ξεκλήρισαν γενιές. Γνώρισε σπίτια όπου δεν είχαν απομείνει παρά οι γυναίκες: ακόμα και παιδιά είχανε πληρώσει με το αίμα τους, ή βρέθηκαν στενεμένα να ξενιτευτούνε για να γλιτώσουν τη ζωή τους.

Είχα τρουλωμένα τ' αυτιά μου. Ο τρόμος μη με σκοτώσουν με ξανάπιανε... Μακριά από μας, μέρες και νύχτες δρόμο, ένα παλικάρι είχε αμώσει να με χαλάσει. Τη φοβέρα του την είχα μισοξεχασμένη, γιατί ερχόταν απ' αλάργα, μα να! έφτανε ένα σκέλεθρο να μου θυμίσει την καταδίκη μου. Η θεια δεν ήταν λιγότερο σκοτουριασμένη από μένα. Το βρεσίδι του ζευγά το 'χε γι' άσκημο σημάδι.

Όταν σταθήκαμε μπρος στα κόκαλα, η θεια ξαναβρήκε μονομιάς την αφεντοσύνη της. Κοίταξε αρπαχτά το καύκαλο και τα παγίδια μήπως ξεχωρίσει κανένα σημάδι από βόλι ή λεπίδι, κι έσυρε ύστερα το χώμα με την τσάπα να σκεπάσει το σκέλεθρο. Παράγγειλε του Αντώνη να ξαναβάλει τις πέτρες όπως τις βρήκε, και να πάει να πει του παπα-Γιάννη να κοπιάσει, όταν του βολέσει, να διαβάσει μian ευκή.

Όμως το καρφί μάς είχε μείνει στην καρδιά. «Ποιος ήταν ο σκοτωμένος; Πόσους χρόνους ήταν εκεί χωμένος;» Κανείς ποτέ δε θα το μάθει! Μα το λιθοσώρι πια μες στο χωράφι θα το 'χαμε για θυμητικό του ριζικού μου. Κάπου είχαν χυμένο ένα βόλι που μου ήτανε γραμμένο. Το μολύβι με γύρευε δε γινόταν να χορτάσει απ' άλλη σάρκα.

— Μη στενοχωράσαι, θεια! Ο πόλεμος παστρεύει εκεί πάνω. Ποιος ξέρει αν δεν τον έφαγαν κιόλας τα όρνια το Μιχάλη!

Το είπα για να κάμω κουράγιο ο ίδιος, μα η θεια δεν το γουστάρισε.

— Φοβάσαι, καημένε, μου είπε όμως, μην κριματίζεσαι! Δεν είπαμε; Με πέτρα σε βαρούν, εσύ βάρα με ψωμί. Αλλιώς, δεν έχεις το Θεό μαζί σου.

— Μπα, δε φοβούμαι. Δε βάνω στ' αυτί μου τις φοβέρες τους.

— Το ξέρω... το ξέρω. Μα δεν είναι ντροπή να φοβάσαι. Η ζωή είναι μια... Αλλά στάσου να δούμε: οι στρατές του Θεού είναι ανεξέταστες. Μέσα μου διαβάζω μακριά ζωή για σένα... και για μένα όμορφο θάνατο.

— Κατέχεις, θείτσα, να παρηγοράς. Όμως, μα την αληθοσύνη! δε φοβούμαι.

Δεν έλεγα ψέματα. Μόλις γύρισα τη ράχη μου στο λιθοσώρι, το ξέχασα. Η ομορφιά του πουρνού με είχε συνεπάρει. Η γαλήνη της εξοχής μπήκε στην ψυχή μου. Η γης που διαβαίναμε, κάτω από τις καρποδεμένες ελιές, ήταν μαλακιά, οι πέτρινοι φράχτες γυαλοκοπούσαν της βροχής, εδώ κι εκεί έβλεπες σκορπισμένα τα κυκλάμινα και τα κρινάκια. Μια δυο φορές που έφερα γύρο τη ματιά μου, είδα μακριά το χωριό να καπνίζει με τις τριακόσιες καμινάδες

του: ήξερα μες στα σπίτια τις νοικοκυράδες να μαγερεύουν μπρος στο τζάκι, τη μυρουδιά του φαγιού την είχα μες στη μύτη μου. Στη στράτα μας, μασούσαμε κάθε τόσο κανένα κούμαρο, που το κλέβαμε απ' τη μάνα του. Στο ταγάρι μας είχαμε το ψωμί και το προσφάι μας, που πηγαίναμε να το μοιραστούμε με τρεις όμορφες κοπέλες... Πού θα 'βρισκε τρύπα ο Χάρος στο αράγιστο τσόφλι που με τύλιγε;

Κάμαμε μερικά βήματα ακόμα. Η θεια έκοψε ένα σύκο από μια ξένη συκιά, μα το 'βρε ανοστισμένο από τη βροχή και δεν το 'φαγε. Το ακούμπησε σκισμένο σε μια πέτρα να το κολατσίσουν τα πουλιά. Πιο κάτω, μπρος σ' ένα φρουτόκηπο, στάθηκε να θαμαστεί τις ανθισμένες μουσμουλιές, και τις ρογδιές και κυδωνιές απάνω στον καρπό τους. Ο κήπος ήταν γυροτραφισμένος από φουντωτές μυρτιές, πλουμισμένες από τα μυρτόκουκα. Ο τόπος μοσκοβολούσε. Γύρισα να πω τίποτα της θειας μου, και την είδα που 'χε τα μάτια της κλαημένα. Τα δάκρυα κάναν τα μάγουλά της να γυαλίζουν, μα όχι! αυτά χαμογελούσαν, φουσκωμένα σα γεμάτα ρόγδια. Η πνοή της ζωής την είχε κι αυτήν συνεπαρμένη: το 'βλεπες από το κλαψογέλιο της κι από την ξενοιασιά που μακροσκελίζε τη στράτα.

Αντιπεράσαμε ένα νερόμυλο, τυλιμένο στην πάχνη του πουρνού, με το νερό του δυναμωμένο στο μυλαύλακο. Ο μυλωνάς είχε ρίξει το άλεσμα στην κοφινίδα κι άφησε το μύλο να συρματίζει μοναχός του. Εκείνος ήταν ανεβασμένος σ' ένα κληματόδεντρο, και τρυγούσε κάτι σταφύλια, μεγάλα σα σπαργανούδια, που τα είχε θηκιασμένα σε σακούλες να μην του τα τρώγουν τα πουλιά. Η φτερωτή βοούσε αποκάτω του, κι ο τόπος ολοτρόγυρα σα να 'χε ανάψει από τις κουμαριές και τα πυράγκαθα. Έβλεπες τον άνθρωπο κρεμασμένο πάνω απ' τους αχνούς και τις φωτιές, και τον έπαιρνες για κανένα παγανό. Όμως εκείνος μας γνώρισε, και μας φώναξε να σταθούμε να φάμε ένα τσαμπί απ' την αναδεντράδα του.

— Ας είσαι καλά, ξάδερφε Πανάγο! Πάμε στο λιόφυτο που κινήσαμε το μάζωμα, αποκρίθηκε η θεια.

— Καλά ξετελέματα! είπε κείνος, πατώντας σ' ένα ψηλότερο κλωνάρι.

Βρήκαμε τις κοπέλες να μαζώνουν τις χαμάδες. Ήτανε σήμερα ντυμένες τα ρούχα της δουλειάς, μα μου φάνηκαν κι οι τρεις τους ομορφότερες. Τρία τέσσερα σακιά έστεκαν ορθά παρέκει, στη ρίζα μιας ελιάς, όπου ήταν δεμένος κι ο Τριφυλλιός. Περίμεναν τον κουβαλητή.

Ύστερα από τις χαρές και τα ωρακαλίσματα, οι κοπέλες με ανέβασαν στο σταυρό ενός δέντρου, να ραβδίσω τις ελιές που 'χαν λαδώσει. Στη χωριάτικη φορεσιά μου δε δώσαν προσοχή: δεν ήτανε να τις ξαφνιάσει! Στρώσαν στη ρίζα μιαν ανάπλα, και μ' άφησαν μονάχο να κάμω τη δουλειά μου. Τις είδα, ωστόσο, που είχαν κρυφομιλήματα με τη θεια μου. «Τους λέει για το σκέλεθρο, — είπα μέσα μου. Τώρα ξέρουν και κείνες την καταδίκη μου.»

Η θεια ήρθε αποκάτω μου, πήρε να με ορμηγεύει: — Ράβδιζε, χωρίς να το πονάς, παιδί μου. Και μην του πάρεις όλον τον καρπό! Άφησε λίγο απάνω του να μην παραπονάται... Κι όταν θα φτάξεις στον αϊτό (ήθελε να πει το φουντωτό κλαρί στην κορφή του δέντρου), κόψε τον μαζί με τον καρπό του να τον κρεμάσουμε στα κονίσματα.

Έκαμα όπως με ορμήνεψε, νετάρισα το πρώτο δέντρο. Οι κοπέλες ζυγώσανε στη ρίζα να σακιάσουν τις ελιές που έριξα. Πήδησα στη γης, και κοντοστάθηκα μια στάλα να σταυρώσουμε δυο λόγια. Αυτό γύρευαν και κείνες!

— Να μας πεις, Γιωργάκη, ποια είναι η ομορφότερη από τις τρεις μας! είπε άξαφνα η Καλίτσα.

Κόμπιασα μια στιγμή. Έκαμα πως συλλογίζομουν.

— Κι εγώ που θαρρούσα πως με ξεχώρισες από χτες βράδυ! είπε η Αγγελική παραπονιάρικα.

Γύρισα και την κοίταξα, πλημμυρισμένος βνωμοσύνη: με είχε βγάλει από το δείλιασμα! Είπα κείνο που ήθελα να φωνάξω από την κορφή του δέντρου:

— Το ξέρεις πως εσύ 'σαι η ομορφότερη! Το ξέρουν όλοι!

— Όχι! Όχι! Έμενα πολλοί μ' έχουν για καλύτερη! έβαλε μια φωνή η Γαρυφαλλιά.

Έριξα μια λοξή ματιά να δω πού βρίσκεται η θεια μου κι αν μπορεί να μας ακούσει.

— Όλες σας είστε καλές, περικάλες, είπα θαρρετάρια η Αγγελική είναι Άγγελος απ' ουρανού!

— Θα 'ρθω μια νύχτα να σου πάρω την ψυχή! είπε εκείνη, μα είδα πως μονομιάν το μετάνιωσε.

«Η θεια τους μίλησε για την καταδίκη μου, — συλλογίστηκα. Αυτό έχει στο νου της, και το φανέρωσε άθελά της.»

— Άμποτε, της αποκρίθηκα, να πάρεις εσύ την ψυχή μου... Να δούμε, θα προλάβεις;

Με κοίταξε ήσυχα ήσυχα, δίχως να μιλήσει, μα μου φάνηκε πως ξεχώρισα στα μάτια της ένα τάξιμο.

Έλυσα από την ελιά τον Τριφυλλιό, και τον έσπρωξα ανάμεσα στα σακιά. Η Αγγελική, σαν πιο μεγαλόσωμη, ζύγωσε να με βοηθήσει να φορτώσω.

— Να μη φοβάσαι, Γιωργάκη, το φονιά! μου είπε με συμπόνεση, πιάνοντάς μου το χέρι πάνω στο σαμάρι. Σκύλος που γαβγίζει δε δαγκώνει.

— Μα δε φοβούμαι!

Της έσφιξα με περιπάθεια το χέρι.

— Πρόσεχε, και μας κοιτάζουν! είπε χωρίς να μου το πάρει.

Όμως, καλά που με πρόλαβε! Ήμουν έτοιμος να γονατίσω μπρος στα πόδια της. Μουρμούρισα:

— Αγγελική! Φέγγεις σαν τη λαμπιδούσα!

Τη λαμπιδούσα την ήξερα από τη θεια μου: είναι ένα μαγικό λουλούδι που κάνει χρυσάφι ό,τι αγγίζει και που φέγγει τη νύχτα

πάνω στα βουνά. Θα την ήξερε και κείνη, γιατί την είδα που αναγάλλιασε.

— Αν δείξεις φρονιμάδα, είπα σφίγγοντάς μου απαλά το χέρι και κοιτάζοντας το χώμα, θα σε βάλω στην αγκάλη μου. Μας είπε η θεια σου πως θεν να σε σκοτώσουν και σ' αγάπησα.

Το στόμα μου ήρθε κι έτρεμε:

— Λαμπιδούσα μου! είπα με αχνή φωνή, μα βάνοντας όλη μου την ψυχή σε κείνο το λόγο.

— Η φρονιμάδα στη μεγάλη χρεία αξίζει. Κοίτα να μη σε καταλάβουν, κι έλα τη νύχτα να με βρεις. Ξέρεις το κελί μου.

Είχαμε αποφορτώσει. Στράφηκε να πάει με τις φιλενάδες της. Εγώ σκουντούσα τον Τριφυλλιό μέσα από το λιόφυτο, χτυπώντας με την παλάμη τα καπούλια του. Οι παλαμιές μου πρέπει να 'ταν δυνατότερες απ' ό,τι χρειαζόταν, γιατί το γαϊδούρι στραβοκατίνιασε που παρά λίγο μπατάριζε το σαμάρι.

— Όχι! Δε θέλω να σε μαλώσω, του μουρμούρισα πήγα να κάμω τον τραχύ, για να μη νιώσουν την αγάπη μου. Συμπάθησέ μου!

Είχαμε χυθεί στο μονοπάτι. Τώρα δε μας έβλεπαν. Αγκάλιασα το λαιμό του, και τότε φίλησα δεξιά ζερβά στη μούρη, ξεφωνίζοντας:

— Λαμπιδούσα μου! Λαμπιδούσα μου!

27

— Όταν μ' έχεις στην αγκάλη σου, της έλεγα στα γλυκοξέφωτα, μου φαίνεται πως βρίσκουμαι στα σίδερα. Μόνο που η φυλακή μου είναι ποθητή.

— Σώπα, κι εγώ θα σου δώσω το κλειδί, να το 'χεις στην τσέπη σου...
'Η, κάλλιο, θα σου δώσω το σιδερόχορτο. Αυτό ανοίγει όλες τις κλειδαριές, γκρεμίζει όλους τους τοίχους και σπάζει όλα τα σίδηρα.

— Υπάρχει τέτοιο παντοδύναμο βοτάνι;

— Υπάρχει! Υπάρχει! Πολλές φορές θα δεις τ' άλογα που τα πήγαν να τα βοσκήσουν με σιδερένιες κλάπες στα πόδια, να πιλαλούνε στο λιβάδι. Είναι γιατί οι κλάπες τους αγγίξανε το σιδερόχορτο και κόπηκαν μονομιάς.

— Και πού το βρήκες, Λαμπιδούσα μου, το σιδερόχορτο;

Ρωτούσα, γιατί μ' άρεσε ν' ακούω το παραμύθι της. Όλη μου τη ζωή, τα γύρευα τα παραμύθια. Μα κείνο το ζαμάνι κοιμόμουν με τη Μάνα τους.

— Πού το βρήκα; Έπιασα πηλό και πέτρες κι έχτισα μέσα τα μωρά του σκαντζόχοιρου. Κι αυτός πήγε και βρήκε το σιδερόχορτο, το άγγιξε στον τοίχο και το λευτέρωσε. Μα πρόφταξα κι εγώ και του το άρπαξα απ' το στόμα!

Ναι! Τ' αγαπούσα τα παραμύθια! Όμως το βοτάνι που κόβει τα σίδηρα δεν το χρειαζόμουν.

-Μη με πιστεύεις, Λαμπιδούσα μου. Κάνω πως θέλω να μπαινοβγαίνω λεύτερα στην αγκάλη σου, μα εγώ ποθώ να πνιγώ εκεί μέσα. Αυτός είναι ο βυθός της θάλασσας που γύρευα!

— Το λες, μα δεν το πιστεύεις. Σε βλέπω, κάθε αυγή, πως πηδάς από το στρώμα!

Ήταν αλήθεια. Ποτέ μου δεν ξεχάστηκα να πω: «Χριστέ! Μην κράξει πετεινός!» Μόλις έβλεπα το φεγγίτη να ξεκόβει στο σκοτάδι, πετιόμουν στα πόδια μου να γυρίσω δώμα δώμα στ' ονταδάκι μου.

Η Λαμπιδούσα το 'χε σε παράπονο, κι ας μου 'χε ζητήσει, στ' αναπιάσματα της αγάπης μας, να δείξω φρονιμάδα. Ανακάθιζε στο στρώμα, έριχνε στην πλάτη της ξεπλεμένα τα μαλλιά της. Απ' το φεγγίτη έμπαινε, μαζί με το θαμποχάραμα, η μυρουδιά από τις πασκαλιές, που 'χαν ξεγελαστεί απ' το ψιμοκαλόκαιρο και

λουλούδισαν. Μια στιγμή, ένιωθα να μου κόβονται τα γόνατα. «Θα μπορέσω να φύγω απ' το μαλαματένιο μου κλουβί; Ή θα με βρει εδώ ο ήλιος;» Έσκυφτα πάνω της, μυριζόμουν τα μαλλιά της:

— Εσύ 'σαι η Όμορφη του Κόσμου;

— Εγώ 'μαι η Απαρνημένη... Μη φεύγεις, κι ας μας βρουν αγκαλιασμένους! Τώρα είναι καιρός για το φιλί.

Ήθελε να μετρήσει τη δύναμή της; Με δοκίμαζε; Τα πλουμιστά της μάτια ήταν γεμάτα δάκρυα.

Την άλλη νύχτα, τα ίδια. Ύστερα από τα έργα της αγάπης, εγώ ξεφώνιζα πως ήθελα να πνιγώ στη θάλασσα που μ' είχε αγκαλιασμένο. Εκείνη με παρηγορούσε:

— Έννοια σου! Έννοια σου! Δε θα σ' αφήσω να πνιγείς. Θα σε πάρω στη ράχη μου σαν το δελφίني και θα σε βγάλω στο γιαλό... Πού θέλεις να σε πάω;

— Να με ρίξεις πίσω στη θάλασσα. Αυτό θέλω!

Μα όταν μ' έβλεπε, το χάραμα, να συντάζουμαι να φύγω, κινούσε το παράπονο:

— Έχεις μιαν έγνοια, ποθητέ μου, και κοιμάσαι μαζί της. Έμενα μ' έχεις απ' τη μια μεριά, την έγνοια σου απ' την άλλη. Μοιάζεις με το Μάρτη, που 'χει δυο γυναίκες. Τη μια όμορφη και φτωχιά, την άλλη άσκημη και πλούσια. Κοιμάται στη μέση από τις δυο, κι όταν κοιτά την όμορφη γελά, κι όταν την άσκημη κατσουφιάζει.

— Τι παραπονάσαι, Λαμπιδούσα μου; Όσο έχει άστρα ο ουρανός, με σφίγγεις στην αγκάλη σου. Δε σου φτάνει;

— Θέλω να μας δει ο ήλιος αγκαλιασμένους!

Δεν ήξερα ακόμα αν το 'λεγε με τα σωστά της, ή με πείραζε:

— Θέλεις να μάθει ο κόσμος την αγάπη μας; Να γίνω ο τελάλης της!

— Όχι, δεν είναι αυτό. «Κρυφά του κόσμου σ' αγαπώ και φανερά του νου μου...» Έτσι τη θέλω την αγάπη μας. Μα σε μοιράζουμαι με τη Μέρα. Αυτό με σφάζει.

— Μα μήπως σε χωρίζουμε; Στο λιόφυτο σ' ακλουθώ καθώς ο ίσκιος σου...

Άνοιγα την πορτούλα του κελιού, και το 'σκαζα μες στα μωροσκότεινα, με το βάρος στην ψυχή. «Τι θέλει η Λαμπιδούσα μου; Θέλει να πεθάνω στην αγκάλη της; Να πεθάνω! Αφού μελετούν το χαλασμό μου, γιατί να μην πεθάνω όπως θέλει η ποθητή μου;»

Τη νύχτα της έλεγα την απόφασή μου:

— Κάμε θηλιά τα μαλλιά σου γύρω στο λαιμό μου, και πνίξε με! Είμαι που είμαι να πεθάνω...

— Το λες, μα δεν το πιστεύεις! μου αποκρινόταν σαν την άλλη τη φορά. Εσύ χώνεσαι στον κόσμο, και τον τρυγάς σα να 'ταν κοκκινόμηλο. Το λαγούμι που ανοίγεις τρώγοντας, το λες τάφο σου.

Τα λόγια της μ' έβαναν σε συλλογή: «Θέλω κιόλας να πεθάνω; Αρνήθηκα τον κόσμο; Όχι, δεν τον αρνήθηκα! Καλά το κατάλαβε. Όσο κιόλας τρώγω από το μήλο, τόσο αποστρέφουμαι το θάνατο!...»

Από νύχτα σε νύχτα, το ένιωσα πως το λαγούμι που άνοιγα με τα δόντια μου θα μ' έβγανε κάποτε στο φως.

Η νύχτα θα μ' έχανε, θα με κέρδιζε η μέρα. Η Λαμπιδούσα μου είχε δίκιο να παραπονάται. Θα ερχόταν άραγε ο καιρός που θα μ' έχανε ολότελα;

Ποιο ήτανε το ριζικό μου; Έκλεινα τα μάτια μου να το διαβάσω μέσα μου, μα δεν το ξεχώριζα...

— Το λόγιασε ο αγαπός μου πως ζυγώνει ο καιρός που θα φύγω; με ρώτησε μια νύχτα η Λαμπιδούσα.

— Αν το λόγιασα!

Έκαμα πως αυτός ήταν ο λογισμός μου. Αλλά δε μου 'χε περάσει απ' το μυαλό. Στοχάζεται το βρέφος πως θα του πάρει η μάνα του τη ρώγα που βυζαίνει;

Όμως η μέρα του χωρισμού μας ζύγωνε. Όταν κάπου κάπου το 'βανα στο νου μου, ο κόσμος γύρω μου σκοτείνιαζε. «Θα την ακλουθήσω

όπου πάει! Θα γίνω γης να με πατεί. Θα γίνω μπροστά της βρύση να πίνει το κρύο νερό!» Αυτά έλεγα από μέσα μου. Μα μου φαίνεται πως ποτέ μου δεν ξεχάστηκα ολότελα να πω το πράμα το πιο απλό: «Ας πάω να το μαρτυρήσω της θειας μου, πως αποφάσισα να παντρευτώ την Αγγελική.» Κι ούτε να νομίσετε πως μ' είχε πιάσει το μαράζι! Κάθε πρωί που πήγαινα στο λιόφυτο να φορτώσω, το τραγούδι μου διάβαινε στους ουρανούς.

Τραγουδάς σα βραχνοκόκορας! μου 'πε μια μέρα η θεια πάνω στο κολατσιό. Βάνεις κάτι φωνάρες!... Όμως δεν είσαι πια παιδί.

Αυτά τα ύστερα λόγια, τα είπε σα να ήξερε κιόλας σε ποιο αργαστήρι είχα γίνει άντρας.

— Πειράζει που τραγουδώ; τη ρώτησα.

— Έμενα δε με πειράζει. Μα πρόσεχε, γιατί θα τηνε βάλεις στις γλώσσες του κόσμου.

«Ωστε το ξέρει κι αυτό;»

Ένωσα το αίμα μου να μου καίει τα μάγουλα. Εκείνη πρέπει να με πόνεσε· την καρδιά της πια την ξέρετε!

— Ο άνθρωπος κάνει κατά το ανθρώπινο; ~~κίαιε~~ νένας δεν ξεφεύγει... Μόνο, να πονούμε τη γυναίκα, που είναι το αδύνατο μέρος.

Άρπαξα το χέρι της και το 'φερα στα χείλη μου. Ήταν η πρώτη φορά που της το φιλούσα. Ως τότε τη φιλούσα στα μάγουλα. Τα μάτια μου είχανε θολώσει.

— Έλα, έλα, αντράκι μου, μουρμούρισε η θεια, ο Θεός έτσι τα 'φτιαξε.

Τα δάκρυα της αναβρύζαν κόμποι κόμποι και σταλάζανε στα χέρια μου.

— Τι θα γίνω, θεια, όταν μου φύγει;

— Αυτό να το ρωτήσεις του Λοΐζου. Εκείνος ξέρει καλύτερα από μένα πού σε πάει η μοίρα σου... Όμως θα πονέσεις! Όποιος κοιμήθηκε με Νεράιδα δεν κάνει πια με τις γυναίκες.

- Τότε, να της βάλω στεφάνι, να μην τη χωριστώ ποτέ μου!
- Κοροϊδεύεις; Τις παντρεύονται τις Νεράιδες;
- Μα δε μου 'πες άλλη φορά πως ο Μεγαλέξαντρος παντρεύτηκε μια Νεράιδα;
- Το 'πα, παιδί μου. Γι' αυτό έχασε το βασίλειό του.
- Κι εγώ, τι έχω να χάσω, θεια;
- Θάρρεψα πως την κέρδεσα.
- Αυτό θα σου το πει ο Λοΐζος, γιατί γύρισε πολιτείες και βασίλεια που εγώ δεν τα γνωρίζω.
- Μα με θέλεις να υποφέρω;
- Εμ, δεν είσαι πια παιδί. Αυτό 'ναι ο άντρας. Ο πόνος θα σε πάει στο Θεό.
- Μα εγώ είμαι αμάθητος ακόμα!
- Έτσι είπε κι ο Αδάμης στην Αδάμainer, όταν τους έδιωξαν απ' τον Παράδεισο: «Δεν έμαθα να δουλεύω, δεν ξέρω τέχνες. — Θα μάθεις! Θα μάθεις!» του αποκρίθηκε αυτή. «Τώρα, τον Παράδεισο, τον χάσαμε!» Ίσαμε την ώρα εκείνη, ήτανε παιδιά κι ατοί τους.
- Είδα πως δεν τα 'βγανα πέρα με τέτοιο θεολόγο:
- Το λοιπόν, να ρωτήσω το Λοΐζο;
- Κάμε τα πικρά γλυκά, και ρώτα τον. Όμως περίμενε να φύγουν πρώτα οι κοπέλες. Αύριο το πρωί, θα 'ρθει ο αγωγιάτης να τις γυρέψει.
- Αχ! Δε θα το βαστάξω!
- Για να σου πω! Όποιος βρίσκεται στην μπούκα του τουφεκιού δεν κλαψουρίζει για γυναίκες. Δε σ' το 'πα πως ο Θάνατος βαστάει λαμπάδα και μας φέγγει; Λυτή 'ναι η ώρα να δεις τη στράτα σου στο φως του.

Τα πόδια μου πια δε με βαστούσαν. Όσα είχα συρμένα ως τότε, τα 'νιωσα ξαφνικά να στερνιαίζουν στην καρδιά μου. Είχα μια ζωή από πίσω μου, κι άλλη ζωή με περίμενε μπροστά μου. «Δεν έχει γλιτωμό! — είπα μέσα μου. Είμαι άντρας! Αυτό είναι ο άντρας: παίρνει τη μοίρα του απάνω του.»

Το 'χα κι άλλη φορά ειπωμένο πως είμαι άντρας — αν το θυμάστε—, ύστερα από τον πόλεμο με τις σφήκες. Το είπα τότε κι έβαλα τα κλάματα. Τώρα ένιωθα το σώμα μου σαν πέτρα.

Έτσι το είχα νιώσει δυο φορές, τις μόνες που ξέχασα το θάνατο στ' αλήθεια.

— Θεια, της είπα, είμαι άντρας. Και να το ξέρεις!

— Ο Θεός να σε δοκιμάσει μ' όσα μπορεί να βαστάξει ο άντρας!... Κι εγώ να σε βλέπω από κει που θα βρίσκουμαι, να δροσίζεται η ψυχή μου!

— Ας με δοκιμάσει η χάρη του! Φτάνει να μη σε χάσω.

— Πώς θα με χάσεις, αντράκι μου; Χάνεται η ζωή που ζήσαμε;

Κάτι μου είπε πως κείνη την ώρα άκουγα τ' απομисέματά της.

Την κοίταξα καλά, καθώς έμαθα από τέτοιες ώρες να κοιτάζω τους αγαπημένους μου. Η ψυχή μου ρούφηξε την εικόνα της, όπως το βουλοκέρι ρουφάει τον τύπο της σφραγίδας.

«Αν δε με βρει το άδικο βόλι, τάχτηκα από μέσα μου — αυτήν τη γυναίκα θα κάμω να την αγαπήσει ο κόσμος όλος!»

Έπαιρνα να ξεχωρίζω την αποστολή που μου προφήτεψε ο Λοΐζος. Το σταρόσπειρο που είχε ρίξει στην ψυχή μου, ήρθε ο καιρός του να κεντήσει. Θάφτηκε και πέθανε στη σάρκα, μα τώρα ήτανε στο φυτόρο.

«Αν δε με βρει το άδικο βόλι, — ξακολούθησα να λέω μέσα μου — θα δω το φυτόρο να τραβιέται, να γαλατώνει και να ψωμώνει... Ο κόσμος γύρω μου πεινά!... Έκαμα μεγάλο τάμα, Θε μου, το άκουσες!»

Ο βοριάς έκαψε τις πασκαλιές, οι βροχάδες αναπαλιάσαν τα χώματα. Ίσαμε πέντ' έξι μέρες πρωτύτερα, ένας άγγελος διάβαινε με το ροδοστάλι και το θυμιατερό και σκόρπιζε τις ευωδιές στην εξοχή. Ήταν το καλοκαιράκι του Αϊ-Δημήτρη. Τώρα, νερά και κρύο: πλάκωσε ο χειμώνας! Τις μακριές νύχτες τις περνούσαμε μπρος στη φωτιά. Η θεια έριχνε στο τζάκι ολάκερα δεντρά, που τ' ακούω και σήμερα να κροτούν και να σπιθίζουν. Έχω στη μύτη μου ακόμα το ρετσίνι τους, την ταγκίλα του λύχνου που τον έσβησε η σβιλάδα, το καμένο μαλλί από τα σκουτιά που τα τσουρούφλισαν οι σκάστρες... Όταν τα μάτια μας παίρναν να καμμύζουν, η θεια συμμάζευε στο τζάκι τη φωτιά σαν ένα κουτάβι που το βάνεις να πλαγιάσει. Εγώ έβγαίνα έξω στην αυλή ν' αμπαρώσω την οξώπορτα. Έβρισκα τον ουρανό μπουκωμένο από τα σύννεφα, όμως, σαν είχε φεγάρι, μια αχνή λάμψη τότε φώτιζε. Άκουγα τη θεια να φυσάει στο μαντίλι της να βγάλει τον ταμπάκο που 'χε ρουφήξει την ημέρα. Δε βιαζόμουν να γυρίσω μέσα: η νύχτα κι ο ουρανός της ταράζανε πάντα την ψυχή μου. «Πού είσαι, καλέ; θα πουντιάσεις εκεί στον ψόφο!» Η φωνή της μ' έκανε να νιώσω το κρύο που 'χε καθίσει στους ώμους μου. Ήταν ώρα ύπνου!

Μια από κείνες τις νύχτες, ο Λοΐζος ήρθε ν' αποσπερίσει μαζί μας. Ήταν τη μέρα που θάψαμε τον παπα-Γιάννη. Είχαμε κι οι τρεις το Χάρο στην καρδιά, κι η πίκρα μας έσμιξε. Ο Λοΐζος, που έδειχνε πως δεν ξαφνιάζεται από τίποτα, δεν ήταν λιγότερο βαλαντωμένος από μας.

— Θα το δείτε, είπε, δε θα ζήσουν παρά όσοι πουλούν και αγοράζουν. Αυτός είναι ο νόμος του πολέμου. Όσοι έχουν επάγγελμα να σώζουν τις ψυχές, θα κακοπάθουν και θα πεθάνουν. Ο πόλεμος δεν τους χρειάζεται. Τι να τον κάμει τον παπά ή το δάσκαλο ο πολεμιστής που παίζει τη σκοτώστρα του; Καιρός της πράξης! σου λέει, μεθυσμένος απ' το αίμα. Το σεβασμό, τη σπλαχνοσύνη, το δίκιο του αδύνατου, ο πολεμιστής τα 'χει για εμπόδια. Κάνει σαν το άγριο θεριό που πάει ο άγιος να το νουθετήσει με το κήρυγμα. Αν είχε γλώσσα, θα του 'λεγε

και κείνο: «Η πείνα μου έχει το δίκιο!» Η ιστορία του ανθρώπου αρχίζει εκεί που ο δυνατός ρωτάει: «Ποιο είναι το δίκιο; Ποιο είναι το πρεπούμενο;» και τα βάνει πιο πάνω από την πείνα του. Όμως την ιστορία του ανθρώπου την ξεχάσαμε...

— Το άκουσα, είπε η θεια, να λέγεται από χείλη χριστιανού: Αν είσαι αμόνι, βάστα αν είσαι σφύρα, χτύπα!... Οι αναμάρτητοι δεν έχουν πού σταθούν.

— Σας το λέω, ξακολούθησε ο Λοΐζος, θα τους δούμε να πεθαίνουν: όσους δε θησαύρισαν, όσους δεν ξέρουνε να κλέψουν, όσους δίνουν να φάει η ορφάνια. Ο πόλεμος καίει τις σοδειές σαν πυροτεχνήματα μα δεν του περισσεύει ένα σπυρί σιτάρι για τον άρρωστο και τον ανάπηρο. Αν πεις για κείνους που πάνε να σβήσουν τη φωτιά, αυτοί δεν έχουν δικαίωμα μήδε στη δρόσο τ' ουρανού... — Άκουσε δω, Γιωργάκη· σ' αγαπώ και θέλω το καλό σου, μα θα σε πω παιδί μου μονάχα όταν σε δω να θυσιάζεις το κρέας για τον ίσκιο. Γι' αυτή τη θυσία, μονάχα ο άνθρωπος είναι ικανός. Μονάχα εκείνος μπορεί να πεινά και να μοιράζει στους άλλους το φαί του σα να 'χε σηκωθεί απ' το τραπέζι. Δίκιο, ομορφιά, δίψα της αλήθειας, είναι πράματα ανυπόστατα για το θεριό. Ίσκιοι! Για τον άνθρωπο, οι ίσκιοι αυτοί είναι τα δείγματα της ανθρωποσύνης του... Σε καιρό ειρήνης, λόγια σαν τούτα που λέω δεν ξαφνιάζουνε κανένα. Σε καιρό πολέμου, τα ονομάζουν προδοσία...

— Μα είναι αλήθεια, Λοΐζο, ρώτησε η θεια, πως ο παπα-Γιάννης πέθανε από τη στέρηση;

— Δεν είδες το κουφάρι του;... Θυμού καλά πως ήταν! Έτσι θα γνωρίζεις από δω κι εμπρός τους πεινασμένους. Δεν αργεί η μέρα που θα τους ακούσεις έξω από την πόρτα σου. Θα ξεχειλίσουν από την πολιτεία, θα φτάσουν στα χωριά, και θα φωνάζουν: «Πεινώ, αδέρφια!» Μα ο χωριάτης, που τον ξέραμε πονόψυχο, δε θα δίνει μήδε τ' αγγέλου του νερό.

— Αχ, δε θέλω να το δω! Κάλλιο έχω να πεθάνω, είπε η θεια.

— Όχι, πρέπει να κρατούμε ανοιχτά τα μάτια μας! αποκρίθηκε ο Λοΐζος με σταθερότητα, και γύρισε πάλι και με κοίταξε. Θέλω να

βάλω μάρτυρα μιαν αθώα καρδιά! Ο άνθρωπος πρέπει να το δει κάπου γραμμένο πού μπορεί να καταντήσει. Δε γυρεύω να τον φοβερίσω με καμιά ανταπόδοση. Θέλω να του δείξω την εικόνα του, από την καλή και την ανάποδη. Γι' αυτό βρεθήκανε τα γράμματα, — ξακολούθησε— κι όχι για να κρατάει τα βιβλία του ο έμπορος! Ο άξιος γραμματικός, αθώος από τα εγκλήματα της εποχής του, είναι ορισμένος να τα καταγράψει και να τα δικάζει.

— Όποιος πει την αλήθεια, πρέπει να πιει πρώτας το φαρμάκι, είπε η θεια.

— Αυτό είναι το ριζικό του γραμματικού. Η αλήθεια είναι η ιεροσύνη του, το φαρμάκι η αμοιβή του.

Εγώ δε μιλούσα. Άκουγα. Ήξερα πως τα περισσότερα λέγονταν για μένα. Όμως ξεθαρρεύτηκα μια στιγμή να πω:

— Μυρίζει θανατίλα η δουλειά του γραμματικού!

Η αποστολή όπου μ' έριχνε ο Λοΐζος με είχε κατατρομάξει.

— Όποιος μελετά το θάνατο, αποκρίθηκε, εκείνος και καταλαβαίνει τη ζωή.

Είπαμε κι άλλα πολλά κείνην τη νύχτα, που δεν τα κράτησα. Όμως θυμούμαι πως ο Λοΐζος, χωρίς να πιει κρασί τούτη τη φορά, μιλούσε πάλι ξαναμμένος. Ήτανε πράματα που τα 'χε για ιερά, κι όταν τα 'πιανε στο στόμα του τον καίγαν. Την ώρα που μας καληνύχτιζε, είπε συλλογισμένα:

— Ένας από τους τρεις μας θα πλερώσει το κοινό χρέος. Ας είμαι εγώ, που φελώ λιγότερο!

— Αυτά τ' αποφασίζει Άλλος, είπε η θεια.

Ο πρώτος που ο Κύριος αποσύναξε έπειτα από τον παπα-Γιάννη ήταν ο ψυχογιός της θειας μου. Την ύστερη φορά που τον είδαμε, ήταν πετσί και κόκαλο: η απολειψιά είχε δοκιμάσει και τα τσαντήρια

τους. Δεν τους δίνανε πια παρά μian ανεμόσουπα (ξεροκόμματα σε βραστό νερό), χαρούπια και βελάνια: το λουβί το είχαν για τα ζωντανά, τον καρπό για τους αιχμάλωτους. Ένωσε το θάνατό του κι ήρθε ν' αποχαιρετήσει τη χριστιανή που τον είπε γιο της. Κάθισε δίπλα στη φωτιά, τα κουρέλια του πήραν να καπνίζουν. Η θεια τον έκλαιγε ζωντανό· ήξερε πως δε θα τον ξανάβλεπε.

«Έκλαιγα και την ατή μου, για την ντροπή που πήρα να μην μπορώ να τον βοηθήσω», είπε όταν η πόρτα έκλεισε πίσω στον αιχμάλωτο.

Ο δεύτερος που κλάψαμε ήταν η τρελή του χωριού. Τ' όνομά της ήτανε Χρυσάνθη, και κατοικούσε ένα ρημάδι σ' ένα σοκάκι που έβγανε στη βρύση. Σε μια τρύπα που είχε ο τοίχος της αυλής της, οι γειτόνισσες απόθεταν, μεσημέρι βράδυ, ένα πιάτο. Το φαγάκι της δεν της έλειψε ποτέ! Πολλές φορές, τα παιδιά είχαμε κοιτάξει από την τρύπα, και την είδαμε να το τρώει, καθισμένη σε μια πέτρα, βλαστημώντας αυτήν που το μαγείρευε. Όμως, όταν λιγόστεψαν τα πράματα, το πιάτο ξεχνούσαν να το βάλουν στη θερίδα. Ό,τι περίσσευε του χωριού, η τρελή δεν το καταδεχόταν να το φάει. Βλαστημούσε και τώρα, — κι αρούλιζε σαν τσακάλι πεινασμένο!— μα χωρίς να γιοματίζει. Όσπου ήρθε η ώρα της ν' αναπαυτεί.

Το ίδιο πήγαν ο Χρηστάκης ο αγιογράφος, ο γέρο γραμματοδάσκαλος, που ζούσε από μια σύνταξη, ο Αριστείδης ο κλησάρχος, η μαμή (που ως τότε την έλεγαν κεραμάννα) και πολλά παιδιά. Μα μη νομίσετε πως όλα τα σπίτια υποφέρναν! Σ' ένα πλουσιόσπιτο — τ' όνομα το ξέρω, μα δεν το γράφω, για να μην κοκκινίσουν τα παιδιά του — κάμανε μια νύχτα ένα ξεφάντωμα που τράνταξε όλο το χωριό. Γύρω στο τραπέζι είχαν καθίσει ο νωματάρχης, ο κοινοτάρχης, ο αποσπασματάρχης, και δεν ξέρω ποιος άλλος άρχος με στολή. Σα φαγοπότισαν και λαρδομουστάκωσαν, ο νοικοκύρης, για να δείξει πως δε λυπήθηκε τα έξοδα, έσυρε το πιστόλι του και το άδειασε στο πιθάρι με το λάδι. Όταν έκαμαν να τον μαλώσουν για το χουβαρνταλίκι του, τράβηξε μια πιστολιά και στο κρασοπίθαρο και το κρεπάρισε κι αυτό.

Η θεια γύριζε τις πόρτες, ζητιάνευε το γάλα, και το μοίραζε στ' άρρωστα παιδιά. Το χειμώνα, το γάλα είναι λιγοστό, σε ώρα πολέμου

δυσκολόβρετο: ο χωριάτης το πήζει για να το πουλήσει ακριβότερα. Κάτι παρόμοιο έκαμε και με το στάρι του. Άδειασε τ' αμπάρια του για ν' αλλάξει τα γεννήματα με πράματα ανωφέλευτα, που τα φέρναν απ' τη χώρα: μεταξωτά μεσόρουχα, ντουλάπες, καθρέφτες του μπογιού μου, φωνόγραφους... «Ήρθε ο καιρός, αντράκι μου, να πούμε το ψωμί ψωμάκι», μου 'πε μια μέρα η θεια μου. Τα λόγια της τα κατάλαβα καλύτερα όταν είδα ένα παιδί που το ελέησαν ένα ξερογώνιαδο, να το τραγουδάει πρώτας, κι ύστερα να το τρώει. Το σήκωσε ψηλά πάνω απ' το κεφάλι του σαν ένα πράμα αγιοτικό, του 'πε τα λόγια που το δίδαξε η πείνα του, κι ύστερα το κατάλυσε ψίχουλο ψίχουλο, σαν ποντίκι, με τον τρόπο στα μάτια του. Ένα άλλο παιδί, το 'δα να χώνει τη μούρη του στο κουρούπι και να τρώει τη μαύρη σταφίδα όπως το βόδι το κριθάρι στο παχνί.

Το χειρότερο στάθηκε με το λάδι. Σε τόπο που μπορούσε να κουνήσει μύλους με τα λάδια του, το λάδι απόλειψε. Η χώρα είχε αμολήσει τους μεταπράτες της, που το άλλαζαν με χρυσάφι. Ακόμα και τα κατακάθια τ' αγόραζαν. Ο χωριάτης πουλούσε την τρυγιά για λάδι, το ξίδι για κρασί, το πίτουρο γι' αλεύρι. Μα, στο τέλος, απόμεινε ο ίδιος με τις κασέλες του γιομάτες τάλαρα και με στομάχι αδειανό. «Ο κόσμος χάλασε!» έλεγε η θεια. «Τα καντήλια δεν τ' ανάβουν πια, κι όπου τ' ανάβουν, καίνε τις λαδοτρυγιές. Τους αγίους τους έχουν πιο κάτω απ' τους παράδες!» Σε καιρό ειρήνης, η κάθε νοικοκυρά που ξεφούρνιζε ψωμί, έβγανε πρώτας το γωνιάδι του ζητιάνου και του σκύλου, και χωριστό κομμάτι για να σχωρεθούν οι ψυχές των αδικοσκοτωμένων και των θαλασσοπνιγμένων. Τώρα που ο κόσμος βρωμούσε απ' τα κουφάρια τους, δε βρισκόταν μια νοικοκυρά να τους κάμει τη μακαριά. Η καρδιά του ανθρώπου είχε πετρώσει! Ακόμα και για το πιο αδύναμο από τα πλάσματα, που είναι το πουλί, ο άνθρωπος ήταν αγλύκαντος. Είδα χωριάτη να ντουφεκά με τα σκάγια τους σπουργίτες που είχαν κλαρώσει να κοιμηθούνε, και να τους τηγανίζει να τους φάει.

«Τώρα θα δείξει το χωριό αν το κατοικούνε χριστιανοί!» είπε η θεια όταν αρρώστησε ο Χαρίδημος ο ψάλτης. Δεν μπορούσε, ο έρημος, να καταπιεί παρά το γάλα, και τούτο, μονάχα αν του το χύναν στο λαιμό με το καλάμι. Η θεια ξαναπήρε σβάρνα τις πόρτες. «Δεν τότε λυπάστε να πεθάνει — έλεγε στις χωριανές— τον άνθρωπο που σας έψαλε το

Χριστός ανέστη σαράντα χρόνια; Αυτόν που τραγούδησε σ' όλες τις χαρές και τις πίκρες σας, το αηδόνι του χωριού; Κατάφερε να μαλακώσει τις καρδιές για δυο τρεις μέρες. Μα όταν το χωριό είδε πως η αρρώστια του Χαρίδημου τραβούσε σε μάκρος, έβαλε το συμφέρο πάνω απ' την αγάπη. Τα γάλα το τυροκομούσαν να το 'χουν για παραϋστερα, ή να το μοσκοπουλήσουνε στη χώρα. Ο Χαρίδημος έσβηνε μέρα τη μέρα, γιατί ένα ολάκερο χωριό δεν έστρεγε να του χαρίσει ένα γαβάθι γάλα. Η θεια φώναζε έναν παπά ξενοχωρίτη — γιατί το χωριό μας δεν είχε κάμει ακόμα παπά δικό του, μήδε βιαζότανε να κάμει — να τον ξαγορέψει και να του διαβάσει το αναπαψιμάρι... Εκείνη γύριζε τις ρούγες αμίλητη, σα θεοπαρμένη. «Είναι η ίδια η Παναγιά!» έλεγαν οι αναμάρτητοι. Μ' αν της μιλούσαν, δεν αποκρινόταν.

Εκείνη που 'χε σταθεί η λαλιά του χωριού σ' όλη τη ζωή της, είχε βουβαθεί. Ξέμαθε τη γλώσσα των ανθρώπων!

29

Και μη θαρρείτε πως μέσα στο χωριάτη αποκρατούσε η παλιά λεβεντοσύνη του! Ο πόλεμος ήταν καλός να τον γεμίζει τάλαρα, μα το τουφέκι ας το βροντούσαν άλλοι! Κάθε φορά που καλέστηκε στα όπλα καινούρια κλάση, πολλοί το έκοψαν ποδάρι για τις ράχες. Πήγαιναν να σμιξουν τους λιποτάχτες και τους φυγόδικους, που βγήκαν στο κλαρί επειδή τάχα δε διοικούσε τον τόπο το κόμμα της αρεσιιάς τους... Δεν άκουες πια στους καφενέδες άλλη κουβέντα παρά για τις κλεψιές και τα κατορθώματά τους.

Ό,τι το χωριό είχε αρνηθεί στους άρρωστους και στα παιδιά, το έδινε τώρα στο χαράτσι: οι πεινασμένοι λύκοι έπρεπε να φάνε και να πιουν, αλλιώς πηδούσαν το μαντρί! Πολλές φορές τους έβλεπες να σεριανούνε μες στις ρούγες, στολισμένοι στ' άρματα και στα παφίλια, μπρος στη μύτη του νωματάρχη. Αν τον πετύχαιναν μονάχο σε κανένα στενοσόκακο, βάνανε τον γκρα πλαγιαστά στους ώμους τους να τον κάμουν να σκύψει για να περάσει. Ένας από δαύτους

είχε πιάσει αγαπητικιά την Κοκκινοχειλού, κι όλο ξέκοβε από τον ταϊφά του να 'ρχεται να τη βλέπει. Γύριζε από καφενέ σε καφενέ, έπινε τον καφέ και το ναργιλέ του, κι όταν έφτανε η ώρα να πλερώσει, έβγανε από την τσέπη του γιλέκου του ένα χρυσό ναπολεόνι και το 'δειχνε του καφετζή: Έχεις να το αλλάξεις; Όχι; Ε, σε πλερώνω άλλη φορά. Αυτό γινόταν ταχτικά, σκοινί γαϊτάνι. Μια μέρα, ο Γρηγόρης ο Κουτσός του λέει; «Ναίσκε, έχω να τ' αλλάξω!» και του βάνει το πιστόλι στην κοιλιά. Ο φυγόδικος δεν τα 'χασε: «Καλά, — λέει του καφετζή— αν πάρει. Μ' αν δεν πάρει;» (Ήθελε να πει: αν δεν πάρει φωτιά το πιστόλι, εγώ σε ξεσκίζω.) Ο δυστυχισμένος ο Γρηγόρης κιότρεψε: «Ας είναι, — λέει του χαρατσάρη— με πλερώνεις άλλη φορά.»

Όποιος βαστάει τουφέκι ανάμεσα σε ξαρμάτωτους πρέπει να 'ναι άγιος, ή περισσά φρόνιμος, για να μη σουρθεί στα ζορμπαλίκια. Ένας από τούτους ήταν ο Σπύρος της Μύραινας, που την αυλή τους — καθώς το ξέρετε— τη χώριζε απ' τη δική μας ένας τοίχος. Τον θυμούμαι τη μέρα που έφταξε με άδεια στο σπίτι του και το βρήκε καργαρισμένο απ' τη δικολογιά του. Δίχως να μιλήσει σε κανένα τους, ξάπλωσε ανάσκελα στο στρώμα να ξανασάνει από το δρόμο, που τον είχε πάρει ποδολάτι, κι όταν συνέφερε μια στάλα, σήκωσε κατά το ταβάνι χέρια πόδια και μούντζωσε κάποιον που θα ήταν αποπάνω. Αφού έδειξε έτσι με ποια καρδιά γύριζε από τον πόλεμο, παρακίνησε τις μανάδες να φαρμακώσουν κάλλιο τα παιδιά τους παρά να τ' αφήσουν να μισέψουν, και τα ίδια τα παιδιά τα ξόρκισε να πάρουν τα βουνά με τους παράνομους, κι όχι να φύγουν για «εκεί πάνω».

Την ίδια μέρα που τέλειωσε η άδεια του, ο Σπύρος κρέμασε κι αυτός τον γκρα στον ώμο του και πήγε να σμίξει τους λιποτάχτες. Η μάνα του βλογούσε το Θεό που τον έφερε κοντά της, ας ήταν κι έτσι. Δε σκοτιζόταν πώς θα τον ζωθρόφιζε, γιατί τ' αμπάρια της τα 'χε γιομάτα. Μην ξέροντας να μετράει τους παράδες, κι ακόμα λιγότερο τη δύναμή τους, είχε κρατήσει απούλητες τις σοδειές της. «Από το τίποτά μου — έλεγε τώρα— θα φάνε και θα πιουν τα παλικάρια.» Κι έστελνε στο βουνό, δίχως να τα λυπάται, το παξιμάδι, το τυρί, τις παστές ελιές και τον καπνό. Ήτανε να σαστίσεις τι πράματα είχε μαζέψει στο κελάρι της το χρόνο που πείνασε ο κόσμος, και τι

ανέσπλαχνο φυσικό πρέπει να 'χε για να μπορέσει να τα βαστήξει αχάλαστα. Ακόμα κι η ίδια είχε λιμάξει για να φυλάξει του γιου της όσα γέννησαν τα χωράφια τους.

Ας είναι! Η ψυχή του ανθρώπου δε διαβάζεται. Ο Σπύρος, ωστόσο, ήταν απ' τους λίγους που δεν έκλεβαν να φάνε, και για τούτο αγαπήθηκε απ' το χωριό. Είχε κακοπάθει στον πόλεμο, μαύρισε το μάτι του και λιποτάχτησε: δεν ήταν σαν τους άλλους, τους ακάπνιστους. Η θεια μου, που δεν τον ξεχώριζε απ' το γιο της και που τους είχε δει να μεγαλώνουν σαν αδέρφια μ' ένα ψωμί κι ένα νερό, του έδειξε και κείνη την αγάπη της, τη μέρα που γύρισε, μα μονομιάς του την πήρε πίσω, όταν τον είδε να μουντζώνει τον Παντοδύναμο. Κι όταν παραΰστερα έμαθε τι είχε κρατήσει σφαλισμένο στ' αμπάρια της η Μύραινα, τότε πια έγινε μπαρούτι και τους έκλεισε κατάμουτρα την πόρτα της. Όμως κάτι την έτρωγε, που δεν ήθελε να το μαρτυρήσει μήδε στον ατό της. Την είδα να παλεύει κάμποσες μέρες. Στο τέλος δε βάστηξε:

— Θα πέσω σε μεγάλη αμαρτία, μου είπα βάνω μεσίτρα την Παναγιά, που είναι μάνα, κι ό,τι θελήσει ας κάμει... Θα ξεχάσω την ασέβεια του Σπύρου και θα πάω να του μιλήσω μπορεί να ξέρει πως χάθηκε ο Λευτέρης μας. Κάτι μου λέει πως τα 'χει με το Θεό για χατίρι του παιδιού μου.

Δε μ' άφησε να πάω μαζί της. Μα την είδα να γυρίζει αλλαξομουρισμένη. Πώς γίνεται ο άνθρωπος ύστερα από μαράζι ενός χρόνου; Έτσι κατάντησε μέσα σε δυο τρεις ώρες. Δε μου μίλησε μπαίνοντας, μόν' έσυρε μονάχη στο σκοτεινότερο μέρος του σπιτιού, μέσα στο κελάρι. Θα σωριάστηκε κατάχαμα, γιατί δεν είχε εκεί μέρος να καθίσεις, και θα 'κλαψε πια για όλες τις μανάδες που χάσαν τα παιδιά τους: όταν αποκότησα να μπω να τη γυρέψω, με το λύχνο στο χέρι, είδα πως τα δάκρυα της είχανε κάμει πηλό το χώμα.

— Θείτσα! Θεσ να μ' αφήσεις ορφανό;

— Όχι! Όχι! Θέλω να ζήσω... Θέλω να πάω να καώ μπρος στους Μεγάλους του Κόσμου! Θα ρωτήσω το Λοίζο πού βουλεύονται, θ' αλειφτώ ολάκερη με κατράμι και θα πάω να καώ μπροστά τους... Τι λέω; Δε θα πάω μοναχή μου! Θα ξεσηκώσω τις μανάδες που χάσαν

τα παιδιά τους στη φωτιά και στα βασανιστήρια (εδώ ένας κόμπος έπνιξε τη φωνή στο λαιμό της), θα κάμουμε γύρω στους Μεγάλους του Κόσμου μιαν αλυσίδα, και θα καούμε ζωντανές!

Την κοίταξα περίτρομος: την είδα να ξεκινά για τ' ολοκαύτωμα που τη δίδαξε η αλλοφροσύνη της.

— Θείτσα! την παρακάλεσα γονατιστός, έλα να βγούμε έξω στο φως. Εδώ θα τρελαθούμε.

— Το φως είναι που με τρελαίνει! Το φως! Το φως!... Γιατί εκείνου του χύσαν τα ματάκια του!

Φύσηξε πάνω στο λύχνο και τον έσβησε. Δεν μπόρεσα άλλο, κυλίστηκα στα πόδια της. Ήθελα κι εγώ να χαθώ μες στο σκοτάδι, να βουλιάξω στο σκοτάδι, να ξαγοράσω με το αιώνιο σκοτάδι τα εγκλήματα των ανθρώπων.

— Να 'ξεραν οι μανάδες τι περιμένει τα παιδιά τους, ανάκραξε η θεια, δε θα γεννούσαν! Θ' ανασπούσαν τη μήτρα τους και θα την πετούσαν στα σκυλιά!

Αυτή τη γλώσσα δεν την είχε ποτέ της μιλημένη. Έλεγε πως είχε τραβηχτεί μέσα στο άδυτο, κι εκεί καταπατούσε τα ιερά!

— Μπα! Μη φοβάσαι! έλεγε την ίδια νύχτα στο Λοίζο, που τον φώναξα να την παρηγορήσει. Ο άνθρωπος είναι φελλός. Δεν μπορεί ν' απομείνει στο βυθό που τον πήγε η απελπισιά του.

— Από την ώρα που ο άνθρωπος γεννάει παιδιά, αποκρίθηκε ο Λοίζος, ενώ το ξέρει πως θα πεθάνουν, δεν έχει δικαίωμα ν' απελπίζεται. Τη μοίρα του την παραδέχτηκε!

— Καλά λες. Μα θαρρώ πως αμαρτάνουμε, είπε η θειαο πόνος μας πήγε πιο πέρα από το σημείο που κάνει να βλέπει ο άνθρωπος.

— Βρέθηκαν άνθρωποι που τυφλώθηκαν μονάχοι τους. Αλλά και τυφλοί έβλεπαν τ' αόρατα.

— Κι ο κόσμος πώς τους έβλεπε; ρώτησε η θεια.

— Σαν άγιους και σαν παλαβούς. Μονάχα στη μεγάλη χρεία τους θυμόταν κι έπαιρνε τη γνώμη τους.

— Τα βλέπεις, Λοΐζο; Αυτοί αγόρασαν με το φως τους την εξουσία τους... Εδώ κανείς δε μας ακλουθά, γιατί δε θυσιαστήκαμε.

— Λίγα έχεις κάμει για το χωριό;

— Απ' το περίσσεμά του δίνει κι ο κοτζάμπασης.

— Πάντα βρίσκεις το σωστό, κυρα-Ρουσάκη.

— Όμως δεν το εχτελώ!... Είναι που θέλω να γλιτώσω τούτο τ' ορφανό από τ' άδικο βόλι, κι ύστερα να δω τι έχω να κάμω για την ψυχή μου.

Αποστολή είναι κι αυτή, κυρα-Ρουσάκη, να διαφεντεύεις ένα αθώο.

— Αποστολή... Αποστολή... Μα δε μου φτάνει! Δεν ξέρεις κανένα γονιό που να θυσιάσε το φύτρο του για τους πολλούς; Αυτός θα μπόρει να μου δείξει τη στράτα.

— Ξέχασες το Θεό και το μονογενή του;

— Άνθρωπο να μου πεις! Ο Θεός ορίζει τον πόνο του.

— Στάθηκαν κι άνθρωποι όπως τους γυρεύεις, κυρα-Ρουσάκη.

— Αυτούς να μου λες ώσπου ν' απαρνηθώ το αίμα μου, που αυτό με βαστάει στη ζωή!

Γύρισε και με κοίταξε με ψυχοπόνια που μελετούσε να με παρατήσει ανυπεράσπιστο.

Μα δεν το πήρα άσκημα! Το 'βλεπα που η ψυχή της την έσερνε μακριά, και λαχταρούσα να δω πού θα την πήγαινε.

Από το θάνατο είχα πάρει αναστολή ώσπου να πέσουν τ' άρματα. Ίσαμε τη μέρα κείνη, ο φονιάς θα ήταν ατός του στην μπούκα του κανονιού, και ποιος ξέρει; ο πόλεμος μπορεί να του μαλάκωνε την καρδιά, ή να του αφαιρούσε τη ζωή. «Όλοι οι άνθρωποι είναι θανατοποινίτες, μα το ξεχνούνε», μου είπε μια μέρα ο Λοΐζος για να με παρηγορήσει. Είδα, κιόλας, πολλούς να πεθαίνουν το χειμώνα της μεγάλης πείνας, και τους απομεινάρηδες να ξαφνιάζονται και να στηθοχτυπιούνται σα να μην ξέρανε τη μοίρα τους. Πολλοί από κείνους που χάθηκαν ήταν μικρότεροι από μένα. Δεν ξεχώριζα λοιπόν απ' τους άλλους τους ανθρώπους, μονάχα που εγώ ήξερα το Χάρο με τ' όνομα Μιχάλης.

Βγαίνοντας ο χειμώνας, το χωριό έμαθε πως ο Μιχάλης της Σπιθούραιννας λιποτάχτησε κι έσμιξε τους άλλους στα βουνά. Η μάνα του είπε: «Ήρθε η ώρα να πάρουμε πίσω τα χρωστούμενα. Πιο γλυκό μέλι από το γδικιωμό δεν υπάρχει!» Η θεια μου ζάρωσε τα φρύδια της, και τα βάστηξε μέρες ζαρωμένα. Εγώ ήξερα. Καθένας από τους λιποτάχτες που θ' αντάμωνα από δω και πέρα στα σοκάκια του χωριού, μπορούσε να 'ναι ο Μιχάλης. Δεν τότε γνώριζα και δε με γνώριζε. Μα την ίδια στιγμή που θα δίναμε γνώρα, θα τραβούσε το πιστόλι του και θα το άδειαζε στο στήθος μου. Σε παλιότερο καιρό, όταν ο γδικιωτής είχε να κάμει με άντρα του μπογιού του, άφηνε μια βοϊδοκοιλιά να σαπίσει στον ήλιο, κι όταν τον πετύχαινε, του την πετούσε φαρδιά πλατιά στο πρόσωπο. Η κοιλιά κολλούσε στα μάτια του αθώου, κι ώσπου να την ξεκολλήσει, έβρισκε ο φονιάς καιρό να του μπήξει το μαχαίρι. Τώρα, μ' ένα παιδί, έφτανε ο φονιάς να το ξεχωρίσει μέσα στ' άλλα. «Αυτό είναι!» θα μουρμούριζε και θα του 'παιρε την ψυχή.

— Να προσέχεις, αντράκι μου, όπου διαβείς κι όπου σταθείς. Μη φτερουγοξαπλώνεις! μου είπε η θεια όταν έκαμα να βγω έξω.

— Μ' αφού δεν ξέρω μήδε τη μούρη του;

— Είναι, παιδί μου, ένας ξανθός. Όμορφος, σοβαρός. Τώρα θα 'χει αφησμένα τα γένια του. Θα τον γνωρίσεις, γιατί είναι θλιμμένος από κείνο που έχει στο νου του.

«Κάπου τον ξέρω!» συλλογίστηκα. «Κάπου τον έχω ιδωμένο.»

Δεν άργησα κιόλας να ξαναβρώ την εικόνα του. Είχα μπει με τη θεια σ' ένα ρημοκλήσι, οπότε τον είδα να με κοιτάζει μέσα απ' την κορνίζα. Ήταν το ίδιο ξανθός κι αστραπόμορφος όπως μου τον είπε, με δυο φτερούγες στις πλάτες, μ' ένα σπαθί στο δεξί χέρι, και με τη ζυγαριά στο άλλο. Η επιγραφή έλεγε: Μιχαήλ Αρχάγγελος.

— Αυτός είναι; ρώτησα τη θεια.

— Ωχ, παιδάκι μου, ίδιος κι απαράλλαχτος!

— Το βλέπεις; Κάποιος μου τον στέλνει.

— Άμποτε να 'ταν έτσι, παιδάκι μου! Δε θα 'ταν άδικος ο θάνατος...

Όμως εγώ τον αγάπησα. Τώρα που τον ήξερα, δεν τότε φοβόμουν.

Η θεια δεν καταδέχτηκε να μου γυρέψει να κρύβουμαι. Γύριζα μέρα νύχτα στο χωριό, κι όπου αντάμωνα κανέναν απ' τους παράνομους, τον κοίταζα στα μάτια: «Γεια σου, γεια μου! Ποιον γυρεύεις;» έλεγα από μέσα μου. Ήξερα πως τη στιγμή που θα πετύχαινα το Μιχάλη, θα κρινόταν η ζωή μου. Βιαζόμουν να κριθώ.

— Πες μου την αλήθεια, Γιωργάκη. Φοβάσαι; με ρώτησε κάποτε η θεια.

— Όχι, δε φοβούμαι.

— Το παράξενο είναι που δε φοβούμαι μήδ' εγώ για σένα. Ξέρω πως θα ζήσεις!... Μ' αν σ' έπιανε ο παράτρομος, δε θα μπορούσα να το βαστάξω. Μια φορά σκοτώσαν ένα μας γείτονα, και τον βρήκαν κοπρισμένο απάνω του. Μεγαλύτερη ντροπή δεν υπάρχει!

— Μ' αν αγαπούσε τη ζωή;

— Όχι! Όχι! Άλλο ν' αγαπάς τη ζωή, κι άλλο να φοβάσαι το θάνατο... Έπειτα, για ποια ζωή κουβεντιάζουμε; Γνώρισα ανθρώπους που πεθάναν στα εκατό και πάνω, χωρίς να 'χουνε ζήσει ένα μερόνυχτο. Αυτούς, κι ο Χάρος τους ξεχνάει. Πρέπει να τον παρακαλέσουν για να 'ρθει να τους πάρει.

Η τύχη το 'καμε κι είδα μια μέρα ένα σεντουκάκι που η θεια το φύλαγε κάτω απ' το γιατάκι της. Εκεί μέσα είχε τα νεκρίκια της: το

λαζάρι, το νεκρομάντιλο, χώρια μερικά οβολάκια για το κερί και το λιβάνι. Στοχάστηκα να κάμω κι εγώ το ίδιο. Μα όχι! Δε θέλησε μήδε να τ' ακούσει:

— Έκαμε ποτέ νέος τέτοια ετοιμασία;

— Τι βλάφτει;

— Βλάφτει! Βλάφτει! Γιατί είναι έξω από την τάξη του Θεού να πεθαίνει ο νέος.

Αυτό είναι που λένε: μια στο καρφί και μια στο πέταλο! Το ίδιο παιχνίδι μου έπαιζε και η ψυχή μου. Ήταν ώρες ώρες που φοβόμουν. Να το μαρτυρήσω της θειας μου, μήδε το 'βαλα στο νου μου. Μόνο απόμενα στο σπίτι, μ' αμπαρωμένη οξώπορτα, κάνοντας πως διαβάζω το βιβλίο που μου χάρισε ο Λοΐζος.

Μια νύχτα, ακούσαμε από το πλαϊνό σπίτι ένα μοιρολόγι. Οι φωνές ήτανε πολλές, και θα τις έπαιρνες για ξέγνοιαστες. Κάθε τόσο σταματούσαν, και κάποια κοπέλα κινούσε το θρήνο. Ξεχώριζα καλά τον πικραμένο της σκοπό, κι ας μην έπιανα τα λόγια.

— Θεια! Πέθανε κανένας στης Σηφάκαινας;

— Όχι, παιδί μου. Μαζεύτηκαν τα κορίτσια στο χερόμυλο και μαθαίνουνε τα μοιρολόγια.

— Μοιρολόγια δίχως λείψανο;

— Εμ, πρέπει να ξέρουν να τα πουν τη θλιμμένη ώρα.

— Θα πάω να δω! είπα.

— Μπα, θα σωπάσουν. Το πουλί και το κορίτσι, όταν δουν ξένο, σωπαίνουν.

— Τότε θα πάω δώμα δώμα να τις ακούσω από την καμινάδα.

— Πήγαινε, σα θες. Μα κάμε το σταυρό σου.

Από κει που βρέθηκα, ξεχώριζα τα λόγια, γνώρισα κιόλας μια δυο απ' τις φωνές. Η Βαγγελίτσα του Σταύρου, ένα κορίτσι δεκατέσσερων ως δεκαπέντε χρονών, τραγουδούσε με την αστάλωτη φωνούλα της:

Φρεγάδα πρωτοτάξιδη θέλει να ταξιδέψει.

Βάνει την πρύμη μάλαμα, την πλώρηνη ασημένια

και τα πανιά μεταξωτά να πάει μακριά στα ξένα.

Οπού 'χει λόγο να τον πει, και γράμμα να το στείλει,

κι όπου 'χει και παράπονο, να τους το παραγγείλει...

Κάποια άλλη θ' ακούμπησε το μάγουλό της στο μάγουλο της πρώτης, θα την έπιασε μαλακά από το χέρι και θα της γύρευε το μοιρολόγι. Άκουσα μια πιο γεμάτη φωνή:

Όξω σελώνουν τ' άλογο κι όξω το καλιγώνουν.

Βάνουν τα πέταλα χρυσά, τα γκέμια του ασημένια,

βάνουν τα πανωκάπουλα χρυσά, μαλαματένια,

να καβαλίκει αυτός ο νιος, να πάει μακριά στα ξένα,

να πάει στις Άρνας τα βουνά, στις Λησμονιάς τα μέρη...

Μια καινούρια φωνή σηκώθηκε:

Εσύ, παιδί μου, κίνησες να πας στον Κάτω Κόσμο,

κι αφήνεις τη μανούλα σου πικρή χαροκαμένη...

μα την έκοψε ένα τσάκισμα, που ακούστηκε σαν ξεφωνητό:

Αφέντη μου, ψηλό δεντρό,
σκέπη μου σαν τον ουρανό!

Πολλές απ' τις κοπέλες πρέπει να 'ταν άπλερες, γιατί δεν ξεθαρρεύουνταν να ταιριάσουν παρά κανένα δίστιχο:

Ως τρέχουνε τα σύννεφα και τον καιρό ακλουθούνε,
τρέχουν και τα ματάκια μου σύντας σε μελετούνε.

Τη στράτα στράτα περπατώ, τ' αχνάρι σου γνωρίζω
και σκύφτω να το μυριστώ και δάκρυα το γεμίζω.

Αυτά που έλεγαν, ωστόσο, πήγαιναν μέσα στην καρδιά μου. Δεν είχανε λείψανο μπροστά τους, όμως καθεμιά τους θα 'βανε κάποιοινα στο νου της όταν μοιρολογιόταν. Η Βαγγελίτσα του Σταύρου — μπορεί και καμιά άλλη— το 'ξερα πως θρηνούσε για μένα! Αυτή με ψυχοπονιόταν για το άδικο γραφτό μου, και πολλές φορές μου το 'χε ειπωμένο.

Δε χρειαζόμουν περισσότερο για να πάρω το θρήνο πως σηκώθηκε για μένα. Ας ήμουν ολόρθος πλάι στην καμινάδα, σπαρταριστός από νιάτα, κορδωμένος και τριζάτος! Εγώ έβλεπα τον από μου ξαπλωμένο μέσα στο κιβούρι, αποθεμένο καταμεσής στην κάμαρα, και γύρω μου τις κοπέλες του χωριού να λεν το μοιρολόγι μου! Είχανε στεριωθεί στα γόνατα, ξέπλεξαν τα μαλλιά τους, σούρναν νυχιές στα μάγουλά τους...

Αφέντη μου, ψηλό δεντρό,
που 'χεις στη ρίζα κρύο νερό,
και στην κορφή χρυσό σταυρό!

Ήμουν εγώ κείνο το παινεμένο δέντρο, που το 'χε ρίξει κάτω ο
ξυλοκόπος! Ήμουν ο νιος που τον έπαιρνε η πρωτοτάξιδη φρεγάδα, ο
ίδιος που ξενιτευόταν πάνω στο χρυσοσελωμένο άλογο... Οι νιες τον
έκλαιγαν που τον έχαναν, έσκυφταν πάνω στ' αχνάρια από τα πόδια
του και τα γέμιζαν με δάκρυα...

Το κρύο μού 'χε ξυλιάσει το κορμί, μα δεν το 'νιωθα. Άκουγα τα
παινάδια μου, μάθαινα ποιοι με είχαν αγαπήσει και ποιοι πονούσανε
για μένα. Πολύ λίγοι γνώρισαν τέτοια τύχη, ακόμα λιγότεροι θα ήταν
άξιοι να την καταφρονέσουν! Μπορεί να ξημερωνόμουνα στο δώμα,
αν δεν έβλεπα το φάντασμα της θειας μου.

— Θα πουντιάσεις εδώ στον ψόφο, παιδάκι μου. Δε χόρτασες να τις
ακούεις;

Ντράπηκα, επειδή από μικρό με είχαν μαθημένο να μην κρυφακούω.

— Δεν το 'χω που δεν κάνει, απόσωσε η θεια, το 'χω που 'ναι
γρουσουζιά. Πάμε κάτω!

Το τζάκι έκαιγε δυνατά. Η καμινάδα ρουφούσε το σύφλογο, κι η
φωτιά κροτούσε σα να μασούσε τίποτα χαλίκια. Δύναμη και γαλήνη
ήταν ξεχυμένες στο κατώι.

— Θεσ μια γουλιά κρασί; με ρώτησε η θεια.

Είχε την τσότρα κοντά στα πυρομάχια να το κρατάει ζεστό.

Έβαλα τον πείρο στο στόμα μου και κατέβασα μερικές γουλιές. Το
'νιωσα να με μουδιάζει ριζόκορφα:

— Να 'χαμε και κανένα μεζέ! ανάκραξα.

— Όταν πεινά ο γέρος, μην τότε φοβάσαι ζωή είναι δική του!
αποκρίθηκε η θεια, κι έκαμε να πιάσει κάτι απ' το ντουλάπι.

«Η ζωή! Η ζωή!...» είπα μέσα μου, ξαφνιασμένος από το μούρμουρό της.

31

Τον αντάμωσα ή δεν τον αντάμωσα στα νυχτοπερπατήματά μου; Δεν ξέρω! Όμως έπαιρνα ταχτικά τις ρούγες μόλις σκοτεινίαζε. Ήταν η ώρα που οι παράνομοι πατούσαν το χωριό και σκορπίζανε στα σοκάκια, άλλος να πάει στις μάνας του ν' αλλάξει, κι άλλος να βρει την ποθητή του. Στο φέγγος των άστρων, η ματιά μου σταυρώθηκε πολλές φορές με κανενός παλικαριού. «Ήταν εκείνος; Με γνώρισε; Γιατί με κοίταξε έτσι αγριωπά;» Κάπου κάπου, το συλλογιζόμουν να πάω να σταθώ μπροστά στην πόρτα του. Όμως Όχι! Δεν ήθελα να 'χουμε μάρτυρα τη μάνα του. Εκείνη μισούσε, ποθούσε να με δει να κυλιέμαι μέσα στο αίμα μου. Από το Μιχάλη περίμενα κάτι αγνώριστο, μιαν αστραπή, μια δοκιμασία — δεν ξέρω κι εγώ πως να το πω! Την απαντοχή μου την ψύχωνε μια ανείπωτη ελπίδα.

Δεν είχα ακούσει κανέναν να λέει πως τον αντάμωσε. Κατέβαινε στο χωριό; Πήγαινε στις μάνας του; Δεν ξέραμε παρά τις δικές της φοβέρες. «Να βράσεις το στάρι του κανακάρη σου!» μηνούσε της θειας μου. «Όπου να 'ναι, θ' ακουστεί ο μπαλαρμάς που θα του φάει πλάτες και νεφρά!... Μ' αυτόν το θάνατο θα ξοφλήσει η καταραμένη σας γενιά!» Κι άλλα τέτοια... Η θεια καμωνόταν πως είχε βάλει ανθρώπους να με φυλάγουν, κι άλλους που ήταν έτοιμοι να ξεκάμουν το Μιχάλη, όπου τον πετύχαιναν. Ακόμα κι η Χωροφυλακή έδειχνε πως είχε το νου της: ύστερα από ένα φονικό, δε θα μπορούσε πια να κάνει την ανήξερη, θα 'χε να πιάσει ανοιχτό πόλεμο με το βουνό. Αυτό κανένας τους δεν το 'θελε.

Μια νύχτα, μου φάνηκε πως τον είδα. Περνούσα μπρος από ένα χάλασμα, οπότεν άκουσα ένα σούσουρο. Ρουφήχτηκα μέσα στο σκοτάδι, και ξεχώρισα ένα παλικάρι που φόρτωνε αρπαχτά σ' ένα μουλάρι κάτι σακιά, που του τα 'χαν αφησμένα ανάμεσα στις πέτρες.

Δεν ξεδιάκρινα το πρόσωπο και τα σουσούμια, παρά μόνο το διακαμό του. Μα άκουγα, με σηκωμένη τρίχα, τον κρότο που κάναν οι μπαλάσκες του και το κοντάκι του τουφεκιού του, όταν βρίσκαν στο σαμάρι, και το χαλικισμό από τα πόδια του, καθώς στριφογύριζε μπρος στο βασταγερό. Ήταν ένα παλικάρι ως είκοσι χρονών, ψηλό, σφηκομεσάτο, ντυμένο ποδεμένο κρητικά, με το κεφαλομάντιλο δεμένο κλέφτικα. «Αυτός είναι! Αυτός είναι!» έλεγα από μέσα μου, νιώθοντας ένα σύγκρυο. Μα συνάμα το 'βλεπα, αλαφρωμένος και πικραμένος, πως το μάτι του δεν έκοβε στο σκοτάδι καλύτερα από το δικό μου: ήταν άνθρωπος κι όχι αρχάγγελος.

Ας τον είχα δει να φέγγει και ν' αστραφτοκοπά καθώς στο κόνισμα! Να μοιράζει το θάνατο μέσα στο φως! Ω! τότε θα ορμούσα πάνω στη ρομφαία του, όπως έπεσα κάποτε στα κύματα ζητώντας τη μητέρα μου. «Κάλλιο σφαγάρι — θ' ανάκραζα— παρά ψοφίμι!» Μέσα από το φως, θα γινόμουν άξιος να ξανάβρω τους νεκρούς μου. Μα από το βόλι ενός άναντρου, θα γινόμουν ένα σιχαμερό κουφάρι. Αυτόν το θάνατο, τον φοβόμουν. Κάποτε είχα δει ένα γεράκι να χυταρίζει μέσα στην αυλή μας και ν' αρπάζει στα νύχια του ένα κλωσόπουλο. «Γιατί δεν το γλίτωσες, καημένε;» με ρώτησε η θεια. «Να το γλιτώσω;» Δε μου 'χε περάσει από το νου: είχα θαμπωθεί από τη μεταμόρφωσή του! Άλλη φορά, είδα ένα θρασίμι να το ξεσκίζουν τα κοράκια. Τότε τρόμαξα. Από κει κι ύστερα, μου έλαχε πολλές φορές ν' ακούσω: «Όμορφος θάνατος!» «Άσκημος θάνατος!» Παρατήρησα πως όλοι οι άνθρωποι ξέρουν να ξεχωρίζουν το θάνατο που 'χει την ευωδιά της αθανασίας από το θάνατο που 'χει τη βρόμα της σάψης...

— Τι γυρεύεις μες στη νύχτα; ρώτησε στη ράχη μου μια φωνή.

Προτού στραφώ, τον γνώρισα που ήταν ο Λοΐζος.

— Τον Άγγελο του Θανάτου! αποκρίθηκα.

— Όμορφη παγάνα! Μονάχα ο νέος τον γυρεύει.

— Γιατί άραγε;

— Γιατί ο νέος δεν πιστεύει στην ύπαρξή του. Όλο του το είναι τον αρνιέται.

— Όμως κι ο νέος πεθαίνει.

— Ο νέος γίνεται κομμάτια πάνω σε μιαν πλησμονή.

— Καλά το βρήκες. Όταν είμαι ξεθυμασμένος, τον αποφεύγω... Και τον φοβούμαι!

— Στο χέρι σου είναι να 'σαι πάντα γεμάτος από γενναίο πνέμα. Φτάνει να μην ξεχνάς την αποστολή σου...

Ο δάσκαλός μου περπατούσε στο πλάι μου μες στο σκοτάδι. Τον ένιωθα ξεχειλισμένο από τη νεότητα που δίδασκε. «Μα ποια είναι η αποστολή η δική του;» αναρωτήθηκα βουβά.

— ...Η αποστολή η δική μου, είπε, είναι να ξυπνήσω την ψυχή σου στην ποιητική δημιουργία.

«Μα είμαι εγώ άξιος; Γιατί διάλεξε εμένα;»

— ...Βρισκόμουν σ' ένα τυφλοσόκακο, ξακολούθησε. Στο βάθος του έβλεπα μιαν τοιχοπόρτα, όπου ήταν καρφωμένη η κεφαλή της Μέδουσας. Κάποτε είδα παιδιά να παίζουν ξένοιαστα τριγύρω μου. «Αν κανένα απ' αυτά, — συλλογίστηκα — μπορούσε να στήσει εδώ μπροστά μου ένα Άγαλμα, θα 'κρυβε την κεφαλή της Μέδουσας!»

— Μα η κεφαλή θ' απόμενε εκεί, ωστόσο!

— Ε, αυτό είναι το μόνο που δύνεται ο άνθρωπος: να κρύψει την κεφαλή της Μέδουσας μ' ένα Άγαλμα.

— Δεν ξέρω αν σε κατάλαβα καλά.

— Μη σε νοιάζει. Κάτι θα σου λάχει και σένα που θα σε φωτίσει.

Σταματήσαμε μπρος στο σπίτι μας. Ο Τριφυλλιός μόλις είχε πάρει το χερόβολο το σανό του, κι έκανε να πηγαίνει κατά το στάβλο του Καρύδα. Το χέρι της θειας μου έκλεινε από μέσα το πανωπόρτι. Ο Λοίζος το άγγιξε απαλά με το μπαστούνι του:

— Να μπω να σας αποσπερίσω, κυρα-Ρουσάκη;

— Κόπιασε! Κόπιασε! φώναξε εκείνη, ανοίγοντας την πόρτα.

— ...Όχι! είπε ο Λοΐζος. Κανένας πόλεμος δεν τέλειωσε την άνοιξη. Θα ρουφήξουμε και φέτος τη θανατίλα μαζί με τα μύρα της.

Κρεμόντουσαν κιόλας στον αέρα, μας γαργαλούσαν τα ρουθούνια. Στις τέσσερεις γωνιές της αυλής μας, τέσσερεις λεμονιές ήταν ανθισμένες μέσα σε κάτι γλάστρες σαν πιθάρια. Τα βουνοπλάγια τα ξέραμε μυρισμένα από τα σπάρτα και τις κρανιές.

— Το λοιπόν, δεν έχει τίποτα να μας μηνήσει ο κούκος ο συχαρικιάρης; ρώτησε η θεια αναστενάζοντας.

— Θα μηνήσει την άνοιξη στους αθώους! είπε ο Λοΐζος. Τα νέα αυγά γυαλίζουν στις χελιδονοφωλιές, τα ρίφια και τα πουλάρια σκιρτούνε στο γρασίδι, τα ψάρια αρμενίζουν αυγωμένα. Αυτό φτάνει!

— Κι όταν ο Κύριος αναστηθεί, τι θα βρει στον Απάνω Κόσμο;

— Αυτά που παράτησε στον Κάτω: τους αναρίθμητους νεκρούς.

— Λοΐζο, είσαι χολιασμένος με τον άνθρωπο, είπε η θεια.

— Όλα ανασταίνονται στην πλάση! θα 'θελα να δω την καρδιά του ανθρώπου ν' ακολουθεί.

— Μη χάνουμε την ελπίδα μας, είπε η θειαόπως ξέρεις, οδηγούμαι από τα όνειρα, χωρίς να 'μαι ονειροξεδιαλύστρα... Εδώ που καθόμουν κάτω από τη λεμονιά, με πήρε μια στιγμή η γλάρα κι είδα ένα όμορφο όνειρο. Όλα τα σπίτια ήταν διάφανα, και μέσα οι γυναίκες βάφανε τ' αυγά. «Κοίτα!» είπα μοναχή **μυλιούνια** κόκκινα αυγά βάφονται τούτη την ώρα σ' όλη τη χριστιανοσύνη. Μυλιούνια κόκκινα αυγά, για να γιορτάσουν την Ανάσταση!» Πήρα τα μάτια μου από τα σπίτια, κι είδα σ' όλους τους δρόμους, διπλό κορδόνι, τ' ανθισμένα δέντρα: πασκαλιές, κουτσουπιές, ροδακινιές... Τι να σημαίνει άραγε τ' όνειρό μου;

— Κάπου θα κάμεις Ανάσταση, που θα 'ναι καλύτερα από δω. Το χωριό μας δεν προφταίνει να εξαγνιστεί μέσα στις λίγες μέρες που απομένουν ως τη Λαμπρή.

— Μ' αν είναι να σας χωριστώ, ας είναι και για λίγο, προτιμώ να μείνω στο χωριό. Ο κακομοίρης ο άνθρωπος, όπως συνηθίσει! Και φτερά να του χαρίσει ο Θεός, εκείνος έχει καλύτερα να πηγαίνει με τα πόδια. Μοιάζει σε τούτο με το μέρμηγκα, που νιώθει τα φτερά να φυτρώνουνε στη ράχη του και λέει: «Πάει! Χάθηκα!» Γιατί ξέρει πως τα φτερά είναι ο θάνατός του...

Γύρισα και την κοίταξα όταν είπε κείνον το λόγο. Το πρόσωπό της ήταν σκαλισμένο στο ξύλο της ελιάς, τα μάτια της μαύρα και γυαλιστά σαν το μαρκάσι. Ένας σπασμός — που τον είχα ξαναδεί, αν το θυμάστε — ξάφνιαζε κάπου κάπου το μάγουλό της κάτω από το βλέφαρο. «Εμένα συλλογιέται, — είπα μέσα μου — που θα πεθάνω και θα χωριστούμε. Εκείνη θα λαμπροφορεθεί και θα πάει στον τόπο που βάφουν τα κόκκινα αυγά, εγώ θα βάλω πάπλωμα τη γης...»

— Τι συλλογιέσαι, βρε Γιωργάκη; με ρώτησε η θεια μου, σα να μην ήταν εκείνη που 'χε ρουφηχτεί στο βύθος της.

— Συλλογιέμαι πως θα χωριστούμε.

— Το ίδιο συλλογιόμουν κι εγώ.

— Ο δικός μου ο χωρισμός, κανέναν δεν πονάει! είπε ο Λοΐζος μισό παραπονεμένα και μισό στα χωρατά.

— Είναι που του λόγου σου ξενιτεύτηκες, αποκρίθηκε η θεια μήδε φεύγεις μήδε έρχεσαιμήδε αποχαιρετάς μήδε ξεπροβοδίζεις... Αγκαλά σ' αγάπησα και σένα, και λυπούμαι να σε χάσω.

Κοιτάχτηκαν στα μάτια σα να είχανε κι άλλα πολλά να πούνε.

— Θυμάσαι κείνους που πεθαίνουν; τότε ρώτησε η θεια, και το πρόσωπό της το 'δα ξαφνικά όλο νιάτα.

— Κάποιοι θάνατοι με κάμαν να ξενιτευτώ.

— Μα πού έχεις πάει; ρώτησα σκανταλισμένος.

— Με συμπαθάς, Γιωργάκη, αποκρίθηκε ο Λοΐζοςέχεις δίκιο να ρωτάς. Έλεγα στη θεια σου μια φορά πως είμαι σαν ξενιτεμένος, γιατί δεν μπορώ να ξεχωρίσω τους νόμους του κόσμου τούτου. Αυτό είναι όλο.

— Α, ναι! Σας άκουσα από πάνω.

Η θεια ρούφηξε μια πρέζα ταμπάκο και πήρε να φταρνίζεται.

— Θαρρώ πως θα κάμω μια δίπλα στο λαζάρι μου, να ράψω μέσα την ταμπακέρα μου, είπε με το χαμόγελο· δεν μπορώ να την αποχωριστώ!

Τα γέλια με τσακίσαν. Κείνο το πονηρό πουλί θα 'παιζε ένα παιχνίδι και του Χάρου!... «Α! τα λέει για να με κάμει να ξεφοβηθώ το θάνατο!» είπα μέσα μου, θαρρώντας πως την κατάλαβα.

— Έχω δει πολλά βασιλικά κουφάρια, είπε ο Λοΐζος, σπρώχνοντας πίσω το σκαμνί του καμιά κορόνα δεν έλαμψε σαν την ταμπακέρα σου!... Ένας ποιητής μας τραγούδησε μια φλογέρα που βρέθηκε πλάι στο σκέλεθρο ενός βασιλιά. Μα η ταμπακέρα! Η ταμπακέρα!... Το ζουλεύω αυτό το σύμβολο της ματαιότητας!

Πισωπατούσε κατά την οξώπορτα να πηγαίνει, και τα γέλια τον τράνταζαν.

— Σε καλό του! είπε η θεια, βάζοντας την αμπάρα. Τι τον έπιασε;

32

— Όμορφος που 'ναι ο κόσμος! Όμορφος που 'ναι, Θε μου! ανάκραξε η θεια όταν βρεθήκαμε πουρνό στον ανθισμένο κάμπο.

Είδα τις παπαρούνες να ξεχειλίζουν απ' τα οργώματα και της είπα:

— Να τ' όνειρό σου, θεια! Κοίτα τα κόκκινα αυγά!

— Μπορεί! Μπορεί! αποκρίθηκε συλλογισμένα.

Μ' όλη τη συλλογή της, το πρόσωπό της ήταν δροσερό, με τη λαμπεράδα της νιότης ξεχυμένη απάνω του.

Το χάραμα που 'χα σηκωθεί την είδα, πρώτη μου φορά, να χτενίζεται. Μη σας φανεί παράξενο! Είχε για πολλά πράματα την ντροπαλοσύνη του κοριτσιού. Δε μ' άκουσε που άνοιξα την μπουκαπόρτα, κατέβηκα δυο τρία σκαλοπάτια, και το μάτι μου την πήρε. Έκαμε χωρίστρα τα μαλλιά της, τα 'κλωσε σε δυο πλεξούδες, και τα 'δεσε πάνω από το κούτελο. Έριξε πάνω το κεφαλοπάνι της, το 'φερε τσίμα τσίμα στη ρίζα των μαλλιών, το 'δεσε σταυρωτά από πίσω, και το γύρισε πάλι μπροστά. Αυτό το απλό πράμα μου φάνηκε, κείνην τη στιγμή, κάτι αξετίμητο, κάτι μυστικό. Είχε τη δύναμη να με μπάσει μέσα στην ψυχή της, να με γυρίσει πίσω στα νιάτα της, στην πιο αγνή ώρα της ζωής της. «Κάτι ονειρεύεται η θεια, για κάπου ετοιμάζεται», είπα μέσα μου, και δε χόρταινα να τη βλέπω έτσι απάρθηνη...

Η πλάση που 'χαμε τριγύρω μας ήταν κι αυτή λαχταριστή από νιάτα, πράσινη, τρυφερή. Στ' αμπέλια είχαν κεντήσει τα πρώτα φυλλαράκια, ο αέρας μύριζε, το φως κουνιόταν από τα σύννεφα που ταξίδευαν. Πεζολατούσαμε πάνω στον ίσκιο τους, κι αυτός όλο γλιστρούσε κάτω από τα πόδια μας, ξεσκεπάζοντας το χαμομήλι, τις μαργαρίτες, τις μολόχες...

— Αχ, η χάρη της Άνοιξης! είπε η θεια. Είναι σαν κοπέλα που τα ρούχα της σούρνουν τη δροσιά!...

Ζυγώναμε σ' ένα κεφαλόβρυσο όπου κάποιος είχε πλέξει μια καλύβα κι έκανε τον ταβερνιάρη. Το γριτζάνισμα από ένα λυράκι χτύπησε τ' αυτιά μας.

— Μπα! Ποιοι γλεντούν σαρακοστιάτικα; είπε η θεια. Α! Θα 'ναι οι νεοσύλληχτοι που φεύγουν για το έμπεδο.

Κάτι παλικαράκια ήταν μαζωμένα κάτω από μιν ασπρομουριά, και χοροτραγουδούσαν στον αχό της λύρας. Είχαν αποχαιρετήσει τα σπίτια τους το χάραμα, και σταμάτησαν εκεί στη νερομάνα, που θα περνούσε το καμιόνι να τα πάρει. Από τη μια τσικουδιά στην άλλη, έστησαν το χορό.

— Ωχου, τα καημένα! ανάκραξε η θεια. Αποχαιρετούνε το χωριό μας.

Ήτανε καμιά δωδεκαριά, όλα τους σα λούλουδα της άνοιξης. Ένας μελαχρινός έσερνε πίσω του το γαϊτάνι τους κι έδινε αέρα του χορού: πότε τα 'βλεπες να πηδούνε μες στο φως, και πότε στον ίσκιο που έκανε η φυλλουριά. Θα 'λεγες πως τα συνερίζουνταν η μέρα με τη νύχτα.

— Πόσα φεύγουν! Μα πόσα γυρίζουν πίσω; μουρμούρισε η θεια. — Καλημέρα σας, αντράκια μου!

— Καλημέρα, κυρα-μάννα!

— Μ' αφήνετε και μένα να πιάσω στην κουντούρα; (Ήθελε να πει την ουρά στο γαϊτάνι τους.)

— Καλέ γίνου ο κάβος! είπε ο μελαχρινός, και την έβαλε δεξιά του.

Ο λυράρης γρηγόρισε το δοξάρι του, κίνησε μια μαντινάδα:

— Χαρείτε, νιοι, χαρείτε, νιες, κι η μέρα όλο βραδιάζει...

— ...κι η μέρα όλο βραδιάζει, κι η μέρα όλο βραδιάζει...

τραγούδησε ο χορός μ' ένα στόμα, γυρίζοντας το τσάκισμα.

— ...κι ο Χάρος τις ημέρες μας μια μια τις λογαριάζει...

— ...μια μια τις λογαριάζει, μια μια τις λογαριάζει.

— Τράβα το χορό κι ας πάει,

μαύρη γης θε να μας φάει!

Η θεια στριφογύριζε κάτω απ' το μαντίλι, σειώντας και λυγώντας το κορμάκι της. Τα παλικάρια κάμανε ζωνάρι γύρω της, χτυπούσανε τα παλαμάκια. Η θεια γελούσε κι έκλαιγε:

Τούτη η γης που την πατούμε,

όλοι μέσα θε να μπούμε.

Δώστε της λοιπόν να πάρει,

δώστε της με το ποδάρι!

Το 'λεγε, και χτυπούσε με τη φτέρνα της το χώμα, όμως δίχως θυμό η παράπονο. «Τη μοίρα μου την ξέρω, — ήθελε να πει— μα δε με νοιάζει»:

Σ' αυτόν τον κόσμο που 'μαστε, άλλοι τον είχαν πρώτα,

σε μας τον παραδώσανε, κι άλλοι τον καρτερούνε...

— Ε, παιδιά! Έχετε γεια! Καλή στράτα! Ο Θεός να σας φυλάει!

Είπε, και κουνούσε τα δυο της χέρια, πισωπατώντας για να φεύγουμε.

— Θα πουν πως κουζουλάθηκα! γύρισε κι έκαμε σε μένα. Μα πόνεσα τα νιάτα τους... Τώρα, πού πάμε;

— Δεν είπες πως βγήκαμε να ρουφήξουμε τις μυρουδιές;

— Ναίσκε! Ναίσκε!... Ο άνθρωπος όλο ρωτάει: «Σε ποια δουλειά πάω; Πού είναι ο ζυγός μου;» Και ξεχνάει, ο ζάβαλης, να ρουφήξει τις μυρουδιές... Έλα, έλα από δω να 'χουμε αγνάντια μας το αγέρι!

Ρουφούσε, σπαρταρίζοντας τα ρουθούνια της και κρατώντας σφαιριστά τα μάτια της. Χείλια, ρουθούνια, μάτια, αυτιά ήτανε στο πρόσωπό της μεγαλύτερα απ' το συνηθισμένο. Έλεγε πως ο Θεός της τα 'χε δοσμένα για να χαρεί στα γεμάτα τη Δημιουργία του.

— Αχ, παιδί μου, ρούφα κι εσύ, καργάριζε το στήθος σου ώσπου ν' ακούσεις τα παγίδια σου να τρίζουν... Αχ, δε χορταίνω! Δε χορταίνω!

Περπατούσε σφίγγοντας τα μάτια της, σα να 'θελε να ξεχάσει πού βρισκόταν και να βουλιάξει στην πηγή των αρωμάτων.

— Θείτσα! Αυτή 'ναι η ομορφότερη μέρα μας! Θα τη θυμούμαι!

— Να τη θυμάσαι, αντράκι μου!... Να χώνεσαι σαν το βάβουλα στο τριαντάφυλλο, και να με θυμάσαι!

— Αχ, να σ' έχω παντοτινά στο πλάι μου, και δε θέλω τίποτ' άλλο!

— Και μήπως δε θα μ' έχεις, αν με θυμάσαι;

Παρατρέχαμε ένα καμποχώραφο όπου το στάρι ήτανε στο φύτρο. Το αγέρι το λυγούσε και το 'κανε να κυματάει σα γάργαρος κελαδισμός.

— Είδες; είπε η θεια. Ξεχάσαμε σήμερα να πάρουμε στην τσέπη μας το ψωμάκι μας.

— Ε, δεν πειράζει, αποκρίθηκα' είναι σαρακοστή.

— Μα η σαρακοστή, ίσα ίσα, έγινε για να κάνει το ψωμί πιο νόστιμο... Ας γυρίσουμε σπίτι μας και πείνασα.

— Σ' άνοιξε ο χορός την όρεξη! είπα να την πειράξω.

— Έτσι το λες; Εγώ σου λέω πως χόρεψα απ' την πολλή μου όρεξη. Έβραζα όταν μπήκα στο χορό, κι ακόμα βράζω!... Κάτι μου περιτρέχει, βρε Γιωργάκη.

— Μπα! Σε χτύπησε η άνοιξη.

— Μπορεί να 'χεις δίκιο. Τούτη η Άνοιξη είναι η πιο μεγαλομάτα απ' όσες γνώρισα, θαρρείς πως θα σε καταπιούν τα μάτια της!

Την ίδια νύχτα, αφού δειπνήσαμε, βγήκαμε ν' αποσπερίσουμε στην αυλή. Η θεια συνήθιζε να πλένει τα χέρια της ύστερα απ' το γιόμα και να βρέχει τα μελίγγια της. Όταν κάθισε να ρουφήξει τον ταμπάκο της, το πρόσωπό της έλαμπε όπως το πουρνό.

— Πόσων χρονών είσαι, θεια;

— Εμ, δε θα 'χω πατήσει τα πενήντα;

— Είσαι σαν κορίτσι.

— Είναι που παίρνω από τα νιάτα σου. Κοίταζα το πρωί μια βελανιδιά που 'χε ένα κυπαρισσάκι στο πλάι της, κι είπα: «Να η γριά η Ρουσάκη με το ανιψίδι της!»

Κείνος που τα φύτεψε μαζί ήξερε τον πόνο της ορφάνιας... Αγκαλά έρχεται ο ξυλοκόπος και τα χωρίζει...

— Αυτός θέλει σκότωμα! είπα θυμωμένα.

— Όταν ζεσταινόσουν το χειμώνα από τη γριά βελανιδιά, δε συλλογίστηκες το θάνατό της. Μ' αυτή κροτούσε στη φωτιά και σου 'κανε την πασιχαριά...

Απομείναμε αμίλητοι για λίγο. Πρώτη χάλασε η θεια τη σιωπή.

— Αγαπάς τα δέντρα, Γιωργάκη; με ρώτησε. Ποιο αγαπάς περισσότερο;

— Την ελιά αγαπώ περισσότερο, αποκρίθηκα.

— Κι εγώ την ελιά... Όταν πεθάνω, να φυτέψεις μιαν ελιά καταμεσής στο μνήμα μου, να με ρουφήξει με τις ρίζες της. Κι απ' τον καρπό που θα κάνει κάθε χρόνο, να μου ανάβεις ένα καντηλάκι.

— Έχε ζωή εσύ, κι εγώ ξέρω τι μνημούρι θα σου χτίσω, όταν έρθει η ώρα.

— Μπα; είπε ξαφνιασμένη. Την ελιά να μην ξεχάσεις! Σαν ξέρω πως από τα κόκαλά μου θ' ανάψει ένα φωτάκι, δε φοβούμαι το θάνατο.

— Εσένα θα σου καίγω ένα πολυκάντηλο! Ξέρεις τι είσαι για μένα;

— Μπα, Θεός φυλάξει! Ένα φωτάκι, παιδί μου, κι αυτό από τον καρπό που θα κάνω. Θεσ να ταραξεις την ψυχή μου; Είδες πως ζήσαμε!

Ήθελε να πει τη φτωχική μας πόρεψη, που δεν καταλύσαμε μηδ' ένα σταρόσπειρο παραπάνω από το απαραίτητο.

Τα μάτια μου θολώσανε. Λίγο ακόμα και θα 'κλαιγα. Για να δώσει αλλού ο νους μου, είπα:

— Πότε έχουμε Λαμπρή, θεια;

Περίμενα να τη δω να λογαριάζει στα δάχτυλά της. Μα είπε δίχως να μετρήσει:

— Αύριο οχτώ, παιδί μου. Σήμερα είναι το Σάββατο του Λαζάρου... Γιατί ρωτάς;

— Ρωτώ για να ξέρω. Άκουσα πως τη Μεγαλοβδομάδα δε γίνονται φονικά.

— Φονικά; Μήδε το χελιδόνι χτίζει τη φωλιά του. Αυτή είναι η Βδομάδα των Παθών!

— Σκολάζει, θεια, κι ο πόλεμος;

— Εμ, δε θα σκολάζει; Χριστιανοί τον κάνουν...

Άκουσα που κάποιος άνοιξε με ορμή το πανωπόρτι. Πρόλαβα κι είπα μέσα μου: «Ήρθε ο Τριφυλλιός!» Μια λάμψη έγλειψε τον τοίχο του σπιτιού, κι ένας κρότος ξέσκισε τ' αυτιά μου. «Αστράφτει και βροντά;» Έκαμα να γυρίσω στο σκαμνί όπου καθόμουν, μα η θεια μου έπεσε απάνω μου και με σκέπασε μ' όλο το κορμί της. Ο τοίχος φωτίστηκε τρεις τέσσερεις φορές απανωτά, και συνάμα ακούστηκαν οι πιστολιές. Το σώμα της έγινε βαρύτερο. Κυλήσαμε μαζί στα χοχλάδια της αυλής, βρεθήκαμε πρόσωπο με πρόσωπο.